

પ્રેમભક્તિ-ગ્રન્થમાલાનાં નવીન ગ્રન્થો અને આવૃત્તિઓ

પ્રથમાવૃત્તિની સાલ

૧૭, શકુન્તલાતું સભારણું	૧૯૨૮
૧૮, યુગપલટો અને મહાસુદર્શન	૧૯૨૭
૧૯, ઉદ્ધૃતોદયન	૧૯૨૭
૨૦, અર્ધશતાબ્દિના અનુભવબોલ	૧૯૨૭
૨૧, સંસારમન્થન	૧૯૨૭
૨૨, વિશ્વગીતા	૧૯૨૭
૨૩, ઇન્દુકુમાર, અંક ૨ જો	૧૯૨૭
૨૪, ન્હાના ન્હાના રાત્ર, ભાગ ૨ જો	૧૯૨૮
૨૫, ગીતમંજરી	૧૯૨૮
૨૬, જહાંગીર-નૂરજહાન	૧૯૨૮

ખીજી આવૃત્તિ : કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ લો

ત્રીજી આવૃત્તિ : વસન્તોત્સવ

ચોથી આવૃત્તિ : જયા-જયન્ત

૧૯૨૮ માં છપાશે

પ્રથમાવૃત્તિ : યોધપર્વણી અને પ્રતિજ્ઞાદ્રવ્યં

ખીજી આવૃત્તિ : કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ જો

ત્રીજી આવૃત્તિ : ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો

ચોથી આવૃત્તિ : ઉષા

છઠ્ઠી આવૃત્તિ : ન્હાના ન્હાના રાત્ર, ભાગ ૧ લો

પ્રેમભક્તિ—ગ્રન્થમાલા

પ્રથમાવૃત્તિની સાલ

૧, કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ લો	૧૯૦૩
૨, રાજસૂત્રોની કાવ્યત્રિપુટી	૧૯૦૩-૦૫-૧૧
૩, વસન્તોત્સવ	૧૯૦૪
૪, કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ જો	૧૯૦૮
૫, ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો	૧૯૦૯
૬, ન્હાના ન્હાના રામ, ભાગ ૧ લો	૧૯૧૦
૭, શ્રીમદ્ ભાગવદ્ગીતા, સમશ્લોકી	૧૯૧૦
૮, જયા-જયન્ત	૧૯૧૪
૯, મેઘદૂત, સમશ્લોકી	૧૯૧૭
૧૦, ઉગ્ર	૧૯૧૮
૧૧, ચિત્રદર્શનો	૧૯૨૧
૧૨, રાજર્ષિ ભરત	૧૯૨૨
૧૩, પ્રેમકુંજ	૧૯૨૨
૧૪, પ્રેમભક્તિ-ભાજનાવલિ	૧૯૨૪
૧૫, સાહિત્યમન્થન	૧૯૨૪
૧૬, વૈષ્ણવી ષોડશ ગ્રન્થો, સમશ્લોકી	૧૯૨૫

આ કમલોની કુજમાં હું બૂલી પડી.

૧૭૨૭૭૭

ગ્રેમલક્ષિ—ગ્રન્થમાલા

બાદશાહનામું, ૪

જહાંગીર—નૂરજહાન

નહાનાલાલ દલપતરામ કેવિ

દિલ્હીશ્વરો વા જગદીશ્વરો વા

વિ. સં. ૧૯૮૪

ઈ. સ. ૧૯૨૮

ક્રીમન પાંચ રૂપીયા

કર્તાને માટે રજીસ્ટર્ડ

પ્રકાશક : ન્હોનાલાલ દલપતરામ કવિ,
ભદ્ર, અમદાવાદ

અલંકૃત આવૃત્તિ : પ્રત ૫૦૦

પ્રથમાવૃત્તિ ૨૦૨૫ પ્રત ૧૭૫૦

૪૬૫૨.૩૩
૬ ટિન્કર
(જાહેર)
43062

મુદ્રક . મુદ્રણસ્થાન :

કેશવ હ. શેઠ

ખડાયતા મુદ્રણકલા મન્દિર,

ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

બાદશાહો જમનાને આરે વસતા :
 અયવનમાં ને દેહ્લીના દુર્ગોમાં.
 આગ્રા હતું બાદશાહીનું નન્દનવન,
 દેહ્લી હતી ભારતની સનાતન પાટનગરી.
 બાદશાહો દેહ્લીથી આગ્રા જતા-આવતા.

ને વચનાં છે વ્રજની કુંજો,
 મથુરાના મહાલયો, ગોકુળનાં ગોપમન્દિર.
 જતાંઆવતાં જમનાનાં જલ પીતા ;
 સાથે સાથે ભારતના શહેનશાહો
 ગોકુળમાં પ્રેમભક્તિનાં પાણી પીતા,
 મથુરાની મોહનગરીના મોહ પીતા,
 વ્રજની કવિતા પીતા.
 જમનાને આરે-વૃન્દાવતને ઘાટે
 દિલતરસ્યા એ દેહ્લીશ્વરો
 ગોપજનોના ગોપલાવ પીતા.

શહેનશાહો એ પીતા,
 શહેનશાહણે એ એ પીતી
 વૃન્દાવનની જગથેલુંકરતી કવિતા,
 આત્મનજૂના રાસલીલાના રસભાવ.
 પીતાં, ને થેલાં થઈ વૃમતાં.
 શહેનશાહીને ત્યહારે સાર્થક માનતાં.

પાણી પીધે તૃપા છીપે :
 અમૃત પીધે કોઈની એ છીપી
 જાણી છે આત્માની આત્મનૃપા ?
 અવનીની અગમર વાણુ ઉચ્ચરે છે કે
 અમૃતપાનના ધરવ જ નથી :—કોઈને.
 જીવનનાં એ અમૃત પીતાં પીતાં
 શહેનશાહોને ને શહેનશાહણેને
 ધરવ થતો જ નહોતો.

જમનાના જગજૂના ઘાટે
 ઘણા રાસધારીઓ રાસલીલા રમે છે.
 એક શહેનશાહ ને એક શહેનશાહણુ
 રાસલીલાનાં જાણુ એવાં રાસધારી થયાં.
 શહેનશાહ કહે ‘હું કૃષ્ણચન્દ્ર’;
 શહેનશાહણુ કહે ‘હું વૃષભાણુદુલારી’.
 બન્ને એ જાણુ ધાર્યા ન હોય રવાંગ
 વૃન્દાવનનાં એ મજાવિહારીઓના :

સચ્ચાર્યાં દાશમીરની પુષ્પકુંભેમાં,
ને માણ્યાં પૃથ્વીની ઉપર સ્વર્ગ.
એ રસોપાસક શહેનશાહ જહાંગીર,
એ સૌન્દર્યાવતાર શહેનશાહજી નૂરજહાન.

ને કેને નથી એ અલિલાષ
પૃથ્વીઘાટે સ્વર્ગ માણવાના ?
કેના અન્તરમાં ઉગ્યાં નથી
માનવીઉરનાં સનાતન એ રસગીત ?
સંસારનાં ગોપગોપીના એ ગોપલાવ ?

તું યે, ઓ વાંચનાર !
તહારી નૂરજહાનનો જહાંગીર છે,
કે તહારા જહાંગીરની નૂરજહાન છે.
ગરીબ હો વા દૌલતવન્ત,
તું યે છે બાદશાહનો બાદશાહ,
ને શાહબાનૂઓમાં બાદશાહગેગમ
નિજનિજની રસકુંભેમાં,
યથાશક્તિમતિ, તહમે યે ધાર્યા છે
કૃપણગોપીના એ સનાતન સ્વાંગ ;
અંગે અંગમાં સંભર્યા છે
ગોપગોપીના કેડીલા એ ગોપલાવ.
પીઓ છો રસજમનાનાં નીર,
ને ખેલો છો જીવનના એ રાસ.

માનવીના હૈયાહૈયામાં છે
 રસવિહારીઓનાં વ્રજ ને વૃન્દાવન ;
 માનવીના આત્મનુઆત્મનુ
 ગોપગોપીની એ ગોપકુલે :
 ને સહુ માણે છે ત્યાં
 જીવનની રસપૂર્ણિમાની રાસલીલા.

સમર્પણ હો ! સમર્પણ હો !
 જગતયમુનાને રસઘાટે વિહરતા
 ભવવ્રજનો ઓ યાત્રાગુ !
 તહને ને તહારી નૂરજહાનને,
 જાહોજલાલીજવલનત તમ રસજહાગીરીને
 જહાંગીર-નૂરજહાનની રસઆદશાહીની
 આલમગોપતી આ ઇતિહાસકથા.

બાદશાહનામાનો ઉપોદ્ધાત

૪

દિલ્હીશ્વરો વા જગદીશ્વરો વા : સંસ્કૃત ભાષાના આપણા છેલ્લા મહાકવિ પંડિત જગન્નાથે જેની પ્રશસ્તિ એ અતિશયોક્તિ ગાઈ ઉચ્ચારી છે તે મુગલ બાદશાહી.

દેહલીના તખ્તનું બાદશાહનામું એટલે મુગલ બાદશાહનામું. દેહલીની બાદશાહત મુગલ બાદશાહોએ જગતભ્રમણીતી કીધી. બાદશાહીનો કીર્તિંક કો એશિયાયુરોપ વીધીને પશ્ચિમઆરે ગડગડ્યો.

અભાંડનાટકના પડદા પડે-પડે ને ઉપડે એવા ભારતીય ઇતિહાસના પડદા ભવ્ય છે. માનવકુળના પાંચમા ભાગની જન્મોત્તી એ પડદાઓ ઉપર ચીતરેલી છે. કાળના મહાલેખ એ ભવપટ ઉપર આલેખેલા છે. ઓ ગેખના આંદડા ઉકેલણહાર ઉકેલે તો ઉકેલ, ને એ ઉકેલાવ.

પૂર્ણચન્દ્રના અમૃતરંગો એ જ કલાચન્દ્રના અમૃતરંગો : ભારતીય ઇતિહાસ સમો મુગલાઈનો ઇતિહાસ પણ ભવ્યવર્ણો છે

ભારતકુલ ભારતમા પ્રવેશ્યાની મહાવાર્તા વેદકાળનો કો મન્ત્ર-દૃષ્ટા વેદમન્ત્રો ઉકેલીને કવિતાની પીછીએ ચીતરી જગતને સમર્પણે ત્યારે ભારતરામાયણથી અધિકડી ઐતિહાસિક કવિતા જગતમા ફરી અવતરશે. સપ્તસિન્ધુના, કાશ્મીરની કેસરનુજેના, ગગનચુબન્તી હિમા-દ્રિમાલાના, અહરગી અભાવર્તના, ગગાજમનાના યુગયુગજૂના આદેશ-મન્ત્રો એ મહાદૃષ્ટા જગતને સભળાવશે. જગતઇતિહાસનું પોપચુ

ઉપર છે ત્યારની એ મહાકથા : ભારતીય ઇતિહાસના અક્ષમુર્તિની એ અક્ષવાર્તા. ઇતિહાસના એ ખરોડથી માંડીને આજ વીસમી સદીના સહવાર સુધીનો ભારતીય ઇતિહાસ જગન્મોહિની કેા અદ્ભુત માનવકથાનું મહાભારત છે. ને આ મુગ્ધ જાદુશાહનામું એ મહાકથાનું ન્હાનકહું એક પર્વ છે.

પૃથ્વી ઉપર, જલખંડ સમા, ત્રણ વડા મહાસાગર છે : હિન્દી મહાસાગર, પેસિફિક મહાસાગર, ને એટ્લેન્ટિક મહાસાગર. ભારતીય ઇતિહાસના પે, કાલખંડ સમા, ત્રણ મહાયુગ છે : હિન્દુ યુગ, ઇસ્લામ યુગ, અને આજનો ખ્રીસ્તી અથવા અંગ્રેજ યુગ. આ જાદુશાહનામું એ ભારતીય ઇસ્લામયુગના મધ્યાહનની ઇતિહાસકાદંબરી.

ઇતિહાસ કહે છે કે દેશદેશમાં ને ખડખડમાં મહાપ્રજાઓના ને મહાસંસ્કૃતિઓના ભરતીઓટ ચહડે-ઉતરે છે. ભારતમાં ભરતકુદ્ધ આવ્યું : હુણ આવ્યા ; ગાન્ધારો આવ્યા , યવન-ગ્રીક આવ્યા ને ગયા ; શક આવ્યા ; ગુર્જર આવ્યા ; ગઝનવી ને ઘોરી આવી ગયા ; મુઘલ આવ્યા ; ઇરાનીદુરાની આવ્યા ; યૂરોપીઓ આવ્યા ; ભારતની આર્યકુળે કંઈ કંઈ મહાપ્રજાઓ આવી અને સનાતન ગિરિશિલાઓ ઉપર અણભૂંસાની ઇતિહાસની અમૃતાક્ષરી લખી ગઈ. કેા મહાવૃક્ષના પત્રમૂમમાં વર્ષે વર્ષે સૂકાય, ને ખરે, ને નવપદ્મવ પ્રગટે, પણ થડમૂળ એનાં એ હોય : એમ ભારતના જીર્ણ પાંદડાં યુગેયુગે સૂકાયાં, ખર્યાં, ને નવપ્રજાઓએ નવપદ્મવ પ્રગટાવ્યાં. પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના થડમૂળ તો આજે પે વેદજૂનાં છે. એ સહુ ભારતવાસિની મહાપ્રજાઓના મન્ત્રલેખોમા મુગ્ધવંશના કાળલેખની રાજજ્યોત ઇતિહાસયુગમાં અનોખી જ છે. જાગર જાદુશાહ વિજયશાળી સિકન્દર હતો. સિકન્દરને ભારત જીતવાનાં સ્વપ્નાં હતાં ને જાગરશાહે એ સ્વપ્નાં સાચાં પાડ્યાં.

અકબરશાહના પ્રજાસમન્વય, ધર્મસમન્વય, સંસ્કૃતિસમન્વયના મહા-
મન્ત્રો ત્હારે એ ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય હતા, આજે એ ઇતિહાસના
આલમાં અદ્વિતીય છે. ત્હારે યુગના એ યુગધર્મ હતા : આજે
ત્રિકાળના એ ત્રિકાળધર્મ છે. જહાંગીર—નૂરજહાનની ને શાહ-
જહાન—મુમતાઝની દામ્મત્યકવિતા તો જગતકવિતાનું સોનેરી પાનું
છે. ઔરંગશાહની આલમગિરિના ઇતિહાસમાં હિમાદ્રિ પડે એવી
ઈસ્લામપતનની મહાવાર્તા અને એક રાજસંન્યાસીને વિકટ વેળાએ
સિંહાસને સ્થાપવાની વિધાત્રીની ભૂલની કથા છે. બાબરે મુગલાઈનો
આખો વાગ્યો ; હુમાયુનશાહે એ બીજને હલમલાવી બેથું, પણ જડ
વળની પારખી ; અકબરશાહે એ આંખો જતનથી ઉઝેર્યો—મ્હોરાગ્યો ;
જહાંગીર—શાહજહાને મુગલાઈની શાખો માણી ; ઔરંગશાહે
એ આંખાનાં રંગરૂપ ઉપટાવી નાંખ્યાં ; ને શીખના, શિવાજીના,
દુર્ગાદાસ-રાજસિંહના હિન્દુપુરુષાનની નૌખતના દુદ્ધભિદનાદગાજની
સાથ આરતીની મહાધોપણમાં મુગલાઈ સફાતી આથમી. ભારતીય
ઇતિહાસનું એક પર્વ પૂરું થયું. પૃથ્વીપાટે અલ્પલેખ આલેખીને
કાળનો એક અભેદ પડ્યો પડ્યો. ૧૭૫૭થી ૧૭૬૧—લીસુ-
ઉછાળ રાજ્યની પેટે દેહલીમાં હિન્દુપુરુષાન ‘થશે’ ‘થયું’
થઈને ન થયું, ને ઈસ્લામ તો પડ્યો.

૧૧૮૩માં દેહલીની હિન્દુપાદશાહત પડી, છતાં હજી એ હિન્દુ
સંસ્કૃતિ સજીવન છે. એમ ૧૭૦૭માં મુગલપાદશાહત આથમી,
ત્હો એ ઈસ્લામી સંસ્કૃતિ આજે સજીવન જ છે. કાળઅલ્પનો અલ્પમન્ત્ર
એ છે કે બાદશાહી સ્થપાયે સંસ્કૃતિ સ્થપાય ખરી, પણ બાદશાહત
પડ્યે ચેતનવન્તી સંસ્કૃતિ પડે નહિ.

ઈસ્લામે હિન્દુત્વને કે હિન્દુત્વે ઈસ્લામને, એક અકબરશાહીના
સુવર્ણયુગ શિવાય, પરસ્પરને સ્હમજવાના સદ્યત્ન આદર્યા છે ?

કપીર, નાનક, દારા શિંકાહ એ અપવાદ હતા. એક હજાર વર્ષોથી એ મહાપ્રજ્ઞો ભારતીય કુંબેમાં પાડોશી થઈ વસે છે, છતાં બન્ને પરસ્પરને ઝોળખતી—પારખતી નથી. આ બાદશાહનામામાં ન્હાની-મોટી ભૂલો રહી હશે :—ભૂલથી કાણુ પર છે ?—પણ આ નાટક-માલાનો મધ્યવર્તી હેતુ તો ભૂલ નથી જ કે એક હિન્દુનો ઇસ્લામનો સહમજવા-સહમજવવાનો આ એક સાચા દિલનો સદૃશ્ય છે. ઇસ્લામને ન ઝોળખવો એ હિન્દુને કે હિન્દુત્વને ન ઝોળખવું એ ઇસ્લામીને કંઈ સૂઝી પાસવશે ? હિન્દુઓ ને ઇસ્લામીઓ ને ખ્રીસ્તીઓ પરસ્પરને ગુણભાવે પિછાનશે ત્હાર પછી સાચા પાડોશીઓ થશે.

इति+ह+अस= ‘આમ ખરેખર ! હતું’ એનું નામ ઇતિહાસ કાંઈ પણ ચિત્રપ્રતિમા દોરતાં દેશકાળની રંગભાષાઓ અને મહાજનોની મુખમુદ્રાની સચ્ચાઈ ખરાં જ હોવાં જોઈએ. આરમી સદીને વીસમી સદીના વાઘા પ્હોરાવવા એ ઇતિહાસ નથી. દેશકાળની ળાયા-સામગ્રી જોટી હોય કે ચિત્રપ્રતિમાની માનવમુદ્રા જ સાચી ન હોય તો એ ઇતિહાસચિત્ર નથી, ઐતિહાસિક નાટકમાં, ઐતિહાસિક નવલકથામાં, ઐતિહાસિક મહાકાવ્યમાં યુગદર્શન ને પાત્રદર્શન સાચા જ હોવાં જોઈએ. ઐતિહાસિક વાર્તાવસ્તુ કલાવિષય તરીકે સ્વીકારતા જ કલાકાર એટલી કલાસ્વતંત્રતા ખૂવે છે, યુગદર્શન સાચાં ન ચીતરે એને ઇતિહાસને અડકવાનો અધિકાર નથી : પાત્રદર્શન સાચા ન ચીતરવાં હોય ત્હેનો કલાપી છીને હાથ ધરવાનો ધર્મ નથી. આ તો ઐતિહાસિક કલાસૃજનનાં સ્વયંસિદ્ધ સૂત્રો. પણ કલાવીશના કલાધર્મ ત્હાથી શરૂ થાય છે, ત્હાં સમાપ્તતા નથી. એ કલાકાર જે માત્ર ત્વચા કે છાલનો જ રગરસિયો ન હોય, કાળમન્ત્રોનો દખ્તા હોય, ઋષિ હોય, ઈશ્વરી આદેશનો ઉકેલણહાર હોય, ‘ઇતિહાસવાહી પ્રભુ’ના એને દર્શન થયા હોય. તો કલાવિષયક સ્વીકારેલા યુગના યુગઆદેશમાથી ને એ યુગમોહવતા મહાજનોના જીવનસન્દેશ-

માંથી સનાતન સૂત્રો સારવીને જગતને એ મૂલખાવે, અને કલાકાર મટી કલાધીશ થાય : માત્ર ઇતિહાસનવેશ મટીને કાળપ્રહ્લના સનાતન મન્ત્રોચ્ચારનો એ ઉદ્ગાતા અને. રઘુવંશમાં કાલિદાસે એ કીધું છે. વાદમીડિ ને વેદવ્યાસે રામાયણમાં ને મહાભારતમાં એ કાળપ્રહ્લના સનાતન નૌખતડંકા વગાડ્યા છે. પુરાણોથી, મહાકાવ્યોથી, સહિતાથી નિરાળા આજ પર્યન્ત રસમીમાંસકો એ યુગચિત્ર સમી મહાકલા-કૃતિઓને ઇતિહાસ લાખે છે.

ઇસ્લામ અન્ધકારયુગ ન હતો, જગતના સહુ મહાધર્મોની પેઠે ઇસ્લામ પણ ખુદાઈ નૂર છે. ઇસ્લામ માત્ર સંમંશેર ન હતો : ઇસ્લામ સંસ્કૃતિ છે. અને ભારતીય ઇસ્લામની મ્હોરી-પ્રકૃત્તી વસન્ત તે મુગલાઈ. જગીસખાન, હલાકુખાન, તૈમૂરલગ : એ ભીમકર્મા વડૂવાઓએ ઝાંખો પાડ્યો ન હોત તો બાબરશાહ જગત-જેતાઓમાં ગણાત. ફરઘાનાનો એ દેશનાકો મીરઝા કાખૂલનો શાહ ને ભારતનો બાદશાહ થયો, રૂમશામની બાદશાહીના પ્રતાપી વિજેતા એલેરિક ને એટીલાનો વંશવેલો પણ મધ્યએશિયામાંથી ઉતરેલો હતો; અકબરશાહ તો જગતની બાદશાહનામાવલિમાં અદ્વિતીય છે-કર્નલ મેલિસન કહે છે કે માર્કસ ઓરેલિયસ ને અકબરશાહ દુની-આની શાહાનશાહમાદાનાં શિખરો હતા. જગતઈતિહાસના ક્ષોટીકાર ગ્રોક્સીઓ ઉચ્ચારે છે કે માર્કસ ઓરેલિયસ રૂપુ હતો, અકબરશાહ સોનુ હતા. જર્મન ઇતિહાસવેત્તા અને ઉચ્ચ કલાકારે અકબરશાહનાં ચુલુકીર્તન ગાયાં છે, અને હમણા તાજેતરમાં મીસરના એક પાશાએ તો મૂસા નબીથી માંડીને જગતના અનેકદેશી મહાપુરુષો—કવિઓ, કલાકારો, મન્ત્રીશ્વરો, સેનાધિપતિઓ, વિજ્ઞાન-શોધકો, જગતજેતાઓ, રાજરાજેન્દ્રો, દ્વિવચુકો, ધર્મપ્રવર્તકો—સહુમાં અકબરશાહને વિશ્વના કીર્તિમંડલચૂડામણિ લાખ્યા છે. જહાંગીર-નૂર-જહાનની ને શાહજહાન-મુમતાઝની જીવનકવિતાની જોડ કાશ્મીરની

ને તાજમહેલની જોડ જગતમાં જડશે ત્યારે સાંપડશે. વચ્ચેસ્વી,
 ઓજસ્વી, પ્રતાપી છ બાદશાહોની મુગલાઈ સમી બીજી અખંડ
 ચરમ્પરા જગતનું બાદશાહનામું બતાવશે ત્યારે જોઈશું. રોમ કે ફ્રાન્સ,
 ઇસ્તમ્બૂલ કે સમરકંદ, બર્લીન કે મોસ્કોનાં પાયતખ્ત હજી તો એ
 ઇતિહાસમૂનાં છે. એ જંગમહાદુરોની વીરત્વજ્વાલા એમની રાજ-
 દુરન્ધરતા સમી કીર્તિજ્વલન્ત હતી. બાબરશાહે પંદર વર્ષની વયમાં
 તો એ વાર સમરકંદ જીત્યું ને ખોચું હતું. અઢાર વર્ષે હુમાયુનશાહ
 પાણીપત ખેલ્યો અને હિન્દજીતની સેનાની એક પાંખનો સેનાધિપતિ
 હતો. હઝીસમે વર્ષે અકબરશાહે રાજસ્થાનના મુગટરૂપ ચિતોડગઢ
 લીધો. દશેક વર્ષની વયે સલીમશાહ પ્રતાપરાણુની સ્થામે હળદી-
 ઘાટમાં ઉતર્યા હતા. પચ્ચીસ પૂરાં થતાંમાં તો શાહજહાને હિન્દવા
 સુરજને ને દક્ષિણના વૃદ્ધ રીજ મલિક અંબરને નમાવ્યા હતા.
 વીશેક વર્ષના ઔરંગશાહે ચાક્રતે જગે બદખ્શાનમાં શસ્ત્રો સંકેલી
 મુગલસેનાને નીમાઝ પઢવાનું ફરમાન કીધું હતું. મુગલ બાદશાહો
 કવિતા રચતા ને કવિઓના શિરછત્ર હતા. ચિત્રકલા ને ગાનકલા
 એમના રાજદરબારોને શોભાવતી એની કોકને શણુગારતી હશે.
 એમના સ્થાપત્યના શોખની તો દેહલી આગ્રા ફતેપુર સીક્રીમાં આજે
 એ સાક્ષીઓ ઉભી છે : મુગલાઈનાં ખંડેરો આજ ભારતના શણુગાર
 છે. દિલ્લસુક્રીના રસિયા, ઇતિહાસના જીજ્ઞાસુ, સંસારસુધારણાના એ
 બાદશાહો કોડીલા હતા. સોના-ટંકશાજો, મલમલ, કિતખાખ : ચિત્રો
 મહેલાનો દુર્ગો મસ્જિદો મકબરાઓ ; સિરાઈઓ, દેશમાર્ગો, પન્થ-
 ચન્દરવા સમી વનરાઈઓ ; યમુનાવિહાર, કાશ્મીરવિહાર ; ગુલ.
 ગુલાબાઝી, ગુલનું અત્તર ; નાનાવિધ કલાઓના કલાશણુગાર :
 કાચકાનૂન રાજગડેસુલખમન્ધ રાજકારભાર, અખાડા, શિકારગાહ,
 અગડ, સાકમારી, ન્યાય દયા ઉદારતા દૂરઅન્દેશી ; ફકીરો કલન્દરો
 જોલિયાઓ પર્યેપકા : સુન્દરીની સૌન્દર્યજ્યોત, રાજવીની રાજજ્યોત,
 સમગ્ર સર્કૃતિની વિધવિધ સરકારજ્યોત ; આવ્યા, જીત્યા, માણ્યુ,

ને આથમ્યા ; અમર કીર્તિલેખ લખ્યા ને અમૃતલ્લયું મૃત્યુ પીધે
 ભારતની ધરતીને હૈયે મુગલ બાદશાહો સદાના સમાયા. જીવતાં ને
 મૃતે મુગલ બાદશાહો ભારતવાસી હતા. એક શિવાય એ શહેન-
 શાહોની પરધર્મસહિષ્ણુતા તો ત્યારના જગતને શરમાવે એવી
 હતી. ઇતિહાસ ઉચ્ચરે છે કે આગ્રાનગરી ત્યારના લડનનગરથી ઉજળી,
 સમૃદ્ધ ને સોહામણી હતી. ત્યારે અમેરિકાની સોનાછાળે જ્વક્રાતા
 મેડ્રીડ ને સિસ્પોન દેહલીની જાહોજવાલીથી ઝંખવાતા. અકબરશાહનો
 નવરત્ન દરબારઃ એ અશુભદ્રઝલ ને ફૈઝી, એ તાનસેનજી સુરદાસજી ને
 ગંગ, એ રાજા ખીરચલ ને રાજા ટોડરમલ, એ વીરત્વમૂર્તિઓ રાજા
 માન ને ખાનખાનાનઃ લોર્ડર્જે લોર્ડ બેકન લોર્ડ હાવર્ડ, સર વોલ્ટર
 રેલે ને સર ફ્રિલિપ સીડની, શેક્ષપિયર ને સ્પેન્સર, ને લોર્ડ ઇસેક્સથી
 એકસંગાથે ભરેલો મહારાણી ઇલિઝાબેથનો ઢા રાજદરબાર ચીતરાય
 ત્હો પણ હિન્દુ યોગી શેખ સુબારક કાધર એકવેવિયા મહેરજી રાણા
 ને હોરવિજય સૂરીસૂતો એ ત્યારનો રાજદરબાર ધર્મસમન્વયની પરમ
 દેવજ્યોતિવિહોણો જ ભાસશે. દિલ્લીશ્વરો વા જગદીશ્વરો વા-
 ની અતિશયોક્તિમાંના સત્યાંશનો ભાગ પડાવનાર રાજપીવંશ ઐતિ-
 હાસિક યુગમાં તો કે જાગ્યો નથી.

તહેમાં યે મુગલાઇનો સંસ્કારમૂર્તિ સુન્દરીસંઘ ! કાઈ પણ
 મહાપ્રજાની સંસ્કૃતિ પારખવી હોય તો તહેનાં સુન્દરીરત્નોને પાર-
 ખજો; સુન્દરીઓ સંસ્કૃતિની અવતારધારિણી છે. બાબરશાહની નાનીથી
 માડીને બાબરની સુખદુઃખસંગાથિણી કુલસ્ત્રીઓ ને ઘડેનો, બાબરની
 શાહઝાદી ગુલબદન બેગમ, હુમાયુનની મહારાણી હમીદા બેગમ,
 અકબરશાહની શાહબેગમ સુલતાન સલીમા બેગમ, નૂરજહાન, નૂરજ-
 હાનની ઇસ્પદાનસરકારિણી માતા, નૂરજહાનની ભત્રીજી મુમતાઝ-
 મહાલ, મુમતાઝમહાલની શાહઝાદીઓ જહાનઆરા ને રોશન-
 આરા, ઔરંગશાહની શાહઝાદી ઝેબુનિસા, એમનાં આત્મ-

ને તાજમહેલની જોડ જગતમાં જડશે ત્યારે સાંપડશે. વચ્ચેની,
 ઓજસવી, પ્રતાપી છ બાદશાહોની મુગલાર્ધ સમી બીજી અખંડ
 ચરમ્પરા જગતનું બાદશાહનામું બતાવશે ત્યારે જોઈશું. રોમ કે ફ્રાન્સ,
 ઇસ્તમ્બૂલ કે સમરકન્દ, બર્લીન કે મોસ્કોનાં પાયતખ્ત હજી તો એ
 ઇતિહાસસૂતાં છે. એ જંગમહાદુરોની વીરત્વજ્વાલા એમની રાજ-
 ધુરન્ધરતા સમી કીર્તિજ્વલન્ત હતી. બાબરશાહે પંદર વર્ષની વયમાં
 તો એ વાર સમરકન્દ જીત્યું ને ખોચ્યું હતું. અઢાર વર્ષે હુમાયુનશાહ
 પાણીપત ખેડ્યો અને હિન્દજીતની સેનાની એક પાંખનો સેનાધિપતિ
 હતો. હમ્પીસમે વર્ષે અકબરશાહે રાજસ્થાનના મુગલરૂપ ચિતોડગઢ
 લીધો. દશેક વર્ષની વયે સલીમશાહ પ્રતાપરાણુની સહામે હળદી-
 ઘાટમાં ઉતર્યા હતા. પચ્ચીસ પૂરાં થતાંમાં તો શાહજહાને હિન્દવા
 સુરજને ને દક્ષિણના વૃદ્ધ રીજ મલિક અંબરને નમાવ્યા હતા.
 વીશેક વર્ષના ઔરંગઝાહે આસતે જ ગે બદખ્શાનમાં શસ્ત્રો સંકેલી
 મુગલસેનાને નીમાઝ પઢવાનું ફરમાન કીધું હતું. મુગલ બાદશાહો
 કવિતા રચના ને કવિઓના શિરછત્ર હતા. ચિત્રકલા ને ગાનકલા
 એમના રાજદરબારોને શોભાવતી એવી કાકતે શણગારતી હશે.
 એમના સ્થાપત્યના શોખની તો દેહલી આગ્રા ફતેપુર સીક્રીમાં આજે
 એ સાક્ષીઓ ઉભી છે : મુગલાધનાં ખડેરો આજ ભારતના શણગાર
 છે. દિલ્લસુક્રીના રસિયા, ઇતિહાસના જીવાસુ, સંસારસુધારણાના એ
 બાદશાહો કોડીલા હતા. સોના-ટંકશાજો, મલ્લમલ્લ, કિતખાખ : ચિત્રો
 મહેલાનો દુર્ગો મસ્જિદો મકબરાઓ ; સિરાઇઓ, દેશમાર્ગો, પન્થ-
 ચન્દરવા સમી વનરાઇઓ ; યમુનાવિહાર, કાશ્મીરવિહાર ; ગુલ,
 ગુલાબાઝી, ગુલતું અત્તર ; નાનાવિધ કલાઓના કલાશણગાર ;
 કાયદાકાનૂન રાજમહેસુલપ્રમન્થ રાજકારભાર, અખાડા, શિકારગાહ,
 અગડ, સાકમારી ; ન્યાય દયા ઉદારતા દૂરઅન્દેશી ; ફકીરો કલન્દરો
 ઝોલિયાઓ પર્યેષદો . સુન્દરીની સૌન્દર્યજ્યોત, રાજવીની રાજજ્યોત,
 સમગ્ર સસ્કૃતિની વિધવિધ સંસ્કારજ્યોત, આવ્યા, જીત્યા, માણ્યું,

ને આથમ્યા ; અમર કીર્તિલેખ લખ્યા ને અમૃતસર્થ મૃત્યુ પીધે
 ભારતની ધરતીને હૈયે મુગલ બાદશાહો સદાના સમાયા. જીવતાં ને
 મૃતે મુગલ બાદશાહો ભારતવાસી હતા. એક શિવાય એ શહેન-
 શાહોની પરધર્મસહિષ્ણુતા તો ત્ય્હારના જગતને શરમાવે એવી
 હતી. ઇતિહાસ ઉચ્ચરે છે કે આગ્રાનગરીત્ય્હારના લડતનગરથી ઉજળી,
 સમૃદ્ધ ને સોહામણી હતી. ત્ય્હારે અમેરિકાની સોનાછોળે છત્રક્રતા
 મેડીડ ને કિસ્મોન દેહલીની જાહોજલાલીથી ઝંખવાતા. અકબરશાહનો
 નવરત્ન દરબારઃ એ અબુલફઝ ને ફૈઝી, એ તાનસેનજી સુરદાસજી ને
 ગંગ, એ રાજા ખીરખાન ને રાજા ટોડરમલ્લ, એ વીરત્વમૂર્તિઓ રાજા
 માન ને ખાનખાનાનઃ લોર્ડ બર્ને લોર્ડ બેકન લોર્ડ હાવર્ડ, સર વોલ્ટર
 રેલે ને સર ફ્રિલિપ સીડની, શેક્ષપિયર ને સ્પેન્સર, ને લોર્ડ ઇસેક્સથી
 એકસંગાથે ભરેલો મહારાણી ઇલિઝાબેથનો દા. રાજદરબાર ચીતરાય
 ત્હો પણ હિન્દુ યોગી શેખ મુઆરક કાધર એકવેવિયા મહેરજી રાણા
 ને હોરવિજય સૂરીસૂતો એ ત્ય્હાંનો રાજદરબાર ધર્મસમન્વયની પરમ
 દેવળ્યોતિવિહોણો જ ભાસશે. દિલ્લીશ્વરો વા જગદીશ્વરો વા-
 ની અતિશયોક્તિમાંના સત્યાંશનો ભાગ પડાવનાર રાજવીવંશ ઐતિ-
 હાસિક યુગમાં તો દા જાગ્યો નથી.

ત્હેમાં યે મુગલાઇનો સંસ્કારમૂર્તિ સુન્દરીસંધ ! દાઈ પણ
 મહાપ્રજાની સંસ્કૃતિ પારખવી હોય તો ત્હેનાં સુન્દરીગત્નોને પાર-
 ખજો; સુન્દરીઓ સંસ્કૃતિની અવતારધારિણી છે. બાબરશાહની નાનીથી
 માડીને બાબરની સુખદુઃખસંગાથિણી કુલસ્રીઓ ને બહેનો, બાબરની
 શાહઝાદી ગુલબદન બેગમ, હુમાયુનની મહારાણી હમીદા બેગમ,
 અકબરશાહની શાહબેગમ સુદતાન સલીમા બેગમ, નૂરજહાન, નૂરજ-
 હાનની ઇસ્પહાનસ રકારિણી માતા, નૂરજહાનની લગ્નીજી મુમતાઝ-
 મહાલ, મુમતાઝમહાલની શાહઝાદીઓ જહાનઆરા ને રોશન-
 આરા, ઔરંગશાહની શાહઝાદી એથુનિસા. એમનાં આત્મ-

રત્નોના સંસ્કાર ને તેજસ્વિતા એમનાં દેહસૌન્દર્ય ને અંગઅક્ષરોથી અધિકાં હતાં. કવિતાની ખેતો એ સુન્દરીઓ ચોપાટના પાસાની પેડે ફેંકતી; શેતરંજના દાવની પેડે દૂરઅન્દેશી ને ડહાપણથી તે જીવન-રમણાઓ ખેલતી. મુગલ શહેનશાહે પણ મુગલ સુન્દરીનો કીર્તિલેખ, માનવકુલની મહાપ્રજાઓમાંની ડોઘ યે સૌન્દર્યમૂર્તિ કાજ નથી મંડાયો એવો, ઐશ્વર્યજ્યોત શો, આલેખેલો છે. તાજમહેલ સમોવડો દામ્પત્યપ્રેમનો કીર્તિસ્થંભ પૃથ્વીપાટે તો નથી.

મુગલાઈના કુટુંબકલેશ ને સસારઅજંપા લોકવિખ્યાત છે. એમના સંસારસોહાગ હવે હૈયે ઝીલવા છે ? પુત્રને માટે પ્રાણદાતા બાગરશાહ, ખૂશરુસલીમના કંકાસથી આપઘાત કરતી પુત્રવત્સલ-પતિવત્સલ માન્યાઈ, નૂરજહાન ને મુમતાજ સમી મતીધર્મીલી રાજ-પત્નીઓ; ભાઈને માગી લેતો ભાઈ, વીરની સંતલસસહાયિણી ગહેનો; બન્દીખાનામાં પિતૃશુશ્રુષા કરતી શાહઝાદી. કુલભાવનાં સર્વદેશીય સનાતન સત્યો ને માનવસંસારના પાચારૂપ મહાભાવનાઓ શોધનાર સસારશાસ્ત્રીને મુગલમહેલોમાંથી તરવરતાં જડશે. મુગલો જ્યસમશેરિયા કે રાજદંડધારી માત્ર ન હતા. એથી યે વડેરા, સસાર-સોહવતા સંસારધુરન્ધરો હતા. કુલભાવગર્વિલા સંસારશાસ્ત્રીનો મુગલાઈનો ઇતિહાસઅખ્યાસ વૃથા નહિ જાય.

ને અકબરશાહના ઇબ્રાહિમખાનાનો સન્દેશમન્ત્ર માત્ર યુગધર્મ ન હતો, ત્રિકાળધર્મ-સનાતન રાજધર્મ છે. બાગરશાહની વિશાલ રાજદૃષ્ટિએ હુમાયુન શાહઝાદાને જગતશાન્તિનો રાજમન્ત્ર Religious toleration-પરધર્મસહિષ્ણુત્વ ઉપદેશ્યો હતો. હુમાયુનશાહના શાહઝાદાને પરધર્મસહિષ્ણુત્વ અધૂરો લાગ્યો; એને તો સર્વસમન્વ-યના મતોરથ થયા: કોમોનો સમન્વય, ધર્મોનો સમન્વય, સાહિત્યોનો સમન્વય, સંસ્કૃતિઓનો સમન્વય. અકબરશાહના ઇબ્રાહિમખાનાના મન્ત્રોપદેશ તો જગતના મન્ત્રીશ્રેણે સાહિત્યકારોએ સંસારશાસ્ત્રી-

ઝોઝે ધર્મધુરન્ધરોઝે હજી ઝીલવાના છે. મુગલાઈ યુગધર્મ માત્ર નથી ઉચ્ચારી ગઈ; સનાતન રાજમન્ત્રો, ત્રિકાળનાં કાળસૂત્રો મુગલાઈ ઉચ્ચારી ગઈ છે. મુગલ બાદશાહનામું એ ત્રિકાળસૂત્રોનો મહા-ધતિહાસ છે.

મુગલાઈનો ત્રિકાળસન્દેશ અકબરશાહે ઈલાહતખાનામાં ઉચ્ચાર્યો છે કે જગત્કલ્યાણ સંસ્કૃતિઓના મહાસંગ્રામોમાં નથી, સંસ્કૃતિઓના મહાસમન્વયમાં છે.

તે મુગલાઈના વશપરંપરાના રોગ હતા એ: એક તો શરાબ-ખાજી. બાબર બાદશાહને અડધું આયુષ્ય ઉતર્ગે એ રોગે ઝડપ્યા હતા, તે શીરાજી શરાબના સીસાઓ ફેડીને કહાનવાનો જગ જીત્યા હતા એ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વાર્તા છે. અકબરશાહના શાહઝાદાઓ એ હલાહલ પીને મૃત્યુશરણ થયા. નૂરજહાને ઉગારી લીધા ન હોત તો જહાંગીરશાહ પણ ભાઈઓને પગલે પળત. અને મુગલાઈનો વશ-પરંપરાનો ખીન્ને રોગ તે જ્વેષ્ટાઈના વારસાકાનૂનની ગેરહાજરી. એથી સર્વસમર્થની રાજસિંહાસને સ્થાપના થતી એ ખરૂં, પણ પ્રત્યેક બાદશાહની મન્દવાદશય્યા પ્રપચ્છેલ તે બળવાખીજની વિપક્યારી બની રહેતી અકબર જહાંગીર શાહજહાનના ગાદીવારસો બળવા ખૂઝાવીને, ભાંડુઓને સહારીને, જયવન્તા ઈધિરખડ્ગે રાજસિંહાસને ચ્હડયા હતા.

ધરલામને કાશ્મીરના કેસરકસ્તૂરીનાં આમન્ત્રણ આવતા, હિમાલયનાં મહાપ્રસ્થાનનાં ન્હોતરા ઇસ્લામે સાંભળ્યાં નથી

મુગલાઈના મહાગુણો તે મહાદોષોનાં મૂળતત્ત્વો મુગલો મધ્યએશિયામાંથી લઈને ઉતર્યા હતા. મધ્યએશિયા એટલે માનવકુલનું પારણ. માનવકુલનું પારણું એ જ મુગલાઈનું પારણું હતું. બાબર બાદશાહ પિતૃ-

વિશ્વકલ્યાણવતી મહાકાવ્યપ્રભુનું આનન્દદર્શન કરાવવાના છે. પણ કવિકૃત્તિલક્ષ કાલિદાસની પેઠે હું ય તે ચક્રિત વદને ઉચ્ચારી રહું છું કે: ' કચ્છાં એ ગુણસાગર વંશપ્રભાવ, ને કચ્છાં મુજ અદ્યપ મતિ ! તરાપાથી સાગર ઓળંગવાનાં આ સાહસ છે. '

અને એક સાહિત્યક્ષણ મ્હારે અંહી ઉચ્ચરવું એ મિત્રધર્મ છે, ને એ સૌન્દર્યના પૂજારીને અહીં સંભારવો એ સાહિત્યધર્મ છે. કલાનો એ ઓલિયો હતો, કવિઓનો ભક્ત હતો, હિન્દુ ઇસ્લામી સુદેહસંપીનો સ્થંભ હતો: તે હાજી મહમ્મદ અલ્લારખિયા શિવજી. એણે મ્હને મુગલપરસ્તી શિખવાડી. અને એ આમ બન્યું: ઇ. સ. ૧૯૦૫ની દીવાળીની રજાઓમાં ' રાજયુવરાજને સત્કાર ' નામનું મહાઈ કાવ્ય લેઈને હું મુગલ ગયો હતો. હાજીએ એ વાચ્યું, ત્હેને તે ગમ્યું. અગમાં ને આંખમાં ઉત્સાહ ઝળક્યો. હિન્દને કાંઈ રાજયુવરાજ ઉતરે તે જ તિથિએ છાપામાં એ કાવ્ય છપાય એવી ગોઠવણ એણે કીધી. ને એ કાવ્યમાંની મ્હારી અકબરભક્તિ પણ એણે નિરખી લીધી. પછી મ્હને એણે Holden's Mogul Emperors નામનો ગ્રન્થ વાંચવા આપ્યો. વિશાળ દ્વિત્વના ઇંગ્રેજ ઇતિહાસકારોએ ઇસ્લામનો ઇતિહાસસગ્રહ સારો કીધો છે. પણ ત્હેમાં ય તે હોદ્દન એટલે તો મુગલપરસ્તી. મુગલમોહિતી મ્હને હોદ્દને લગાડી. કાંઈએ પણ મુગલપરસ્તી શીખવી હોય ત્હેણે હોદ્દન વાંચ્યો. મુગલમોહિતીની પ્રેરણાજન્મી બાબરશાહ ને અકબરશાહની, જહાંગીર ને શાહજહાનની ફોરો એની સ્ટીચની ચાર નવલકથાઓ Errant Knight અને Prince of Dreamers, Mistress of Men અને Builder છે; પણ એમાં ઇરાવતીની મૂળ નવલકથાના જેટલી ગભીર જીવનકવિતા કે ઇતિહાસપર્યેપણા નથી. Rulers of India ગ્રન્થમાળામાં ત્રણ મુગલ બાદશાહોનાં જીવનચરિત્ર રાજજ્યોતપ્રદીપત પીઠીથી આલેખાયેલાં છે. લેનપૂલ,

કર્નલ મેલીસન, લોર્ડ કર્ઝન મુગલાઈથી મ્હોયા હતા; પણ થોડા થોડા લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન બુદ્ધિનુ સૂકાન સમતોલ રાખવાને મથે છે, ત્હોં એ મોહપૂરમાં તણાય છે. અરિફને મુગલમોહિનીનો જનમ પૂરે પીધો હતો, હકીકત અભ્યાસ મનન કવિતા ફિલસુફી સરસ સાંપડ્યાં હતાં; ત્હારે એને આયુષ્યે ચારી આપી નહિ. મુગલમોહિનીનાં પૂર તો ઉજળે છે હોદડનમાં. મુગલમોહિનીને તીરે હું ઉભો હતો: ત્હાંથી એ વહેણમાં રહતે હડસેલ્યો હાજી મહમ્મદે. પછી ઇતિહાસો વાંચ્યા, તો એ યુગઇતિહાસમાં કવિતાના દેવલડાર અદળક ભરેલા દીકા. હાજીએ મ્હને મુગલપરસ્ત કીધો. કલાનો એ શહીદ મરતાં મરતાં એ ગુર્જર કલાલડારને આ બાદશાહનામું સમર્પાવતો ગયો. એના 'વીસમી સદી' માસિકમાં જહાગીર-નૂરજહાનનો એક પ્રવેશ છાપ્યો પણ હતો. એટલું જોઇને એ ગયો. પણ મ્હારી તો શ્રદ્ધા છે કે ત્હાંથી એ એનો કક્ષારગિયો આત્મા આજનાં આ પ્રકુદ્ધેલા કલાફૂલડાં ને પોનાની પ્રેરણાપ્રભાની સફળતા નિરખી નિરખીને આનન્દતો જ હશે.

અને છેલ્લે છેલ્લે વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રના ને પ્રાચીનઇતિહાસશોધન શાસ્ત્રના શાસ્ત્રીઓને એક ઇતિહાસપ્રશ્ન પૂછી લઉં છું. સાચો શબ્દ કયો ? દિલ્લી, દિલ્હી, કે દેહલી ? દિલ્લી કે દિલ્હી કહી 'દીલી'— શેષમાથે રોપેલી જડ 'દીલી' પડી, માટે દિલ્હી એમ ઉચ્ચારનારાઓને એમનાં મનનવિચારણને અર્થે મ્હારૂં એ એક એવું કલ્પનાસૂચન છે. ઇતિહાસ ભાળે છે કે દેહલી ઇસ્લામદીધું નામાલિધાન નથી, હિન્દુયુગનો નામસિકંકે છે. હવે, આપણી ગિર્વાણ ભાષામાં **દેહલી** એટલે ઘરતો ઉમ્મરો. ઉત્તરમેઘમાં કાન્નિદાસકીધો શબ્દ-પ્રયોગ છે કે **દેહલી પુષ્પે:**. એ **દેહલીદત્ત** ઉપરથી પ્રાકૃત રૂઢેલી. દ. ત. 'આનાભાઇની ડહેલીએ દરબાર ભરાતો,' 'જોગા ખુમાણી ડહેલીએ ડાયગે જામતો;' વિ. એ જ દેવનાગરી શબ્દ **દેહલી**

ઉપરથી દેહલી નગર એટલે ‘ ભારતવર્ષનો ઉમ્મરો ’— ‘ ભારતેન્દ્રોની ડહેલી ’ એમ તો નહિ હોય ? આજે જે હિન્દી ભાષા બોલતી સકલ જનતા ‘ દિલ્હી ’ નથી ઉચ્ચરતી, દેહલી ’ ઉચ્ચરે છે. પ્રાચીનકાળથી હિન્દના રાજરાજેશ્વરો એ ઉમ્મરે—એ ડહેલીએ વિરાજતા આવ્યા છે. રોમ ને એથેન્સથી પુરાણી, પૃથ્વીની પાટનગરીઓમાં પ્રાચીનમાં પ્રાચીન દેહલી એટલે ભાન્તની સનાતન પાટનગરી.

અને એ દેહલીના સનાતન રાજસિંહાસને વિરાજેલા કેટલાક ભારતેન્દ્રોની ઇતિહાસકવિતા એ આ બાદશાહનામું.

વૈગાખી શુક્લ પંચમી,

વિ. સં. ૧૯૮૪

જી.નાસાલ દલપતરામ ડવિ

પ્રસ્તાવના

જહાંગીર-નૂરજહાન એટલે દામ્પત્યની માણ. રંક કે રાય, દુનિયાનાં કોઈ દંપતીએ એટએટલાં જીવન માણ્યાનું ઇતિહાસ ઉચ્ચરતો નથી. શહેનશાહી જાહોજલાલીનાં સોળ વર્ષમાં એમણે સોળ અવતાર જાણે માણી લીધા.

દુષ્યન્ત-શકુન્તલા, પૃથ્વિરાજ-સયુક્તા, ને જહાંગીર-નૂરજહાન; દેહલીનાં રાજસિંહાસનને એ ત્રણ બાદશાહી પ્રેમખેલડીઓ સોહાવી ગઈ છે. લયલા-મજનૂન, શિરીન-ફરહાદ, લાલાઈખની પ્રેમકવિતાઓની એમની ઇતિહાસકવિતા સગી સહિયર છે. જમનાજીને આરે શ્રી રાધાકૃષ્ણનાં પ્રેમયુગલે એ સૌને ઝંખવ્યાં ન હોત ને શ્રીમદ્ ભાગવત-માંની રાસલીલાની શરત્પૂર્ણિમાની કવિતચન્દની પ્રકાશી ન હોત, તો આજે જગતનાં સૌન્દર્યપૂજકો ને પ્રેમસંપ્રદાયીઓ કાલિદાસનાં, ચન્દ ગિરદાઈનાં, કેશવદાસજીનાં નાયકનાયિકાને વધારે ગાતાં-પૂજતાં હોત. પણ વન્દાનનના મોરમુગટે હસ્તિનાપુરના રાજમુગટને ઝંખવ્યો ને ઝંખવ્યો જ.

નિશાળમાં ભણતો પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી ભણ્યો છે કે જહાંગીર બાદશાહ વ્યભિચારી ને દારૂડિયો હતો. મુગલાઈના મહોટા ઇતિહાસો મહે તો વાંચ્યા; પણ જહાંગીર વ્યભિચારી હતો એવો આરોપ-એક

અનારકલીના કિસ્સા શિવાય-કચ્છાં એ વાંચ્યો નથી. જહાંગીર દારૂડિયો હતો, રોજના વીસ પ્યાલા પીતો; તે નૂરજહાન સાથેનાં લગ્ન પૂર્વે. શાહબેગમ નૂરજહાને જહાંગીરને પાંચ પ્યાલે ઉતાર્યો હતો. જહાંગીર-શાહ દુરાચારી ન હતા, વિલાસી હતા ; ને એમના વિલાસ હતા એમની સ્વપત્ની સંગાથેના. જગતના સહુ વિલાસીઓના રસવિલાસ સ્વપત્ની સંગાથેના થાય તો જગતમાંથી અડધઝાઝેરો અનાચાર અલોપ થાય. સ્વપત્ની સંગાથેના સૌના ભોગવિલાસ શતધા વાંધજો.

ને પ્રત્યેક નિશાળિયો નથી લખતો તે છે જહાંગીરની ન્યાય-પરાયણતા. જહાંગીરશાહની ન્યાયઘંટાની સોનાસાંકળને લોર્ડ એલ્-ફિન્સ્ટને વર્ણવી છે; ઇંગ્લાંડ કંપની સરકારના ડાયરેક્ટરોને અમદા-વાદમાંથી લખેલા રિપોર્ટમાં સર ટોમસ રોએ જહાંગીરશાહના ન્યાય-શાસનની ગુણવસ્થાસ્થિત આલેખેલી છે.

ત્યારે સહજ પ્રશ્ન થાય કે અકબરશાહની શહેનશાહનના વાર-સને વિલાસ કેમ પરવડ્યો ? નૂરજહાન સમી સ્વામીલકત રાજકાજ-કુશળ બાદશાહબેગમ, મીરઝા અચ્ચાઝ ને આસફખાન સમા દાને-રામન્દ મન્ત્રીશ્વરો, શાહજહાન ને મહાખતખાન સમા ઝમાનાના દ્વિલેરજંગ સિપેહસાધારો સુઝાગ્યે જોને સાંપડે એ બાદશાહને વિલાસ પરવડે. જહાંગીરશાહે દેશો ઝાઝા નથી જીત્યા ; પણ ઇસ્લામ નહોતો જીતી શક્યો તે મેવાડનો મહારાણો ને હિમાદ્રિમાલામાંના કાંગરાનો કિલ્લો જહાંગીરશાહને શરણે આવ્યા હતાં.

જહાંગીરે સુન્દરી શાંધી, સુન્દરીએ સૌન્દર્ય શાંધ્યાં, કાશ્મીરની કેસરકુબોમા દપતી જઈ ગેઝાં; અને એમ દેહલી આગ્રાના રાજસિંહા-સનને કવિતાના અલૌકિક ગોપ ચહુડ્યા.

જહાંગીરશાહનો જીવનપલટો તખ્તે આવ્યાની તિથિથી જ થયો. શાહઝાદો ને બાદશાહ નિરનિરાળા નીવડ્યા. શહેનશાહે શાહઝાદા-

પણના ધણાખરા સોગતીઓને વિદાય દીધી ; અકબરશાહના ઉત્તરાધિકારીને શોભે એવો જીવનપન્થ ઝાલ્યો. જહાંગીરશાહનું એક પ્રથમ કાર્ય એટલે ન્યાયઘંટાની સ્થાપના.

પછી જગત પૂછે જ ને કે ન્યાયપરાયણ એ આદશાહે શેરઅફઘનને મરાવ્યો કેમ ? આદશાહે શેરઅફઘનને મરાવ્યો એને ઇતિહાસકારો ઇતિહાસબ્રમ લાખે છે. ઇતિહાસની હકીકતો જરા વિચારિયે. શેરઅફઘનની પત્ની કરાઇ તે પૂર્વે મેહેરુનિસા સફીમ શાહઝાદાની પ્રણયપ્રતિમા હતી. ડહાપણના દરિયાવ અકબરશાહની રાજનીતિની એ મહેચ્છા હતી કે સલીમશાહે કેા વડા રાજપૂતકુળની રાજકુમારીને પરણવું. પ્રેમપ્રસંગમાં દુન્યવી ડહાપણ ઘણી વેળા ભૂલાવે ચઢે છે એવું અંહી યે બન્યું. અકબરશાહે વિજોડાવેલી પ્રણયપ્રતિમાને જહાંગીરશાહે પાછી વાંછી, પણ સહમજૂતિની આશાથી. એ સંસારે તલાકનો સસારવિધિ હતો. પણ પહોણે શેરઅફઘન વિરલો વીરત્વરંગીલો ગાન્ધારદેશનો શેર હતો, એટલે સહમજૂતિ સફળ ન નીવડી. ઝપાઝપી થઈ; અને એ અણચિન્તવી ઝપાઝપીમાં શેરે અંગાળના સૂયા કુતુબને ખંજરથી વીધ્યો, ને કુતુબના કાશ્મીરી નોકર અબાખાને શેરને સમશેરથી વધેર્યો. અબાખાન પણ એ વાર્તા કહેવાને ન રહ્યો. મેહેરને પછી રાજઅધિકારીઓએ દેહલી પાડવી. પાંચ વર્ષ સૂધી મેહેરે આદશાહનાં લગ્નકહેણને કાન ન ઢાલ્યા. ઇ. સ. ૧૬૦૬ માં ૨૯ વર્ષની વયે દેહલી આવેલી મેહેર ૧૯૧૧ માં ૩૪ ની વયે નૂરજહાન થઈ. આદશાહનું વય ત્યહારે ૪૨ વર્ષનું હતું. ૧૬ વર્ષનું જગતઅનુપમ રાજસૌભાગ્ય નૂરજહાને ભોગવ્યું. પછી ૧૬૨૭ થી ૧૬૪૪ સૂધી લાહોરમાં જહાંગીરશાહના શાહદરાના મકબરાની સુખતરણ તરીકે એ આદશાહબેગમે પ્રેમસન્યાશિનીનું જીવન ગાળ્યું.

જહાંગીર-નૂરજહાનનો લગ્નયોગ યૌવનની ઉતાવળી ભૂલ ન હતી. પ્રૌદોનો પુખ્ત વિચારણાનો પ્રેમપ્રસંગ હતો.

નૂરજહાનને માથે કેટલાક આળ મૂકે છે કે તે મહત્વાકાંક્ષિણી હતી, સત્તાલોભિણી હતી, કક્ષાખાજ મહાખેલાડી હતી. પણ કંઈ કંઈ કક્ષાખાજ ખેલાડી સ્ત્રીઓએ પ્રણયપ્રાર્થતા બાદશાહને પાંચ-પાંચ વર્ષ દટાવ્યા છે ? કંઈ કંઈ સત્તાલોભિણીઓએ આયુષ્યનાં ઉતરતાં ચૌવને બાદશાહભેગમ થવાની આનાકાની કરી છે ? કંઈ કંઈ મહત્વાકાંક્ષિણીઓએ રાજદરબારની પ્રથમ પંચવર્ષી ને છેલ્લી સોળવર્ષી-સ્વતંત્ર છતાં-રાજપ્રપંચ ખેલ્યા વિનાની વિતાવી છે ? નૂરજહાનના જીવનપ્રસંગો એ આરોપોને સદંતર બુકા લાખે છે.

બાદશાહે નૂરજહાનને તખ્તે બેસાડી; શાહબેગમ સ્થાપી; સોના-મહોર ઉપર નામ જાખું; બાદશાહી ફરમાનોમાં સહી કરાવી; ત્રીશ-હજારી બક્ષી; નિશાનડંકા નિવાળ્યો. નૂરજહાને શું બોધું વાળ્યું છે ? શરાબના વ્રીસના પાંચ બ્યાલા કરાવ્યા; નવશોધેલા ખુલાખના અત્તરને અત્તરે જહાંગીરી કહ્યું; રાજદરબારને, રાજમહેલને, સદતનતને સંસ્કારસોહામણા કરીધા; નિર્દય સગાઓમાંથી બાદશાહને વાર્યા; બાદશાહને કાળે જહેલમનો જગ ખેલી; બાદશાહ સંગાથે સ્વાલિ-પ્રાચે કેદી બની; બાદશાહને સિન્ધુપટમાં મહાખતની કેદમાંથી રણુરમત બેલી છોડાવ્યો; કાશ્મીરની સૌન્દર્યકુળેની જીવનમાણુ જમાડી; જગતના પ્રેમમન્ત્રિરિયે બાદશાહને અમ્મર કરીધો. નૂરજહાન જીવન ભરની જહાંગીરશાહની ગુણુઓશિંગણુ હતી એ ખરું; જહાંગીરશાહ નો ધતિહાસભરના નૂરજહાનના ગુણુઓશિંગણુ છે. નૂરજહાન એટલે દુઃખસુખની તડકીછાંચડીમાં જહાંગીરની જીવનવિધાત્રી.

જહાંગીરશાહનું આરોગ્ય હતું ત્યાં સૂધી રાજકુટુંબમાં ને મહારાજ્યમાં સંપ હતો, જહોજલાલી હતી, સુખ ને કલ્યાણ હતું, જય હતો. બાદશાહને ભયંકર મન્દવાડ આવ્યો, ગાદીવારસનો પ્રશ્ન ઉઠ્યો; તે ઘડીથી કુલમાં કુસંપના અંગારા વરસ્યા, સદતનતમાં ગંડની હોળી સગળી, રાજમહેલમાં ગમરાજનાં પગલાં થયાં. મુગલા-

ધનો એ વંશપરંપરાનો રોગ હતો. નૂરજહાનને એકની એક પુત્રી હતી. તહેનું લાડનામ લાડિલી બેગમ. શેરઅફઘનની પ્રાણહારી એ પુત્રીને શાહઝાદાને વરાવવાના નૂરજહાનને ક્રોડ થયા. બાદશાહબેગમના એ ક્રોડ અતિઘણા કે અસ્વાભાવિક હતા ? પણ એથી બાળ વધારે બગડી. કુળમાં કુસંપની ઝાળો બગી; બે શાહઝાદાઓએ જીવ ખોયા; શાહજહાને બંડ કીધું, રણવગડે રઝબ્યો; બાદશાહ, ને પછી બાદશાહબેગમ, પોતાના સેનાધિપતિનાં કેદી બન્યાં; સારી શહેનશાહત ઘડીકે ડોલી ગઈ. શાહજહાન જેવી આખરી અવસ્થા શાહજહાનને હાથે શાહજહાનના રાજપિતાની ન થઈ એ નૂરજહાનનાં રણવીરત્વ ને વિજયવન્તી રાજરમતને પ્રતાપે.

જહાંગીરના મૃત્યુ પછી નૂરજહાન સોળ વર્ષ જીવી. નૂરજહાનનું પરમ પ્રેમજીવન એ હતું. એ જીવન જીવી શકે નહિ તે પ્રેમી નથી. કામુક છે. એક વેળાની સર્વેશ્વરી સામ્રાજીએ પ્રીતમની પ્રેમસન્યાસિણી થઈ રહી જીવન સંકેત્યું. નૂરજહાન એટલે જહાંગીરશાહની પ્રેમબેગણ.

જહાંગીરશાહના સમયમાં ગુજરાતમાં જૈનોનો અને પંજબમાં ગુરૂ અર્જુનનો—એમ ધર્મદૂલવણીના બે પ્રસંગો બન્યા હતા. શીખ-સંઘના ગુરૂ અર્જુન મહાપુરૂષ હતા. એમણે તરણીતરણું તીર્થ સ્થાપ્યું, અમૃતસરોવર બંધાવ્યું, ગુરૂમુખનિર્ઝર્યા મંત્રો સંગ્રહી ગ્રંથસાહેબ શીખસંપ્રદાયને સમર્પ્યો. એ ઉભય ધર્મદૂલવણીનાં મૂળ કારણ જરા ઝીણવટથી પારખવા જેવાં છે. અકબરશાહની છેલ્લી ઘડીઓમાં ગાદીવારસાને માટે કંઈ કંઈ પ્રપંચબેલ બેલાયા, ને કાવત્રાં રચાયાં; પણ ઉદારચરિત્ અકબરશાહની ઉદારતા છેક છેલ્લી ઘડીએ વિજયશાત્રિની નીવડી. સલીમ શાહઝાદાના સહુ બળવા ને ગુનાહ મૃત્યુખોળે ઢળતા બાદશાહે માફ કીધા, ને સલીમશાહને બોલાવી અમીરો સમક્ષ શહેનશાહતની સમશેર બંધાવી. આશાલંગ ખુશ્શાહે બળવો કીધો. ગુજરાતના જૈનોનો અગ્રેસર માનસિંહ

શેવડો કરીને હોતો: તહેણે અને ગુરુ અર્જુનને ખૂશરશાહનો પક્ષ લીધો. વળતી જહાંગીરશાહે વખ આવ્યે એ જાનને ય ધર્મગુરુઓને દૂલબ્યા એ ખરું: પણ એ પજવણીઓનો હેતુ ધર્મપજવણી ન હતી, રાજપજવણી હતી. જહાંગીરશાહ તો અકબરશાહનો વારસ હોતો: અકબરશાહની ઉત્કટ ધર્મજિજ્ઞાસા નહિ, પણ અકબરશાહની ધર્મ-ઉદારતા જહાંગીરશાહમાં ઉતરેલી હતી.

ઇતિહાસની આવી આવી ઘૂંચો ને ગાંઠો ઉકલે તો જહાંગીર-નૂરજહાનનો કોયડો સરલ થાય. જૂના ઇતિહાસકારોમાંથી લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન અને નવા મુગલાઇ ઇતિહાસકારોમાંથી પ્રયાગશારદા-પીકના પ્રો. વેણીપ્રસાદ જેમણે વાંચ્યા નથી તહેમને જહાંગીર-નૂરજહાનના ઇતિહાસપ્રસંગો ચર્ચવાનો અધિકાર નથી. ઇતિહાસસંશોધનના વિચારકે એલ્ફિન્સ્ટનની પૂરવણી પ્રો. વેણીપ્રસાદ કનેથી શોધવાની છે, ને પ્રો. વેણીપ્રસાદના ઉત્સાહને એલ્ફિન્સ્ટનની શુદ્ધિતુલાથી તાવી સંયમમાં રાખવાનો છે. મુગલઇતિહાસ એટલે કવિતાનો ભર્યોભર્યો મહાસાગર. એમાં ઉમેરણુ વૃથા છે. સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય ભાષે છે કે 'જ્ઞાન સાથે મહિમા સહમજ્જય, ત્હારે જ સાચી ભકિત જન્મે.' ઇતિહાસનાં સત્યો તારવવાં અને એનો સાચો મહિમાસુગન્ધ પમરાવવો એ ઐતિહાસિક કવિતાકલા. અસત્યોના થાયા ઉપર ધજગરા રોપવા એ ઐતિહાસિક કલા યે નથી કે કવિતા યે નથી.

જગત જન્મ્યું ત્હારથી સૌન્દર્યને શોધે છે. પૃથ્વી પ્રગટી ત્હારથી પ્રેમપન્થીઓની અદ્ભુત કથનીઓ રચાય છે, રચાય છે, ને ગવાય છે. સહુની યે પ્રેમકથાઓ કંઈક કંઈક અનોખા રસભરી હોય છે. તહેમાં યે જહાંગીર—નૂરજહાનની બાદશાહી પ્રેમકથાની કવિતા કાશ્મીરની સૌન્દર્યલક્ષ્મી સમી અદ્ભુત છે. સૌન્દર્યોપાસનાના સંપ્રદાયનાં એ અજળ સંપ્રદાયીઓ હતાં. દેહલી-ને રાજતખ્તે કે દુનિયાને સિંહાસને બીજાં એવાં સૌન્દર્યસંપ્રદાયી પ્રેમપન્થી કે દાસ્તાવેજનાં રસોપાસકે કોઇક જ બિરાજ્યાં હશે.

સત્તતતની સોનામહેરે, શહેનશાહી ફરમાનોમાં, આદશાહી
 ઝરખે સન્નેડલે શોભેલાં સોહાગિયાંના નામાક્ષરો આ નાટકને ચે
 ભાગ્યદેશે સન્નેડલે અંકિત કીધા છે. વિધિ સમર્થ છે તે પ્રેમખેલ-
 ડીઓને મેળવે, વિખૂટાં પાડે, તે વળી મેળવે: પ્રેમીઓને પ્રેમના
 પરમ પાઠ શીખવવાને. પણ એવાં પ્રેમખેલડિયાંને વિચ્છેદવાની મહાન
 અકબરશાહની ભૂલની પુનરુક્તિ કરવા મુજ સરખડાની
 હિંમત નથી આવી, તે એ રાજદપતીનું દામ્પત્યનામાભિધાન આ
 નાટકને દીધું છે. દામ્પત્યદેશમાં જહાંગીર-નૂરજહાનની અમર રસ-
 ખેલડી છે.

અનુક્રમણિકા

	અર્પણ	પાનું	૭
	બાદશાહનામાનો ઉપોદ્ધાત	...		૧૧
	પ્રસ્તાવના		૨૫
અંક	પહેલો :			
	પ્રવેશક:		પાનું	૩
	પ્રવેશ ૧ લો: ચમેલીમહેલની ચતુરા	...		૯
	પ્રવેશ ૨ જો: લોહરગઢમાં મીઝબાની	...		૨૫
	પ્રવેશ ૩ જો: જમનામાં કિસ્તિગાહે	...		૩૫
	પ્રવેશ ૪ થો: સિકન્દરાની પિતૃયાત્રા	...		૪૧
	પ્રવેશ ૫ મો: નિશાનબાઝી...	...		૫૦
	પ્રવેશ ૬ દ્વો: જહાંગીર બાદશાહનો દરબાર...			૫૯
અંક	બીજો :			
	પ્રવેશ ૧ લો: ગુજરાતદર્શન	...		૮૩
	પ્રવેશ ૨ જો: બાદશાહી કુટુંબમેળો	...		૯૯
	પ્રવેશ ૩ જો: જમનાજીનો અવધૂત	...		૧૦૮
	પ્રવેશ ૪ થો: કમળોની કુંજમાં	...		૧૧૭
	પ્રવેશ ૫ મો: ભયંકર મન્દવાડ ને ડગમગતી નૌકા			૧૩૦
	પ્રવેશ ૬ દ્વો: બાદશાહી ઝરૂમે	...		૧૪૨
અંક	ત્રીજો :			
	પ્રવેશ ૧ લો: ઝેલમને કિનારે કુદમાં	...		૧૬૧
	પ્રવેશ ૨ જો: થરપારકરના મહારણમાં	...		૧૭૫
	પ્રવેશ ૩ જો: સિન્ધુપટમાં મહાસૈન્યની વ્યૂહરચના			૧૮૪
	પ્રવેશ ૪ થો: ચરમે શાહી...	...		૧૫૯
	પ્રવેશ ૫ મો: કાશ્મીરમાં જીવન્મહોત્સવ	...		૨૦૭
	પ્રવેશ ૬ દ્વો: પ્રેમદર્શન		૨૨૧

જહાંગીર-નરજહાન

અંક પહેલો

(ગેળમાથી ગીતટુકો ગાતો છે.)

ચાલોને સહિયર ! જમનાને ટાંકે
હવનના જલ ભરવા રે.

(જમનાજલની સહેવગાહે સ ચરેલ બાદશાહ બાહાંગીર, રાજનાંકા-
માંથી રત્નસ્થાંભ સરિખડા, સહપરિજન પધારે છે : આગ્રાના રાજદુર્જના
બહાલ્લયા બાદશાહી રાજઘાટને પગથિયે ઉતરી ઘાટની રાજદેવડીએ ચડે છે.)

અમીરલ { સુગલાઈની જાહોજલાલીના એ રાજમુગટ !

ઉમરા : { નિરખો આ બાદશાહી ન્યાયઘંટા.

બન્ધાઈ રહી ; સંભળાવશે દુઃખીનાં દુઃખો.

સસ્તનત શોષશે ગ્રહિનશાહી મનચાક્રથી.

મહારાજ્ય મનસાક્રથી સાફ રહે છે.

(ઘાટદેવડીએ જઈ સોનાસાકળ ખેચે છે. શિવમન્દિરે એક દોરી
ખેચે સો ધરામાળ ગાતો તહેવી ન્યાયઘંટાની ઘંટડીઓ ઝલુઝલી ઊંડે
છે. શુંજરવમયું વાતાવરણ ન્યાયઠકાથી ઘસીક ઝેસી રહે છે.)

મીરઝા { બાદશાહના હૈયામાંના એ ટંકારા.

અરયાઝ : { સો હલે જગતને ઉચ્ચારે છે કે

બાદશાહત બાદશાહી ન્યાયસૂત્રી ન હોય.

ગૂંથેલાં સૂર્યકિરણો સમી આ સોનાસાકળ

શહેનશાહતના સૂર્ય સંગાથે
પ્રજાજનને તોડશે.

જહાંગીર : ન્યાયઘંટાની ઘંટડીઓની જીલ્વાઓ
તો છે મહીતલના મહાજનની જીલ્વાઓ
સો-સો જલે પ્રજા પોકારે તહો યે
શહેનશાહો ન્યાય નહીં દે પ્રજાજનને ?
પ્રજાજન પાદશાહનાં પુત્રો છે ?
દે પારકાનાં સન્તાન ?
અમીરુલ ઉમરા ! શહેનશાહતના ઓ સ્થાન !
મુગલ સલ્તનતના જોહશ્તી શુલશનને
ઇનસાફનાં જલથી તાઝગી બક્ષજો સદા.
અકબરશાહને આંખાવાડિયે તો
ઇનસાફનાં અમરફળ જ ઉતરે.

(વિધવિધ ભાતીજર સોનારપેરી કિનખાળથી શણગારાયેલું મેહેરુનિ-
સાતુ દાસીમંડળ જમનાના જલ ભરવા જતુ પાણીપોષમાથી રાજઘાટે
જીવનના જલતુ ગીત ગાતુ આવે છે.)

દાસીમંડળ આલોતે સહિયર ! જમનાને કાંકડે
જીવનનાં જલ ભરવા રે;
જીવન ભરવા ને આત્મા તરપવા
ઉરની લહરે લહરવા રે.
આલોતે સહિયર ! જમનાને કાંકડે.

(પરિજનને અશુભિનિર્દેશથી પાદશાહ રજા આવે છે. ચમેલી ખુરજ
નીચેથી આવતા દાસીમંડલને જહાંગીરશાહ અકિન વદને નિહાળી રહે છે.)

શ્રી કૃષ્ણે ભરિયા, ને રાધિકાએ ભરિયાં,
 ગોપિકાએ દિલ ભર્યાં ગરવાં રે;
 જગનાં રસિક ! સહુ આવળે એ આરે,
 રસના વિહારે ત્યહા વિહરવા રે:
 ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠે.

જહાંગીર : જમનાને કાંઠે આ સૌન્દર્યની સેના
 કોને જીતવાને સંચરે છે ?

એક દાસી : જમનાને કાંઠે, રાજરાજેન્દ્ર !
 શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રના રસયુગથી તો
 સૌન્દર્યની સેનાઓ જ ધૂમે છે.
 શાહાનશાહથી શું અબ્બણ્યું છે ?
 સૌન્દર્યનાં દેવીની અમે સેના :
 જગતને જીતવા નીકળી છીએ.

જહાંગીર : સૌન્દર્યમન્દિરની રૂપમૂર્તિઓ !
 જગતને જહાંગીરે જીત્યું નથી શું ?

બીજી દાસી : બાદશાહની બેઅદબી સાફ છે ?
 જહાનના જહાંગીરને એ સૌન્દર્યદેવી જીતશે.
 અમે તો અનુકરણો એ નથી એમનાં.

ત્રીજી દાસી : શું સમર્પીએ શાહાનશાહને ?
 શાહશોભાતી સોગાદ નથી કાંઈ.
 જળબેડલાનો ઉપરણો સ્વીકારશે આ ?

જહાંગીર : અહેશાનમન્દીથી, સૌન્દર્યની પૂતળીઓ !
 સૌન્દર્યનું દીધું કોઈથી એ નકારાયું છે ?
 —પણ આ તે જલઉપરણો ?

કે લગ્નવન્તીનો સોનાસુગિયાળો બદરસાણુ ?
 ઢાંકી-ન ઢાંકી નિરખાય મંહીથી
 રસવન્તીની રસરંગીલી દેહજ્યોત !
 મંહી માંહી છે યુદ્ધીઓની તારકમાળ.
 એ રસસુષ્ટિની સુજનારી કોણ ?

બીજી દાસી : સૌન્દર્યનાં દેવી, અમારાં મહારાણી,
 વિધાત્રીનો અવતાર મેહેરુનિસા યેગમ.

(સખદમૂર્છિત શા બાદશાહ જહાંગીર જલમાર્ગમાંથી ખસતા
 નથી; એટલે)

પહેલી દાસી : રાજેન્દ્ર ! આ ફૂલકલગી.

જહાંગીર : (બગીચે)

હા, એ બાકી છે રાજમુગટમાં.

પણ આ તે ફૂલકલગી ?

કે મયૂરનો મણિમુગટ ?

(ઘડીક નિરખી રહે છે, પછી શિરચેયમા મૂકે છે.)

એક દાસી : (જનાન્તિકે)

આલમના શાહિ તો મરતકે ચહુડાવી

સૌન્દર્યની દેવીની કલગીને !

જહાંગીર : કોણે ઉતાર્યા, એ રસરંગીલીઓ !

આરમાનમાંથી પૃથ્વીઓળે આ દેવરંગોને ?

પહેલી દાસી : એ તો મેહેરુનિસાએ,

અમેલીમહેલની ચતુરાએ ,

સુન્દરીઓના સૌન્દર્યના સૂર્ય.

કાંચનઽત્રિયાગો પે-એ-લો મુવર્ણુભુરજ ,
એ મુવર્ણુભુરજમાં છે સૌન્દર્યનો સૂર્ય.

જહાંગીર : સૂર્ય તો એક જ છે જગતભરમાં.

બીજી દાસી : સુન્દરી થે જગતભરમાં એક જ છે ,
બીજી તો છે સૌન્દર્યછાયાઓ.

—શહેનશાહી રૂબારૂ છે ચારને ?

જમનાજલ લારવાનાં બાપી છે હજી.

જહાંગીર : કૃષ્ણચંદ્રે લાર્યાં, ઓપીજને લાર્યાં ;
લારજો જીવનની હલ લારીને એ નીર.
જાવ, સૌન્દર્યની શિળાઓ !

દઝાડતી મા કો પતંગની પાંખોને.

સહુનાં યે જીવન સફળ થજો.

(જલગીત ગાતી ગાતી મેહેરુનિસાની સૌન્દર્યની સેના હસતી-રમતી
સ ચરે છે. જમનાને રાજગાદે રાજમહેલને પગથારે એકલા હાથે જહાંગીર
બાદશાહ એ સૌન્દર્યસઘને જતો નિહાળી રહે છે)

ચાકોને, સહિયર ! જમનાને કાડે
જીવનનાં જત ભરવા રે.

જહાંગીર : કટારની પેઠે કાપે છે કાળજને

ગીતટહુકાનાં આ આમન્ત્રણ.

મેહેરુનિસા !—સુન્દરીઓનો સૂર્ય !

દિલમાં ડંખે છે નિરન્તર એ નામ

અમેલીમહેલની ચતુરાનું,

પાંચ-પાંચ વર્ષોથી અજીત
 એ સૌન્દર્યના સૂર્યનું.
 દિલ વીધ્યાં ને વધેર્યાં,
 ને ન કીધાં સજીવન પાછાં
 જમનાતીરની એ જગતશોભનાએ.
 મહેલની ને મનની મહારી એ મહારાણી ;
 જીવનની એ જાદુગારણ.
 શાહમાતાનાં યે નથી ગણકાર્યાં કહેણ
 પાંચ-પાંચ વર્ષથી ન માનતી માનિની એ.
 જાઉં, ને પામું એ સૌન્દર્યપુષ્પ.
 બાદશાહી મુગટમાં કલગી અધૂરી છે.
 જીવનમાં એટલી છે ઝાંખપ ;
 અજવાળશે વાદળમાંથી ઉતારેલી એ વીજળી

મૂર્તિપૂજન જુઠું સૌ જગતે મહલઃ
 દાઃ શિવા સૌન્દર્યની મૂર્તિપૂજન.

(જમનાને રાજધાતે ગહરું છે.)

(અદરગનાંથી સૌન્દર્યની રોનાનો જીવનના જલ બચ્ચા જવાનો ગીત-
 મદન ગગન બચ્ચે સંભળાય છે.)

જમના રમિટ ! મારું આવડતું એ આરં,
 રસના વિહાર ન્યા વિહાર્યો રે;
 અલ્પેને ગદિયન ! જમનાને કાંઈ

પ્રદેશ પહેલો

ચમેલીમહેલની ચતુરા

(ચમેલી મહેલના અન્તયળ શોભાશલુગારની વચ્ચે પ્રકાશની પૂતળી જેવી, જીવનનો થાક ઉતારવા ઢળેલી સૌન્દર્યની હરિણી સરખાણી, મેહેર-નિસા શ્વેત મલમલના વાદળઆછા અગ્નરમા, પ્રકૃત્વેલી ચમેલીની વેલી જેવી, અર્ધઢળેલી-અર્ધઢેલી ગાદીતકિયે પડી છે. આગિયાના છોડ જેવી દાસીઓ ઝળકારા ભારતી ધૂમી રહી છે, ઝગ્યામા સાહેલીઓ ગીત ગાતી હોય છે.)

સાહેલીઓ : ઊરના ખારણા ઉઘાડો સોહાગિયા !

ભાગ્યનાં ખારણા ઉઘડશે, સોહાગિયા !

કાળની કુંજ સમી ઝાડીઓ રે

ઝૂકી જમનાને ધાટ,

ઝૂકી જમનાને ધાટ;

પ્રેમનાં પખી ડાળે માણતાં,

જગે દોળે કિલકિલાટ,

જગે દોળે કિલકિલાટ

મુણુજો ઓ રનેહનાં સોહાગિયાં !

જાગો, ઓ રનેહનાં સોહાગિયા !

આલના આગળા ઉઘાડો, સોહાગિયાં !
ભાગ્યના આગળા ઉઘડશે, સોહાગિયાં !

(ત્હા—રસની રમઝરને સરોવરઆરે આજુબિન્તગ્યા રતનમાળ સરિ-
ખડા જહાંગીર ખાદશાહ પધારે છે.)

ભાગ્યના આગળા ઉઘડશે, સોહાગિયા !

(જહાંગીરશાહ મહેલમા ને ઝરખામાં વારાફરતી ઉડતી આખડીએ
નિહાળે છે કવિતાના દેશ દેખે છે: તેજવદ્ધી શી પડેલી મહેરુનિસાને
નિહાળીને ઘડીક દર્શનમુગ્ધ થાય છે.)

ઝરખામાંથી એક સાહેલીનો ગીતટહુકાર ગાજે છે.)

જમનાને કાંકડે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે ! તહારા મનગમતા મૂલ.

જહાંગીર : કમળપાંખડીઓનો જાણે પુંજ !

ગનન ધૂમવાના મનોરથ ઘડતી
ઘોશીકે ઢળેલી વીજળીની પૂતળી !
મોગરાની આદરમાં જાણે ગુલાબના ઢગલા.
સ્વર્ગમાંની સૌન્દર્યવલ ધરતીમાં ઉતરી.
આસ્માનપાટે તેજરેખા આલેખીને
તારિકા ખરી રાજમહેલમાં વિરાજ.
આખરા છે ? કે માનવખાલા ?
કે રસગૂંથેલી શંગારમાલા ?
જગત્પાગનાં સૌન્દર્યકૂલડાં વીણી વીણી જાણે
વિધાત્રીએ ચમેલી મહેલમાં ઠાલવ્યાં.
પ્રારબ્ધ હશે તો ખામીજ

પૃથ્વીલોહની એ પારસપ્રતિમા.
અમૃત પાઈ અમર ડરવાને
મહારે મહેલે બાણે ચન્દ્રમા ઉતયો.

(ગીતનો બીજો ટહુકો નિર્જરે છે.)

રાજમહેલને કાંડે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે ! આપુ દિલમાંનાં ફૂલ

(એક દાસી આવે છે, શાહાનશાહને ઓળખી આવારણા લે છે,
ફૂલડે વધાવે છે.)

દાસી : પધારો સૌન્દર્યલવનમાં.

આજ અમારે સૌભાગ્યનો સૂરજ ઉગ્યો.

જહાંગીર : શહેનશાહી મહેલને બોળે

પોઢયું છે જગતનું સૌન્દર્ય !

રસતન્દ્રામાંથી જગાડવું થે પાપ છે.

પોચણાં પાંગડીઓ બીડે

ને જલલહરીની સેજમાં ઢળે,

એમ બીડી છે આંગડીઓ બાનૂઓ.

દાસી : શાહાનશાહ થોભશે ? કે જગાડું ?

ગોલાવતા હોય જગતના પોકાર—

જહાંગીર : પોઢવા દે, બાઈ ! પોઢવા દે :

પ્રકાશના કુંડમાં બાણે

પ્રકુલેલું પ્રેમપદ્મ પોઢયું.

વિલાસલવનોમાં નથી સંભળાતા

જગતના પોકાર રાજવીઓને

મેહેરુનિસા : (અરબરિયાણી આંખડીએ જ દબેલી રસતન્દ્રામા લેવે છે.)

ઉગ્યો—ઉગ્યો મહારો પ્રારબ્ધનો સૂર્ય.

(મેહેરુનિસાને જોલતી સાબળી દાસી ફેડે છે ; જહાંગીરશાહ દાસીને રોકવા આડા કરે છે ; ચોટ ચૂકાવી દાસી બચ છે ; હડકંદમાં ગુલાબજલનો ફૂપો ફેડે છે—ઢોળે છે. ચમેલીમહેત્ર મધમત્રી રહે છે. શબ્દ ને સુગન્ધથી મેહેરુનિસા ભગી બચ છે.)

દાસી : બાનુ! શહેનશાહતનો સૂર્ય

આજે ઉગ્યો છે ચમેલીમહેલમાં.

(ચન્દ્ર ઉપરથી ઉપડતા વાદળાની પેઠે ધીમેશથી મેહેરુનિસાનાં પોપચાં ઉપડે છે, ને શહેનશાહનો સન્મુખ ઉભેલો રત્નસ્થલ નિહાળે છે. પછી આળસ મરડી વેલી જેવી ગૂંચળાઈ ઉઠે છે ; ને હંસપગલે પધારી મોઝરાની માલા સમી ગૂંચીને કુરનસ કરે છે, વસુન્ધરાના આરસપગથારે અડકાડી ભાગ્યદેશે અંશુલિનિર્દેશ માડે છે. એ અલસગમતાને નિહાળી જહાંગીરને દર્શનમૂર્છા આવે છે, મહેલના આરસસ્થાંભને અદેલી ઉભે છે, ક્ષણ—એ ક્ષણ અજોલ આંખડીએ રસદર્શન પીએ છે.)

જહાંગીર : સૌન્દર્યની દેવીને શ્રમ દીધો છે.

અપરાધી છું જગત્તરસિકાનો.

રસતન્દ્રાની કંઈ કંઈ રવખંડરૂપનાઓ.

ચરી ગઈ હશે રૂપસુન્દરીની.

(અરબરિયાણી આંખડીએ મેહેરુનિસા અજોલ ઉભે છે.)

પાંચ—પાંચ વર્ષના અજોલડા

આજ છે કે હજી નહિ ભાળે ?

બાન ! તમ હૈયાનાં જોડશન

આને ખૂલશે મહારે કાજ ?

શહેનશાહતની જાહોજલાલીની વસન્તમાં

આ એક વેલી વણપ્રકુલ્લી રહેશે ?

દાર્સીઓ તો જલાંવ છે કિનખાખની જ્યોત.

મેહેર : જગતસ્વામિન્ ! એ છે દીવડાની શિખાઓ,
આ છે ચન્દનીનાં પરિધાન.

જહાંગીર : (ચમેલીમહેલના ફરતા શણગાર નિહાળીને)

રંગકૂવારાઓની રંગબેરંગી આ ધારાઓ—

જાણે રાજમહેલમાં મેઘધનુષ્ય માંડ્યાં.

એક દાર્સી : ચમેલીમહેલમાં સૂર્ય વસે છે :

સૂર્યકિરણનાં ઉડન્તાં એ તો સમરંગો.

મેહેર : છોકરીઓ ! જાવ ઝરખામાં,

ને ગૂંથો સોનારૂપેરી કીનખાખ.

(ફૂલછાખડીઓ ને રેશમપાત્રો લઇને દાર્સીઓ જમના ઉપર ચૂકતા
ઝરખામાં જાય છે.)

જહાંગીર : જગતની કવિતામાં વાંચ્યા હતા

સૌન્દર્યના સિતમ :

આજ જીવનમાં અનુભવું છું

આ આરમ્ભસ્થાંભના હૈયામાં

ફૂલવેલ ડોલી રહી છે—

મેહેર : એ તો મહેલસ્થાંભે માંડેલાં

સૌન્દર્યનાં સ્વપ્નાં છે.

રસતન્દ્રાની મીઠડી લહેકીમાં.

મહને યે લાઘ્યુંતું એવું રવાનું
 કે અન્ધારદેશમાં સૂરજ ઉગ્યો.
 જાગીને જોયું જગતમાં તો
 શહેનશાહતનો સૂર્ય સન્મુખ નિરખ્યો.

જહાંગીર : આ રંગમહેલમાંની રંગમૂર્તિઓ—
 પ્રેમરંગે રંગેલી પ્રેમીઓની છબીઓ :—

મેહેર : આસ્માનના રંગે ઇતિહાસ આલેખનાર
 રંગસ્વામીઓની એ તો સૌન્દર્યસૃષ્ટિ.
 આ ફકીરબાદશાહ ફરહાદ છે ;
 ને આ પ્રેમજોગણ શીરીન.
 આ લયલા અને આ મજનૂન,
 આ રસધેલો હાફીઝ છે,
 ને આ છે શાગે નિઝાત
 અમૃતની હાજબી શી નેહથી નમેલી.
 પ્રેમમસ્તોનો આ મહેલ છે :
 સૌન્દર્ય તો પ્રેમનો રંગ છે.

જહાંગીર . હું શાહાનશાહ જહાંગીર છું,
 મગર આ મહેલ જહાનથી બહાર છે.

મેહેર : સૂર્ય તો પૃથ્વીથી અગ્રજો જ છે ને ?

જહાંગીર : પણ સૂર્યકિરણો પૃથ્વીને સોહાવે છે.
 એ સૌન્દર્યના સૂર્ય !
 શહેનશાહને એમ કહારે સોહાવશે ?
 ઝીન્દગીનો એક જ પ્રશ્ન
 મહારે તો છે પૂછવાનો :
 પ્રેમ કહારે ઉગશે જીવનના શુભઝરમાં ?

મેહેર : સૌન્દર્યના હૃદયમાં છે ખંજરના ઝખમ.
ખર્દવાનમાં સમશેરથી ચીરેલ છે,
આશાને ઉચ્છેદી છે શાહી શયતાનોએ.

જહાંગીર : (મગજમાં ભાલો વાગ્યો હોય એમ મસ્તક પકડીને
સ્મરણે જાણે જગતાં હોય તેમ)
ખાનૂ ! એ શા આરોપ ?
એ કારણે શું અવગણી છે
આજ સૂધીની મહારી પ્રણયપ્રાર્થનાઓ ?
રાજમાતા સુલતાન સલીમા બેગમને મનામણે
એથી શું નથી મનાણું માનિની ?
હમણા જ મળી હહાપણની એ પુષ્કરણી,
ને ભાળ્યું : મેહેર અન્ધકારમાં છે હજી.
હું—જહાંગીર ન્યાય માગું છું
સુન્દરીઓના સૂર્યની પાસેથી.

મેહેર : ન સાંભળી હોય તો સાંભળજે,
લોકવાણી વહે છે, બાદશાહ !
સુન્દરીઓના સૂર્યને ઠાજે
ખર્દવાનના મિહપંજગા તેહસિલહારને
સૂખાએ શહેનશાહી સમશેરથી વધેર્યો.—

જહાંગીર : સૂર્યની સ્હામે ચે લોક
ધૂળ શું નથી ઉછાગતા ?
લોકવાણે કોને-કોને છેડ્યાં છે ?
સાચ્યાં લોકવેણથી હું કમ્પું છું.
અન્દરને ચીરી કોઈ અમૃતધારા વાંછે ?

શહેનશાહની તલાકની સલાહ હતી,
 ખૂનની આજ્ઞા ન હતી.
 કુતખુદીનની હા, શેરઅફઘનની ના,
 —શેર પણ સુલેમાની ગુફાઓનો શેર હતો.—
 શેરે ખંજરથી કુતુબનું હૈયું ચીર્યું.
 સિપાહીઓની પછી ઉતાવળી અવિચારિતા:
 અપાઝખી, તેગના અળકારા:
 અણુધાર્યું ને અણુચિન્તવ્યું પરિણમ્યું.
 યાનૂ ! શહેનશાહી કોલ છે,
 ખર્દવાનના દિલેરજંગને
 શાહી ખંજર નથી વાગ્યું.
 જહાંગીરને તહેની જહાંગીરીના સોગન્દ.
 સુન્દરીને છેતરીને, યાનૂ !
 સૌન્દર્ય કોઈ પામ્યું છે કદી ?

મહેર : (સ્વગત વિમાસે છે.)

રાજમહેલો તો છે ખટપટની હવેલીઓ.
 મહારા હૈયામાં વિષ ભરવા,
 ચરણે ઠલવાતાં જગતસૌભાગ્યને ઠેલાવવા
 કાં ન જોડ્યું હોય
 જુઠ્ઠારા કોઈએ જુઠ્ઠાણું એ ?

(મહેરનિસાના યવનનો શ્વાસ નીચો ખેસે છે: અન્ધારધેરી કાળી
 ભરમર ઉપર ઘટકી રહેલી એક વાદળીનો ભાર ઉતર્યો હોય એમ લલાટની
 ચન્દ્રલેખા ઢીલવળ થાય છે. જહાંગીર તંહા સૌભાગ્યનું પ્રસાદ ઉગતું
 નિરખે છે)

જહાંગીર : સારા જગતના સૌન્દર્યના શપથ,
 જો શાહી ફરમાન ખૂનનું હોય તો.
 રસિકાની રસસેરને કાપીને
 રસધારા મહેં વાંધી નથી.
 મહેં સુન્દરી માગી હતી;
 ઝીન્દગી માગી નહોતી.

મેહેર : બાદશાહી બોલ સાચ્યા જ હોય.
 શાહાનશાહે એ ખૂન કરાવ્યું હોત
 તો પ્રેમનું ખૂન થાત,
 મહારા હૈયાનું એ ખૂન થાત:
 ઇતિહાસ કાળે અક્ષરે આલેખાત.
 એક ભાર ઉતર્યો મહારા ઉરનો.
 શાહાનશાહે પ્રેમનું ખૂન નથી કીધું.
 લોહીખરડયા હાથે સૌન્દર્ય નથી ઝૂટવું.
 —પણ સુન્દરી માગવાના
 શાહને શા હક્ક હતા ?

જહાંગીર : દિલેદિલના કોલનો હક્ક,
 નારંગીબાગનાં આમન્ત્રણનો હક્ક,
 પ્રેમની આપલેનો હક્ક.
 મેહેર મહારી હતી,
 શાહબાપૂએ પરને દીધી.
 કોક હરી ગયો'તો મહારો જીવનનો સુખ.
 એ કોક પરાયા પાસેથી
 મહેં તો મહારૂં પાછું માગ્યું હતું.

એ પરાયો હતો મહારા પ્રેમદેશમાં.
 મહારો ગુનોહ શો ? પાપ શું ?
 સુન્દરી ! સહમજવશો ?
 મહારે સહમજવી છે મહારી ઝીન્દગીની ભૂલ.

(લાગ્ય સમા આસને થે ઉઘેડવા મયતી મેહેર ધરતી ખોલતી
 મૌત ઉભે છે.)

હૈયાની કચારીએ ફૂલ ઉગ્યું ;
 શાહબાપૂએ તોડીને ઉશેડી દીધું.
 અકબરશાહ કઝહારેક જ ભૂલ કરતા.
 શાહબાપૂ ભૂલભૂલામણીમાં પડ્યા.
 મહારું હૈયાફૂલ ચૂંટવાનો
 શાહબાપૂને શો હક્ક હતો ?
 એ મહારું હૈયાવેલનું ફૂલ
 પ્રારબ્ધ ખાસે મહેં પાછું માગ્યું.
 એને મહારો ગુનોહ કહેશે લોક ?
 મારી આલમના પ્રેમીઓને પૂછો :
 શાહનો ઇનસાફ પ્રેમકલન્દરો કરશે.

મેહેર : ત્યહારે શાહિ ખૂન નથી કીધું ?

જહાંગીર : પ્રેમનું ખૂન ? બાન્ !

લૂંટીને સૌન્દર્ય પમાનાં હશે ?
 જમનાનાં જલ સમશેરથી ઢાપે,
 ત્હાંયે વૃદ્ધાં પડશે ?
 શાહબાપૂએ આપણને ઉન્નતેગાં.

(નયનપાદડી નમાવી સાક્ષી પૂરી જહાંગીરના મુખચન્દ્રને
મેહેરુનિસા એક ટશે નિહાળી રહે છે.)

પ્રેમપંખીઓને અળગાં ધીધાં ઘડીભર :

કેટકેટલુંક એ અળગાં રહે ?

હીને એક ડાળે ન બેસે ?

બાનૂ ! બૂનાં સ્મરણો સાંભરે છે ?

જહાંગીર બાદશાહ બાગકે હતો,

મેહેરુનિસા યે બાગકી હતી :

સ્નાનગૃહના ચોડમાં—સાંભરે છે ?

આજે—આટઆટલે વર્ષે માથું છું .

લાવો, પાછાં આપો, બાનૂ !

મહારાં એ ડબ્બૂતર ને ડબ્બૂતરી.

મેહેર : શહેનશાહને હૈયે વસ્ત્રાં છે એમ

નારંગીબાગનાં એ પંખેડૂઓ

મહારા યે હૈયામાં રામાયાં છે.

જહાંગીર : તો એ હૈયું આપો, બાનૂ !

એ હૈયા ઉપર મહારો હક્ક છે.

ત્યાં છે મહારાં રસપંખાળાં પંખીઓ.

એ હૈયું થશે આજથી

મહારા જીવનની આરામગાહ.

એ હૈયું છે પીંજર મહારા પ્રાણનું,

એ હૈયું છે મન્દિર મહારા પ્રેમનું.

બાન ! સૌન્દર્યની કવિતાથી,

ધરુપદાનનાં વિદ્યાનું—હી વેલીઓથી

શહેનશાહી મહેલને શણુગાર્યો :
 જીવનની રસજ્યોતની ઝલકથી .
 શહેનશાહને એમ હવે શણુગારો,
 દેહ્લીના સિહાસનને શણુગારો,
 જહાંગીરની સદતનતને શણુગારો.
 અમેલીમહેલને શણુગારો છો, મેહર !
 એમ સારી જહાનને પ્રકાશો.
 તહમારાં ડાબ્યો જગત ગાય છે ને ગાશે.
 મુગલવંશની સુન્દરીઓના સૂર્યને
 ઇતિહાસ નૂરજહાનને નામે ઓગાળશે.

મેહર : શુલેશુલનું અત્તર શાહાનશાહ સ્વીકારશે ?

(શુલાબપાદડી શી હથેળીએ મેહેરનિસા બાદશાહના દેહસ્થ સને
 દંડ્યાળટે ને ગજસ્કન્ધે શુલાબનુ અત્તર ઓળે છે.)

જહાંગીર : મેહર ! અત્તર એટલે શું ?

મેહર : (અત્તર ઓળતાં ઓળતા જ)
 પુષ્પના પ્રાણનો પરિમળ.

જહાંગીર : (મેહેરનિસાને મસ્તક પ્રેમહસ્તસ્થલિ રથાપાને)

મેહર ! મહારા દેહવૃક્ષેથી

ફારમના ફૂવારા ફૂટે છે.

હું તહને પામ્યો આજ :

આજ જીવનની ખુશખો મધમધે છે.

શીરાઝના બગીચા ખડા કીધા ત્હે.

આ ને મુસદ્દાના લતામંડપ ?

કે રુકનાઆદનાં પરિમલનીર ?

કે હાપ્રીઝની પ્રેમકવિતાના ઉડના પરાગ ?

(મેહેરુનિસાના સ્કન્ધદેશે હસ્તપાંદડી મૂકીને)

સૌન્દર્યની ઓ બહુગરણ !

કિયા નીરમાંથી સારવી ત્હં

પુષ્પોના પરિમલની આ કવિતા ?

મેહેર : એ તો અત્તરે જહાંગીરી :

શાહાનશાહના હૃદયદેશે

પ્રકૃત્વેલા પુષ્પપરાગની એ કવિતા.

એ તો મહારા જહાંગીરને ધરાવેલા

આયુષ્યના અણુમૂલા રસધૂપ.

(શાહાનશાહને સ્કન્ધપાદે કમલપુટ શુ મસ્તક ઢાળી દેહલતા એ સહકારસ્કન્ધે ઝૂકાવે છે. સુન્દરીના બુકુટિયાપને શહેનશાહ પ પાળે છે.)

જહાંગીર : શહેનશાહબાનૂ છે શીરાઝનું ગુલાબ.

મેહેર : ને શાહાનશાહ મહારો છે હિન્દનું કમળ.

જહાંગીર : (શીર્ષકમળને પ પાળતો—લાડતો)

અજબ લગ્નોત્સવ ઉજવીશું આપણો.

અકબરી મહેલને ઇન્દ્રધનુષ્યો ધરાવીશું,—

મેહેર : સમીપે જહાંગીરી મહેલ મંડાવીશું.

જહાંગીર : અંગૂરીબાગની ફુલો દેવફુલો બનશે.

દેહલીનાં શહેનશાહ ને શહેનશાહણનો

લગ્નોત્સવ નિહાળવા સૂરજે શ્રમશે ઘડીક.

શૂરવીરનાં સ્મરણે અમ્મર કરીશું,
 બર્દવાનમાં મકબરો બન્ધાવીશું.
 આ અમાનાનો એ રસ્તમ હતો.
 અકલમન્દ હતો ; આગાહી ઓળખતો ;
 આ સૌન્દર્યનાં મૂલ એ યે સહમજતો.
 નૂર ! મહારા યાજીશ પ્રાન્તોના
 યાજીશ મોતીની આ મુક્રતામાળ
 તહારે હૈયે ધરાવું છું :
 એને ને મહને ત્યાં રાખજે સદા.
 બાદશાહબેગમ સ્થાપું છું, નૂર !
 નૂરજહાનને સૌન્દર્યનામે
 સોનુંએ શોભીતું થશે.
 શાહાનશાહી ફરમાનો પણ
 નૂરજહાનના નામાક્ષરે સોહાશે.
 જે ફોરમ રાજમહેલમાં ફેરાવી છે,
 આ દેહસ્થલે પ્રગટાવી છે,
 આરી શહેનશાહતમાં એ ફેરાવો.
 જહાંગીરે જહાનને છતી છે :
 નૂરજહાન નરવત્તી કરશે એ જહાનને.
 સૌન્દર્યની તેજભરતીઓ ઉભરાવીને,
 સુન્દરીઓના ઓ સૂર્ય !
 જહાંગીરની રાક્તનતને શોભાવ :
 બાદશાહની બાદશાહબેગમ થાવ.

એહિર : પધારો ને વિરાજે દિલમંડપમાં,

ઓ દિલના દિલાવર દેવ મહારા !
 સૂના હતા—સૂકા હતા હમણાં
 નૂરજહાનના શુલછોડના શુલઝાર,
 સારી મુગલાઇનું દિલ ચમેલી મહેલ :
 મેહરુનિસા એ મહેલની મહારાણી :
 એના યે આત્માને તગતે
 પધારે ને વિરાળે, જગત્સ્વામિન !
 દુનિયાના માર્ગદર્શક ઓ તારલા !
 જીવનસફરના દાખવ મહને એ રમપન્થ.

(ફૂલઝાઝર ને ફૂલમાલાઓથી એક મયૂરને શણગારવું શણગારવું
 સાહેલીમંડળ ગાતું ગાતું ઝડપામાથી મયૂર સંગાથે આવે છે.)

સાહેલીમંડળ : જમનાને કાંઠે કળાયેલ મોરલો,
 મોરલા રે! તારાં મનગમતા મૂલ ;
 રાજમહેલને કાંઠે કળાયેલ મોરલો,
 મોરલા રે! આપુ દિલમાંનાં ફૂલ.

(મોરલાને શુભાખના ફૂલ ધરાવે છે.)

નૂરજહાનની નેત્રપદ્મવીને ઈશારે પુષ્પમાળ ને મુગટના સુવર્ણ-
 થાળ લેધને દાસીએ આવે છે. જહાંગીરશાહને નૂરજહાન વૈજયંતી માળા
 આરેષે છે. શહેનશાહ જહાંગીર શાહબાનૂ નૂરજહાનને મસ્તકે શહેનશાહી
 શિરપેચ ધરાવે છે. હિમાલયના શિખરહૈથે સરિતપૂર સોહાય એમ
 બાદશાહના હૈયાપાટે મેહરુનિસા સમાય છે.

સાહેલીમંડળ મોરલાને શણગારવાનું ગીત ગાય છે. બાદશાહ-
 બેગમનું અન્ય પરિજનમંડળ ચમેલીમહેલના ચોકમા ફૂલના સૌભાગ્ય-
 રવસ્તિકે પૂરે છે.)

ઘેરી કદગની ઘટાઓ મનોહરી.

મોરલા રે ! તહારી ઉચી ઝો ડાળ ;

ઉરની ઘટાઓ ચે ગહન—ઘેરામણી,

મોરલા રે ! આવ્યે ઉરનીરને પાળ.

જમનાને કાકડે કળાયેલ મોરલો,

મોરલા રે ! તહારાં મનગમતાં મૂલ.

પ્રવેશ બીજે

લોહરગઢમાં મીઝબાની

(લોહરગઢના રાજમહેલ જવાબગાહના વારતુનું આજે મુદ્દત છે, ને પળખના સૂયા જાન આસફખાને એ સમારલપ્રસંગે શહેનશાહને મીઝબાની આપી છે.

ગગનધુમ્મતને તારલાઓથી શણગારે તેમ રાજમહેલને હીવડાઓથી શણગાર્યો છે. રાજમહેલની કાટકાંગરીઓ ફરકતી હોય તહેવા નેનપતાકા ફરફરે છે, ટોડલાને ચારીસે મણિમાણુંકનાં તોરણ માડયા છે, મુખદારની સમીપમા બાદશાહી નિશાન રોપેલું છે ફૂવાસ લેડે છે, કુડમા હસો તરે છે, કાંઠે સારસડાં રમે છે, લતાઓ ડોલે છે. મોગરાની બાદરો ણિછાવી દુજાયામાં ગાદીતક્રિયા દોળ્યા છે, વચ્ચોવચ્ચ એક ગાદીતક્રિયે ગુલાખને ગાદીચો આચ્છાધો છે. એ ગુલાખઆસને શહેનશાહ વિરાજેલા છે, આસખાસ અમીરમીરાઓ ઢળેલા છે. શીરાઝી શરાખમર્યા કાચનમહેલા ફૂળ ને ફરતા રતનખાલા પડેલા છે.)

જહાંગીર : શીરાઝ ખંડુ કર્યું , ખાનસાહેબ !

એ સ્વખનાં એ સાચ્યાં કીધાં.

શાયર શાહ : જ્યાં જ્યાં છે ચન્દ્ર, ત્યાં છે ચન્દની .

જ્યાં જ્યાં સૌન્દર્ય, ત્યાં આનન્દની .

બાદશાહી તાજખાળ જ્યાં જ્યાં,

ત્યાં ત્યાં મહરીશ દાનિશમન્દની.

જહાંગીર : શીરાઝ તો છે આજ
કવિઓનાં કમળભર્યું સરોવર.

આસફખાન : ખવાબગાહ મહેલની વાસ્તુતિથિએ
શહેનશાહી સ્વપ્નાં સાચ્યાં પડે જ ને ?
સ્વપ્નાંના કંઈ કંઈ શહેનશાહી શુલઝાર
હજી તો પ્રકુલદશે પૃથ્વી ઉપર.

જહાંગીર : દેહ્લીને લાહોર લાવિયે તો ?

આસફખાન : જ્યહાં પાદશાહ, ત્યહાં પાયતખત.
શહેનશાહત શહેનશાહનો પડછાયો છે,
પાયતખત શહેનશાહતનું સિંહાસન છે.

જહાંગીર : આ શુલઝારગૂઝ્યા શુલ તો
નથી હિન્દના કો શુલશનનાં.

આસફખાન : રુકનાબાદના જલતીરે ઉગ્યાં એ,
બાદશાહની કદમબોગીને કાજ પધાર્યા છે.
મુલકમશહૂર મુસદ્દાના લતામન્દિરોના
શુલઝારનાં છે એ શુલ.

જહાંગીર : ત્યહારે જ મઘમઘે છે મદહાર
ખવાબ હાશીમની ગઝલો સમોવડાં.

(સિતાર વગાડતી ને ગાતી દેવળાલિકાઓ સરિખાલી લારિલી
બેગમ ને અર્જમન્દ બાનૂ આવે છે. પ્રથમદર્શને પગેક શહેનશાહ ચમકે
છે, કે જાણે શહેનશાહબાનૂ પધાર્યા.)

જહાંગીર કોણ ?—નર ? ના ; નરનો પડછાયો

લાડિલી બેગમ } (નીન્દ ને સ્વપ્નના ગીત ગાય છે.)
 ને } નારંગી આભ, મંહી ચપેરી આભલાં ;
 અર્જુનમ્હ બાવુ } આછેરી નીન્દ, મહી સોનેરી સોણલાં.
 દેવદીધાં સોણલાં,
 મીઠાં મીઠાં સોણલાં,
 મોઢાં મહારા સોણલાં :
 નારંગી આભ, મહી ચપેરી સોણલાં

આછી—આછી નીન્દ, મહી નયનજ્યોત નહાઈ છે ;
 જગતથી જ પીને ઘડી કીન્દગી જ પાઈ છે,
 મેહુલિયાની પાંખ શી ત્યાહા સ્વપ્નલીલા છાઈ છે.
 દેવોની આખડી શી સ્વર્ગની એ વધાઈ છે.

માનવી રે ! તારા આયુષ્યના સોણલાં.
 દેવદીધા સોણલાં,
 જીવનનાં સોણલાં,
 આવળે એ સોણલાં.
 નારંગી આભ, મંહી ચપેરી આભલાં

જહાંગીર : સ્વર્ગનાં બુલબુલો સનું ગાય છે.
 ગાવામાં તો સંગીતદેવીને થે હરાવે.

અં બાનુ : શાહબાપૂ ! રાંગીત રહાઈ છે,
 કવિત કલ્પનારાજવી શાયર શાહનુ છે.

શાયર શાહ : મહારી જોડલી પાળ જોટલી ન હો
 શહેનશાહબાનૂની સહાયતાની ણીજ પાંખ વિના.

એક ઉમરાવ: શહિનશાહબાનૂ, શાયર શાદ, ને અર્જુનમન્દ બાનૂ!
વીજળી, મેઘ, ને પવનલહરી :

પછી કવિતસંગીતની ઝડીઓ ન જામે ?

જહાંગીર : બેઅદબી માફ છે ? બાનસાહેબ !

સૂર્ય પામ્યા પછી કોઇને

તારિકાની વાંછના યે ન હોય.

સુન્દરીઓનો સૂર્ય હું પામ્યો ;

બાદશાહનાં ભાગ્ય મહોર્યાં-ફળ્યાં.

નૂરજહાનના સૌન્દર્યનો સુધાકર

ખુદા તાઅલાએ ઘડ્યો :

આકાશમાં નથી બીજો ચન્દનીબર્યો ચન્દ્રમા.

સૌન્દર્યચન્દ્ર બાદશાહને વરતાં

જગતમાં બાકી રહી છે

સુન્દરીઓની માત્ર તારલીઓ.

પણ અર્જુનમન્દ ! ત્હને નિરખી ક્ષણેક તો થયું

કે શાહબાનૂ બાબકીને સ્વાંગે પધાર્યાં.

અગ બાનૂ : હું યે એ ફૂલછોડનું ફૂલ તો છું, હો !

આસફખાન : બાદશાહ ને બાદશાહબેગમની

અર્જુનમન્દ તો બાબકી જ છે ને ?

જહાંગીર : ત્હારે જ પુત્રી જેવી ગાય છે પુત્રીની સંગાથે.

સુન્દરીસંઘનું સૌન્દર્યતિલક લીધું,

મ્હારે ભાગ્યદેશે વધાવ્યું.

મ્હારે તો હવે પુત્રીઓ જ છે

સદતનનની મહુ સુન્દરીઓ.

જગતમાં તો નથી કે મોહાંગના
કે કામણ કરી મોહ પાય.

માગ, પુત્રી ! માગી લે ચહાય તે :
પ્રસન્ન છું જવાબના તહારા ગીતથી.
બાદશાહી કેલ છે, માગ : બાનૂ !

અ. બાનૂ : બાદશાહી ફરમાનોની આણુથી તો
જહલમ ને જમના ચે બહેણ બદલશે.
માણું ? આપશે ? શાહાનશાહ !
કેટકેટલા બાદશાહ બોલેલું પાળે છે ?

જહાંગીર : બાદશાહબેગમનાં ફરઝન્દનાં ખંજરે
ગુલે ગુલશનના બાણે કાંટા છે.
કેટકેટલા બાદશાહો દીઠા ? બાગદી !

અ. બાનૂ : એક આથમ્યા તે,
ને એક પ્રકાશે છે તે :
શાહબાપૂ ! બે બાદશાહો દીઠા છે.
વીસરી ગયા, સાવ શું વીસરી ગયા,
કૂધઝમ્મખાને ને જહાંગીરશાહને
બાદશાહે વિયોગિયાં કીધાં'તાં તે ?
એલું મા કરતા : માણું છું, હો !

જહાંગીર : પિતા પાસે પુત્રી માગે તેમ માગ.
પારખવા હોય તો પારખી લે.
અનોખા જ છે, ખાનઝાદી !
જહાંગીરના જહાંગીરી ફરમાન.

અ. બાનૂ : બાદશાહબેગમને બાદશાહ દીધા,

મહુને આપો એક શાહઝાદા :
 દિલવાડીનાં ફૂલથી વધાવું.

(બોલતાં બોલી, પણ પછી લગ્નગીતી લગ્નગીતી બુલબુલ જેવી
 બન્ને બાલિકાઓ નહારી જાય છે)

જહાંગીર : (જતીની પાછળ નિહાળી રહીને)
 ખૂબ કીધી, અર્જમન્દ બાનૂ !
 ઇસ્પહાનઝાદીને શોભે એવી કીધી.

(બાદશાહને બોલતા સાંભળી અર્જમન્દ બાનૂ અવળે મુખે
 આવે—લતામંડપને દ્વારે ઉભી રહે છે.)

એક હિન્દુ { ઇન્દ્રદેવે પૂરે છે ને
ઉમરાવ : { દેવાંગનાઓના વર વરવાના કોડ ?
જહાંગીર : શાહબાનૂએ કુમારિકાઓને પરણાવવા માંડી છે,
 જહાંગીરે કૌમારનો દુશ્મન નીવડશે.
 સુદતાન ખુશરુ તો બળવાખોર છે .
 રવીઝ પરન્દો છે સુદકસુદકનો.
 ખુર્રમ શાહઝાદા તહારા થશે, બાનઝાદી !
 શાહી કરીને મેવાડ માથે રહુડશે.

(હસતી—મલકાતી હંસિણી સમી ગાતી ગાતી અર્જમન્દ બાનૂ
 ભાંગી જાય છે : જીવનનો આનન્દ માથો સમાતો નથી.)

રહારાં સ્વર્નાં સાચાં પાડયાં,
 તહેમારાં સ્વર્નાં આચાં પાડ્યો.

નારગી આલ, મંહી ચપેરી આલલાં.

જહાંગીર : નૂરે પઢાવ્યું છે ' જીવોને આનન્દી કરો. '
એક જીવને આનન્દી કીધો આજ.

આસફખાન : સારા જગતને હજી
આનન્દે પ્રકુલ્લાવવું છે ને ?

જહાંગીર : ફેરમ ફેરતી ફૂલવાડી સરિખડું
જગત કેમ હજી આનન્દતું નથી ?

એક ઉમરાવ : બેહયાઈ મઆફ છે ? તો કહું.
જગતના સહુ જહાંગીરોને
નૂરજહાન નથી મળતી માટે.

શાયર શાદ : જહાંપનાહ ! ઝુદમ છે ઝમાનાના ચે.
લૂલાઓને યાત્રાઓ કરવી છે,
બહસૂરતોને સુન્દરીઓ વરવી છે.
ઘણાખરા માને, પોતે જહાંગીર છે :
ઘણાખરા માને, ખીખી નૂરજહાન નથી.

જહાંગીર : જેને નૂરજહાન જોઈતી હોય
તે નૂરજહાન કને જઈને માગજો.
હીવામાંથી હીવો પ્રગટાવે તેમ
નૂરજહાન નૂરજહાનો પ્રગટાવે છે.

શાયર શાદ : સૂર્ય જેમ ચન્દ્રને ઝળહળાવે છે તેમ.
નામવર ! સાંભળ્યું છે કે કેશવદાસજીએ
વીરસિંહદેવ ધુન્દેલાનું ચરિત્ર આલેખ્યું,
ને જહાંગીરનામું કવિતામાં ગૂંથે છે.

આસફખાન : યુન્દેલખંડની માટી ગંગા ધૂવે જ ને.
 યુખારા ને સમરકન્દ, બદખ ને હેરાત,
 ઇસ્પહાન ને શીરાઝના ગુલશન
 ગુણાશે, ને પૃથ્વીમાં પથરાશે,
 ત્યહારે પૃથ્વી મધમધી ઉઠશે.
 માનવીની માટીની મૂર્તિપૂજા
 ત્યહાં આથમી છે ઇસ્લામથી ;
 આત્મપૂરની ગંગાઓ ત્યહાં પ્રગટી છે
 ઇસ્લામના જાદૂઈ દંડના ગેળી પરચાથી.
 ઘોડીલા બદખયુખારાના,
 ઇલ્મોહિલેરજંગી મર્વેસમરકન્દની,
 શાયરી તો બસ શીરાઝની :
 ને ધર્મધ્વજ એક મસ્જીમદીનાનો,
 —અર્ધચન્દ્રનો એ લીલો ઝુંડો.
 બાદશાહી સખાવતના છંટકાવે છંટાય છે
 દેશપરદેશની સૌ ઇસ્લામી વિદ્યાપીઠો.

જહાંગીર : તૈમૂરશાહનો વંટોળ જગતમાં ફરી વળ્યો,
 પછી વાગ્યાં વિદ્યાનાં ઉપવન
 જગતજ્યોત સમોવડા ચગતાઈવંશજો.
 શાયરો ફકીરો સન્તો વિદ્યાશુરુઓ
 વસે છે શારદાના એ લતામંડપોમાં.
 જગતના બાદશાહોની ફર્જ છે કે
 સરસ્વતીના લતામંડપોને સજવન રાખવા.

શાયર શાદ : અકબરશાહી સત્તનતના આરમાનમાં

બુલન્દઝકબાદ જહાંગીરશાહનો સિતારો
 શાહતખ્તે ખેડો ત્હારે
 મર્વની શાયરીએ વધાવ્યો હતો
 જગજગેતાનો એ જન્મોત્સવ.
 હેરાતની ભાષા ફિરિશ્તાઓ બોલે છે ;
 ફિરિશ્તાઓએ વરસાવ્યાંતા ત્હારે આશીવાદ.

આસફખાન : શાયરીના શરબત વિના
 ઝીન્દગીની લિઝ્ત લુખી છે.
 જગતના જહાંગીરનાં ને ઝુંપડીના ખેડૂતનાં
 મ્હોરે ને પ્રકુલ્લે છે હૈયાનાં ફૂલ
 કવિતામેઘનાં અમૃતસીંચનથી.

જહાંગીર : સદતનતનો શાહ બાદશાહ છે,
 સદતનતનો આત્મા શાયર છે.
 શાયરને હૈયે સૌન્દર્યપૂજ છે.
 સુન્દરી ને કવિઓ જગતમાં હોત નહિ,
 તો સૌન્દર્યપૂજ જગતમાં હોત નહિ.
 કવિઓ જ ઉજવાવે છે જીવનના ઉત્સવ ;
 શાયરો જ છે સૌન્દર્યમન્દિરના મુજવર.
 અને આ શીરાઝી શરબત—

શાયર શાહ : હરીઓએ પાઠવ્યો છે હરીમહેલેથી.

આસફખાન : સાંઠણી કાલે જ આવી છે,
 શીરાઝી શરબત લાવી છે.
 મંહી કાશ્મીરનાં કેસર ઘોળ્યાં છે,
 કન્યાકુમારીનાં મોતી ઘોળ્યાં છે,
 હિમાલયનાં હિમમાં ધાર્યાં છે.
 અંશુર હાપ્રીઝગાહના બાગમાંથી વીણેલી છે.

જહાંગીર : ત્યહારે તો આજ

જીવનમાં કવિતા છલકાઈ જશે.

નિત્યે ને નિત્યે લારીલારીને

શાહબાનૂ ચે કેટકેટલા પાય છે

સૌન્દર્યના રસછલકન્તા પ્રેમકટોરા !

આસફખાન : (એક લીલમલીલો શરાબફૂલે માણેકખાલીથી ઢાકેલો છે તે દાખવીને)

રૂમશામનો આ લીલમફૂલે છે :

રતનજડેલો ને સોનાસળીએ બાંધેલો.

ગોડબંગાલની ચે પેલી પાર આવે

છે કામરૂદેશ ને ત્રિચારાન્ય.

ત્યહાંની મહારાણીનો છે આ કટોરો.

શાહાનશાહને નજર કરું છું.

એક જ માણેકમાંથી કોરેલો છે.

જહાંગીર : લીલમકોર્યો કટોરો તો રાજમહેલમાં છે.

રહોદો હીરો મળશે ત્યહારે

હીરામાંથી કોરાવીશું રતનખ્યાલો .

જાણે ચન્દનીઘડેલી કે સૌન્દર્યકટોરી !

દુનિયાંની શરાબખાઝી એટલે

દેહને આનન્દરંગે રંગવી.

(કુલમાંથી પરીઓ સરિખડુ દાસીગડળ આવે છે, ગીતનાચ આપે છે, ને શરાબખાઝી મડાય છે.

તેહૂલીની નાઝ બેગમની ઇશિક્યા ગઝલો ચે ગવાય છે. ઝીન્દગીની મદમસ્તી જામે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો

જન્મનામાં કિશ્તિગાદો

1

(સન્ધ્યાની સન્ધિકાના તેજઅન્ધારિયા વાદળ જન્મના ઉપર ઝૂકેલા છે, ને મોતીઘાટને આરે એક ઝડપાના આરસઘોટલા નીચે કિન-ખાખ મઢેલી ને રત્નશણગારી, હ સામુખી ને પીંછપૃષ્ઠની, કિશ્તી ગ્વાવે છે. હ સણી સમી કિશ્તી હણી—ન ઉઝી ત્હા તો ઝડપામાથી વીજળા શી એક નવયૌવના ખાનઝાદી લીલો રેશમદોર ઝાલી એક પાચપાંદડી નૌકાપતિના કરકમલમા મૂકીને કટિદેશે ખીજ હસ્તદલમા ઝીલાર્ધ નૌકા-હસીને માથે પગ નૂકીને કિશ્તીમાં ઉતરે છે. મહેલો ને મિનારાઓ, અગાસીઓ ને ઝડપાઓમા થઇ ઉડતી કિશ્તી સડસડાટ કરતી જન્મનાનાં મન્યજલમાં સરકી જાય છે.)

ખાનઝાદી : (ફૂલ ઝરે એમ હસતી હસતી)

આજે કાંઈ બહેલા બહેલા ?

શાહઝાદો : (નયનપાદડીએ નયનપાદડીએ ચાપીને)

પ્રેમીઓની પ્રેમઅદાલતમાં

બહેલા યે ગુનોહ, ને ચોડા યે ગુનોહ છે ?

મહારે મેવાડને મનામણે જવાનું છે.

આજની સન્ધ્યાએ આપણે સન્ધ્યાશું ને ?

ખાનઝાદી : (ન સાલજ્યા શું કરીને)

માગી લીધા, મહેં માગી લીધા,

આલમના બાદશાહ પાસેથી

ઝીન્દગીના બાદશાહ મહેં માગી લીધા.

—શાહઝાદા ! હું સૂકાની થાઉં છું.

શાહઝાદો : થા મહારા જીવનનાવની યે સૂકાની.

નિરખે છે આપણી જલરમણા

ઉંચી ડોકે આગાના મહાલયો.

હું આપણા સઠ મહડાવું છું

સંસારની જમનામાં ઝીલવાને.

ખાનઝાદી : તો તો તું મધ્યે, હું છેડલે,

ને આપણી વચ્ચે અડધી કિશ્તી.

શાહઝાદો : સુન્દરી સાગુછેડલો સંકોરે છે

એમ સઠછેડલો સંકોરીશ,

ને બેસીશ તહારી મહોડમાં.

હરિણી સરખડી તું યે

એક જ છલંગે ઉતરી આવી હો !

ખાનઝાદી : શાહઝાદા ! જુઝા છે ને જીતશે.

શાહઝાદો : હું તો આવ્યો તો હરણ કરવા.

ખાનઝાદી : હરણ કરવા ? કોનું ? મહારું ?

દિલનું તો કચ્હારનું યે કીધું ;

દેહનું હરણ આજ કરો છો, એમ ને ?

પણ સાવધાન, શાહઝાદા !

હરવા જતાં હરાઈ ન જતા,

ઝડપવા જતાં ઝડપાઈ ન જતા.

—ને ખુર્રમ ! કહે, કચ્હાં જશું ?

આગામાં તો મહેલેમહેલે છે કિશ્તીઓ

શાહઝાદો: જમના વંકવોળામણી વળે છે ત્યહાં ;
 આગ્રાને પેલે છેડે,
 લેખડ ઉપરની વનકુળેમાં :
 રાજ્ય જયસિંહના ઘાટની ઘટાઓમાં
 ત્યહાં સાધીશું પ્રેમની પરમ એકાન્ત.

(શાહઝાદાની જમણી પાયવેલમાં ખાનઝાદી હાખી પાયવેલ
 ગૂંથીને શાહઝાદાના વિશાલ વક્ષસ્થલને ખોળે આરામગાહ રચે છે.)

શાહઝાદો: તહમે તો ગળાના હાર ખની ગયાં ને ?
 શું ખેલતાં'તાં એકએકલાં ?

ખાનઝાદી: શુલોની શુલખાઝી.
 નવરોઝનો વસન્તોત્સવ આવે છે ને ?
 બાદશાહબાનૂનો ખેડલો વસન્તોત્સવ છે.
 શાહબાનૂ શુલની ગેદો ગૂંથાવશે,
 ફૂલની ફૂલમંડળીઓ ભરાવશે,
 કળીઓના મુગટ રચાવશે.
 અજબ ઉજવાશે આ વસન્તોત્સવ,
 જહાંગીર-નૂરજહાનનો આ રસમહોત્સવ.

શાહઝાદો: જગતઃ વસન્તોત્સવ ઉજવશે ત્યહારે
 આપણે ચે ઉજવીશું આપણો પ્રેમોત્સવ.

ખાનઝાદી : (જમનાનાં જલકણનો શાહઝાદાને અલિપેક કરતી કરતી)
 રાધિકાનાં રસજલના આ અલિપેક—

શાહઝાદો : મનોહરા ! જીવનનાં જલથી
 ક્યહારે અલિપેકશો એવું ?

ચન્દ્ર ઉગ્યો છે આકાશમાં,

પણ અમૃત નથી વરસતાં.

ખાનઝાદી : કય્હાં છે ચન્દ્ર ? શાહઝાદા !

(તોફાની આખે આસ્માનમા ચોગમ ફરવ નિહાળે છે.)

આપે તો સાંધી છે અન્ધારી રાત.

શાહઝાદો : (શેરડીના દડ સરખડી ખાનઝાદીની કટિવેલને વાળીને)

ઝે-ઝે આંખોમાં ઝે-ઝે પૂર્યા છે,

ને ત્રીજો માંડયો છે મુખડે.

ત્રણ-ત્રણ ચન્દ્રે ચન્દ્ર નથી દેખાતો ?

(બહાલખની મીઠડી કાનચીમટી લરે છે.)

ખાનઝાદી : (હસતાં હસતાં ને મુખડું આવરી લેતાં)

પેખું છું, ત્રણે ય ચન્દ્ર પેખું છું,

મુખડે ને નયનોમાં ઝે ઝળહળતા ;

પણ શાહઝાદાને વદનમંડળે વિરાજતા.

શાહઝાદો અમૃત ન વરસે

એ-એ યે મહા-આ-રો-ઓ દોષ ?

(ખાનઝાદીના કરનો કમલછેડયો જલમાં તરતો આવતો હતો તે શાહઝાદાને મુખડે તરછોડી શિકરો ઝાટ છે. જલશિકરો નિવારવા જતાં શાહઝાદાના હાથમાંથી સઢ છટકે છે.)

ખાનઝાદી : છટક્યો કિશ્તીનો સઢપાલવડો.

જેરથી મહુજે, શાહઝાદા !

સુન્દરીના સાળુનો યે પાલવછેડયો :

છબિલી છટકાવી ન જાય.

એ ! ઢૂળી : ઢૂળી હો ! હોડલી.

(શઢનો પાલવછેડલો સાહી પાછો આવી શાહઝાદો સૂકાન સમીપે બેસે છે.)

શાહઝાદો : હોડી નહીં ઢૂળે, ખાનઝાદી !

પણ તું ને હું ઢૂળ્યાં પ્રેમનીરમાં .

સનાતન જમનાનાં જલમાં.

(શઢનો પાલવછેડલો એ ચી-સકોરી નગરકાઠા આવી લત્તાટ-દેરો સૌભાગ્યચુબન કરે છે.)

ખાનઝાદી . (શાહઝાદાની આંખડીઓમા ભાંડુ નિહાળી રહીને હસતાં હસતા)

ભલા, આગ્રાથી કાંઈ શરમાવ છે ?

નાચવા જ લાગ્યા તો ઘૂંઘટ શા ?

શાહઝાદો : હા, લગ્ન સૂધી શરમાવાનું.

હું તો ઢાંકું છું મહારા ચન્દ્રને

રખેને કે આશકના શાપ લાગે.

ભરી ભરી આ જમનામાં,

પંખીઓ શાં પ્રેમીઓનાં હોડલાં તરવરે છે ત્યહાં,

સન્ધિકા જ છે આપણો અન્ધારપછેડો.

ખાનઝાદી : લજ્જા તો છે પવિત્રતાનો ખૂરખો,

પ્રેમગૃહનો પનોતો પડદો.

શરમ તો સતિયાં સહુને શોભે

આસ્માનનો તારાજડયો તંબૂ—

શાહઝાદો : અર્જુન ! હાફીઝની એક ગઝલ—
પ્રેમીઓના એ પાઠશાહની—

અર્જુન : બુલબુલડી ઝીંદગી ગુલે ગુલઝાર દેખના;
ઔર મેરી ઝીંદગી તેરા દીવાર દેખના.
(લોક ગઝલ)

ખુર્રમ ! ગાયે આગ્રા ગાજશે હો !
આ સહેલગાહો બન્ધ પડશે :
જીવનનાં સ્વપ્નાં ઓસરી જશે.
જમનાને હિન્ડોલે હોડલી ડોલે છે,
એમ આપણાં ચે ડોલે છે આયુષ્યહોડલાં.
વહેવા દે, વહેવા દે, શાહઝાદા !
સંસારનાં ભરજલમાં :
રસની આણુઆથમી ભરતીના મહાપૂરમાં.
પેલો રહ્યો જયસિંહનો જયઘાટ :
ત્યહાં સ્થપાશે આપણું પરમ પ્રેમમંદિર.

(જમનાજલમાં ડોલતી-હિન્ડોલતી હોડલી જલકુતોમાં અદૃશ્ય થાય છે.)

પ્રદેશ એણે

સિંહરાની પિતૃયાત્રા

(જેહરતાબાદમા શાહાનશાહ અકબરની કબ્ર સન્મુખ જહાંગીર
બાદશાહ એકલા ખડા છે.)

જહાંગીર : આજે એ મૃત્યુતિથિ છે,
જે તિથિએ મુગલાઈનો મહાનામ પડ્યો.
શાહબાપૂ ! કબ્ર પાછળથી સાંભળો છો ?
પરમ શાન્તિની આપની અખંડ નિદા
આજ ખંડિત કરવા આવ્યો છું.
જહાંગીર આજે ક્ષમાનો લિખારી છે.

(કબ્ર સન્મુખ મૂટણીએ પડે છે)

શાહબાપૂની ખાકબોરી કરે છે.

(ધરતીને સુખે છે.)

હજારો યાત્રાળુઓ આવશે
સિંહરાના સન્દેશ સાંભળી જવા;
જહાંગીર અકબરશાહનો પહેલો યાત્રાળુ.

(આરમાનમા ભૂલે છે)

શ્રાહ્યાહો : અર્જુન ! હાફીઝની એક ગઝલ—
પ્રેમીઓના એ પાઠશાહની—

અર્જુન : બુલબુલકી ઝીન્દગી ગુલે ગુલઝાર દેખના;
ઔર મેરી ઝીન્દગી તેરા દીઘર દેખના.
(લોક ગઝલ)

બુરૂમ ! ગાયે આગ્રા ગાજશે હો !
આ સહેલગાહો બન્ધ પડશે :
જીવનનાં સ્વપ્નાં ઓસરી જશે.
જમનાને હિન્ડોલે હોડલી ડોલે છે,
એમ આપણાં યે ડોલે છે આયુધ્યહોડલાં.
વહિવા દે, વહિવા દે, શાહઝાદા !
સંસારનાં ભરજલમાં :
રસની આણુઆથમી ભરતીના મહાપૂરમાં.
પેલો રહ્યો જયસિંહનો જયઘાટ :
ત્યહાં સ્થપાશે આપણું પરમ પ્રેમમન્દિર.

(જમનાજલમાં ડોલતી-હિન્ડોલતી હોડલી જલકુત્રમાં અદૃશ્ય
યાગ છે.)

હુનિયાદીપાવતો સુગલાઇનો સુગટ
 મહારે માથે મૂકી આશીર્વાદ વરસાવ્યા.
 મહાઅપરાધો મહારા માફ કીધા:
 સુગલાઇનો સહિમા જાળવવા મહને સોંપ્યો.
 સદતનતનો વારસો દીધો,
 સર્વસ્વ સમર્પ્યું, શહેનશાહ સ્થાપ્યો.
 હસી, 'કલ્યાણ' લાગી, નમન કીધું
 ભવિષ્યના બાદશાહને એ બાદશાહચૂડામણિએ,
 ને લીધી પછી અનન્તની વાટ.
 એ સર્વસ્વામીનો હું નાલાયક વારસ.

(વિશ્રામ લે છે.)

શાહબાપૂ ! રાજમહેલનો એ મૃત્યુખંડ !
 પ્રભુ ત્યહાં પધારેલા હતા;
 નહિ તો આટઆટલી ક્ષમા ત્યહાં ક્યહાંથી ?
 એ જ જગજ્જીવવન્તી સમશેરથી
 સલીમ શાહબાદના ટુકડા કરી
 ખીમો કૂતરાઓને ખવડાવ્યો ન હોત !
 સરાઇગંજનાં અરણ્યોમાંનું એ ખૂન !
 ઉન્હા લોહીના એ ખદખદતા ફૂંડ !
 જંગલી ભુંડ જેવો વીરસિંહ યુન્હેલો !
 દન્તુડી જેવું તહેનું ઝેરી ખંજર !
 રાજવીરૂપે જગતમાં પ્રભુ અવતર્યો હોય
 તો તે એક તું હતો, અકબરશાહ !

જગતમાં જવાહીર છે, રત્નો છે;
 અકબરશાહની ખાક એથી મૂલ્યમોંઘેરી છે.
 સર્વધર્મનાં આ ધર્મશાસ્ત્રો
 એ વાંચતો ને સાંભળતો;
 ઝગમગતા આ રતનદીવડા
 એના અકબરી મહેલને અજવાળતા.
 આ વજ્રકવચ એ ધરતો.
 અખ્યાજન ! એ દીવાને અજલ !
 ચમરાજને સતકારી મહેમાની કીધી,
 રાજમહેલને એ મૃત્યુખંડ !
 વજ્રવદની જયંબવજી જંગખડાફરો;
 દુનિયાની દીવાદાંડી શું દૂરઅન્દેશ મન્ત્રીમંડળ;
 જગતની અદ્વિતીય જીવન્મુક્તુના—
 અધી સદ્દીના વિજયસંગાથીઓ
 છેહી રજા લેતા, છેહી તસલીમ ભરતા.
 કાતિલ ઝહર શા મહારા વિરોધી,
 અનેક યુદ્ધોના આપના જયસામન્ત
 અંબારખાનિને મોડલી મહને નહોતર્યો.
 હું આવ્યો; ને આ આંખે જોયું તો
 શાહિનો શાહ, પુરુષોનો પુરુષોત્તમ,
 દુનિયાનો ડાહ્યાગાં ડાહ્યો રાજર્ષિ,
 જગતને વિદાયના બુહાર કરતો હતો.
 સેકરો જગોનાં જીતેલી
 ખાદગાટી લાગશેર મહને બન્ધાવી:

જગત્શાણા રાજા ખીરબલને
આંતર્યા કાશ્મીરની કુંજે જાવા જતાં.
એક ભાલો યે ન ઉછાજ્યો
એ ડહાપણના દરિયાવે.

ત્યહારે હું નહોતો સહમજ્યો
મહારા અધોર કૃત્યની અધોરતા
શાહઝાદા ખુશરૂના પજાબના ખગવાએ
જોળખાવી મહને પાપની એ ત્રાહતા.
પુત્રોનાં અપકૃત્યોથી જ સહમજ્ય છે
પિતા પ્રત્યેના ગુનાહોની ગુનાહત.
એ તો શાહાનશાહોનો ચક્રવર્તી હતો:
એ તો પાદશાહોમાં પયગમ્બર હતો.

ઓ આલના ગુંબજ ! ઉત્તર દે:
મહને માફ છે મહારા ગુનાહો ?
ઓ સિકન્દરાના મકબરા ! માગ દે,
ને પોઢણમાથી જગાડ પાદશાહને:
આજ રોઝે ડિયામત છે.

ફતેહપુર સીકીના ઓ ખુલ્લું દરવાઝા !
હુનિયામાં છે ઉઝ્યામાં ઉઝ્યા,
અકબરશાહના ચશ્મેહને આવવાને કાજ
પૂરતા ઉઝ્યા નથી તડો.

ગેબની કમાન એક એને સમાવશે.
પ્રભાતે ને સન્ધ્યાએ, દિવસે ને રાત્રીએ
ઓ રતનદીવડા ! પ્રકાશો એનો પ્રકાશ

ત્રણ રાત્રી અપવાસ કીધા તહે:
 ધરતીકરૂપ જેવી ભયંકર આજ્ઞાઓ આપી.
 આશ્ચર્ય છે-આશ્ચર્ય છે એ કે
 કેમ કોઈએ ન પાડ્યાં એ શાહી ફરમાન ?
 ઓ જલાલુદ્દીન શાહ ! તહારા છેલ્લા દિવસો
 અન્ધકારથી છલોછલ ભર્યા મહેં.
 રૂધિરના ખ્યાલા તહેને પાયા.
 બાદશાહનાં સુખ ને જાહોજલાલીમાં
 વિષ ને અન્ધકાર મહેં વાળ્યાં.
 ઓ જ્ઞાનભાંડાર ખવાજ અબુલ ફઝલ !
 શહેનશાહી સદતનતના ઓ ચિરામ !
 આસ્માનને આરેથી જહાંગીરને માફ કરજે
 તું દરવેશપુત્ર હતો.
 સિકન્દરાની પુણ્યવિશાળ છાયાઓમાં
 ફકીર કે ભૂખ્યો નહિ પોઢે:
 સિકન્દરાના અકબરપવિત્ર આરેથી
 સંન્યાસી કે સદાવ્રતસૂનો નહિ વળે.

(અંજલિ કરી રહી આસ્માન ભણી નિહાળી યાચના કરે છે.)

મહારો ઈલાહાબાદનો બગવો !
 ડુંગરે ડુંગર મહેં સળગાવ્યા,
 નદી એ નદમાં વડવાનળ પ્રગટાવ્યા.
 પિતા મહારો પુત્રે ખડ્ગ ખેંચ્યું,
 શાહાનશાહ મહારો સિંહાસન માંડ્યું.

શાહઝાદાઓએ ને સદતનતના સ્થંભોએ
 પ્રેતયાત્રા કરાવી સિકન્દરાની કુંજોમાં.
 એ તો ભૂલ્યા નથીને ? શાહબાપૂ !
 શું શું સ્મરું ? શું શું સ્મરાવું ?
 આપે મુગલાઈ મ્હોરાવી.
 અમે મુગલાઈ માણિએ છીએ
 દુનિયા ભૂલકણી છે:
 ભૂલે છે, ભૂલશે, ને હું ચે ભૂલીશ:
 પણ ઇતિહાસ તો અક્ષર છે.
 શાહાનશાહોનાં શિળરોમાં એ હિમાલય હતો.
 અકબરશાહની યશકવિનાથી
 મુગલાઈ સદા પ્રકાશશે પૃથ્વીલરમાં.
 એનો કીર્તિનો અક્ષયખૂરૂજ
 ખીજ આસ્માન સરિખડો
 આસ્માનના ખૂરૂજ સહાસે ખડો છે.
 શહેનશાહો તહમને સંભારશે,
 ને અકબરી કુરાનમાંથી સળક પઢશે
 અજર અમ્મર કલ્યાણગિદ્ધ રાજનીતિના.
 રોઝે ક્રિયામતની પુણ્યવ્રતીઓમાં
 જગતના શાહાનશાહોનો દરબાર લારશે,
 ત્યહારે રાજમુગટ અકબરશાહને ધરાવશે.
 જગત જીત્યો ને મૃત્યુ એ જીત્યો તું,
 એ ઇતિહાસમાં અમ્મરનામ અકબરશાહ !

[આસ્માનને ને આસ્માનની પારવાને હાવ નેડી તરફ નમી લેશે છે.]

ઓ નૌખતખાના ! ચારચાર ઘડીએ વગાડજો
એના કીર્તિઘોષનાં ચોઘડિયાં.

જહાનને જાગતી રાખજો એના યશધ્વનિથી.

[ક્ષણેક વિરામે છે.]

શાહખાપૂ ! મહને એ સઝા ફરમાવો

કે જે હું ખુશરૂને કરવાનો હતો.

નૂરે મહને વાર્યો,

જહાંગીર ખુશરૂની ખાલ ઉતરાવત:

નૂરે મહને અટકાવ્યો,

હું ખુશરૂની આંખો હોલવત.

લાહોરના દેહલી દરવાજે

ખુશરૂના સાતસો શયતાનોને શૂળી દીધી;

શાહઝાદાને તેમનાં દર્શન કરાવ્યાં.

અખ્યાબાન ! મહને યે આપે

એ સઝાએ શાને નથી દીધી ?

એવી સઝાએ ફરીથી ન કરવાના

નૂરે મહને સોગન્દ દીધા છે.

ખોલો, ઓ ગેખની શુક્રાઓ !

ભર્યાં ભર્યાં ભાદ્રપદનાં

જમનાનાં નીર ગાજે છે:

ગાજે ઓ સિન્દરના શુંખજ !

મહે' ને રહારા ત્રણ શાહઝાદાઓએ

અકબરશાહની પ્રેતશય્યા ઉપાડી

રાજદુર્ગના સિંહદ્વાર સૂધી:

સાંઈ : જેરાત કરો, જેગત કરો,
જગતના ઓ બાદશાહો ! જેરાત કરો.

જાગે જગતમાં જોગીરાજ એકઃ
કાળી અન્ધારી રાત છવાઈ રહીઃ
જાગે જગતમાં જોગીરાજ એક ધ્રુવ
દુ.ખનો જોગી કાઈ, દિલનો જોગી કાઈ ;
આતમનો રોગી જોગીરાજ એક ;
કાળી અન્ધારી રાત છવાઈ રહી વિ०
દુનિયાનો જોગી કાઈ, દેવનો જોગી કાઈ ;
પ્રેમનો ભોગી જોગીરાજ એકઃ
કાળી અન્ધારી રાત છવાઈ રહી વિ०

જહાંગીર : જગતના ઓ જગતા જોગીરાજ !
બન્દ-યે-ખુદા ! આવ ને ભેટ,
અને હોલવ ખુદાઈ જલથી
જહાંગીરના હૈયામાંની હોળી.
એ ભડકાઓ નહાનાસૂના નથી.
દુનિયાના અગ્નિ તો હોલવાશે, વીર !
ફકીરોની એક બિરાહરીથી.
પ્રારબ્ધ મોટાં છે પૃથ્વીવાસીઓનાં
કે જગતમાં ફકીરીના ફૂવારા ફોરે છે હજી.

[સાંઈને ‘ભાઈ’ કહીને જહાંગીર બાદશાહ ભેટ છે : ને પછી
ફકીરોમાં પોતાને હાથે પચ્ચાસ હજાર રૂપાચશરફી ને રૂપડા વહેવે છે.]

શાહુબાપૂ! નિરખો છે ને જેખને આરેથી ?
 સ્વેચ્છાચારોની મહારી ખોળ ઉતારી;
 સ્વચ્છન્દના મહારા સંગાથીઓને વિખેયા,
 તૂટેલી મોતીમાળનાં મોતી સરખડા.
 બાંધ્યા છે ઈનસાફનાં રાદાનત,
 શપથ લીધા પિતૃપગલે પરવરવાના.
 અડધા વર્ષની સદતનતની મહેસુલ
 જેરાત કીધી પિતૃશ્રાદ્ધમાં.
 દેહુલી ને આગ્રાના, સિકન્દરા ને સીક્રીના
 સાંઘને સન્તોને સંન્યાસીઓને ફકીરોને
 ત્રણ-ત્રણ માસ જમાડીને જમ્યો.
 એ પ્રાયશ્ચિત્તે પૂરતાં નથી લાગતાં મહને.

[ધક્ક વિગ્રામ લે છે.]

એ પ્રાયશ્ચિત્તો યે ઉણાં-અધૂરાં છે.
 શું શું સંભાઈ જીવનની હીવાનમાંથી ?
 મહારી સ્મૃતિનો ખ્યાલો નહાનો છે.
 પાયકીધી સિકન્દરાની આ યાત્રાને બદલે
 પાંપણોની પાયઅંગુલિઓ કરી
 શિર આળોટતાં પિતૃયાત્રા કીધી હોત
 તહા યે ઓછું છે આ આયુષ્યમાં તો.

હાની ઉંડાણગુફામાંથી બાંગ પોકારતો ને ગાતો એક સાંધ

આલઆરે ઉગે ને આવે એમ,
જમનીજલમાં તરતા આવશે.
મરદાર ગોલંદાઝને હરાવ્યો હતો
તે બન્દૂકે પણ સળજ છે.
બાદશાહબેગમ પધારે એટલી વાર.

શયદા : ત્યાં સુધી ગાવ નિશાનબાઝીનું ગીત :
નયનોનાં તીરની નિશાનબાઝીનું.

(એક સાહેલી દિલરૂબા વગાડે છે, બીજી લાગ્યમધુરું ટોલક બન્નવે
છે. નયનોની નિશાનબાઝીનું ગીત ગાઇ સાહેલીઓ લાડિલી બેગમને
ખીજવે-પજવે છે.)

શયદા { હું વારું છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારજો ,
અને { સોગન્દ છે, રમતાં ન બાણુ ક્રાને મારજો ,
હિલીઓ : { હું વારું છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારજો !

નથી ખેલાતી દિલ દાઝ્યા વિના નયનોની નિશાનબાઝી ;
નથી ખેલાતી દિલ દઝાડ્યા વિના નયનોની નિશાનબાઝી.
રસિકવર હો ! મગર તું સળજ હો તુજ દિલકુંડૂલ કરવા,
તો ખેલજે, નહિ તો ન ખેલીશ નયનોની નિશાનબાઝી.

હું વારું છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારજો ;
સોગન્દ છે, રમતાં ન બાણુ ક્રાને મારજો
હું વારું છું, સલૂણી ! એ આંખડીને વારજો !

શયદા : બેગમ સાહેબા ! અજમિન્દ બાનૂ એ
એ જ ગુલઝારનું ગુલ છે હો !
એમની એ નયનવીજળીઓ—

પ્રવેશ પાંચમો

નિશાનખાંડી

[જમનાના જવ ઉપર ચૂંકેલા જહાંગીરી મહેલના ઝરખામાં
લાડલી બેગમ ને સાહેલીઓ મધરાતમાં તારિકાઓ જેવી ચમકે છે.]

લાડિલી બેગમ: અમમાબનનની આંજે

નિશાનખાંડીની રાત્રી છે.

શયદા! બધી તૈયારી છે ને ?

શયદા : જુ હા, બેગમ સાહેબા !

સજ્જ છે સવળો કાતિલ સરંજામ :

આપનાં નયનોની નિશાનખાંડી સમોવડો.

લાડિલી બેગમ: (હસતા હસતાં શયદાને કાનચીમટી ભરીને)

ચપ ; જીભની કટારને સંભાળજે.

શયદા : ગરીબની જીભ તે કટાર,

તાલેવન્તની જીભ તે ફૂલપાંદડી !

અદલાએ ગરીબ શાને મરજ્યાં સૃષ્ટિમાં ?

—ને મુલતાન શાહઝાદાને મુખચન્દ્રે

તાળાં—કોણુ—જશે—મા—આરવાને ?

(શયદાના હોઠ આડી હાથેળી દઈ લાડિલી શયદાના ચપ્પેને
વેરી-છેરી નાખે છે.)

બીજી સાહેલી: તેજના તારલા શા દીવામાંડયા ગરબા,

રૂપાટપકીગૂંધ્યો અન્ધારઝંભો
 પરમેશ્વરે બાણે વિશ્વને ઓઢાડ્યો.
 વિરહિણી રસિકાના ઉચ્ચમકાર જેવા
 તિમિરપૂરમાં ચમકે છે તારકકિરણો.
 સ્વર્ગગંગાની ફૂલમ્હોરી વેલ તો
 બાણે ગગનસુન્દરીના લલાટદેશની રતનદામણી.
 ફરતા ક્ષિતિજ ઉપર ઝૂલતા તારલિયા
 તો બાણે ઝૂંકે ઝૂંકે લટકતાં
 રાત્રિરાણીનાં વેણુપરોવ્યાં મોતી.
 પ્રહ્લાંડશહેનશાહતના શાહાનશાહી તંબુના
 રત્નજડયા ધુમ્મટનો આ અન્દરવો
 અદ્ભુત ને અદ્વિતીય છે.
 સકલ પ્રહ્લાંડના ઓ જહાંગીર !
 નમન છે-વન્દન છે તહને
 દેહલીથર જહાંગીરની આ નૂરજહાનનું.
 અકળ છે, અનુપમ છે, અનનુકરણીય છે
 તું ને તહારી લીલા, ઓ પ્રભુ !

(હાસીમ ડગમાં સંચરે છે : બાણે ફૂલડાંમાં ફૂલરાણી સંચર્યાં.)

તહારા સુખપદલવમાંનાં ખુલખુલો
 લાડિલી ! તહે છોડવા માંડ્યાં ત્યહારે ?
લાડિલી બેગમ : પણ, ઓ બહાલપનીતરતી અમ્મીબાન !
 શીરાઝનાં ખુલખુલ હિન્દમાં જીવશે ?
નૂરજહાન : શીરાઝી શુલના શુલઝાર

રૂપાટપટ્ટીગૂંદ્યો અન્ધારઝબ્બો
 પરમેશ્વરે જાણે વિશ્વને ઓઢાડ્યો.
 વિરહિણી રસિકાના ઉચ્ચમકાર જેવા
 તિમિરપૂરમાં ચમકે છે તારકકિરણો.
 સ્વર્ગગંગાની ફૂલમ્હોરી વેલ તો
 જાણે ગગનસુન્દરીના લલાટદેશની રતનદામણી.
 ફરતા ક્ષિતિજ ઉપર ઝૂલતા તારલિયા
 તો જાણે ઝૂંકે ઝૂંકે લટકતાં
 રાત્રિરાણીનાં વેણુપરોવ્યાં મોતી.
 પ્રહ્લાંડશહેનશાહુતના શાહુનશાહી તંબુના
 રતનજડયા ધુમ્મટનો આ ચન્દરવો
 અદ્ભુત ને અદ્વિતીય છે.
 સકલ પ્રહ્લાંડના ઓ જહાંગીર !
 નમન છે-વન્દન છે તહને
 દેહ્લીશ્વર જહાંગીરની આ નૂરજહાનનું.
 અકળ છે, અનુપમ છે, અનુકરણીય છે
 તું ને તહારી લીલા, ઓ પ્રભુ !

(દાસીમંડળમાં સંચરે છે : જાણે ફૂંડાંમાં ફૂંડરાણી સંચરે.)

તહારા મુખપદ્મવમાંનાં ખુલખુલો
 લાડિલી ! તહેં છોડવા માંડાં ત્હારે !
લાડિલી બેગમ : પણ, ઓ બહાણપનીતરની સમ્મતી-સમં
 શીરાઝનાં ખુલખુલ કિન્દમાં જાહેર ?
નૂરજહાન : શીરાઝી શુલતા હુકમરે

તો પ્રકુલ્લે છે અંહી.
 શીરામનાં આગોહવા હિન્દમાં ચે હશે
 ત્યહાં ત્યહાં જીવશે શીરામનાં ખુલખુલો.
 શીરામી કૂલ તો છે ખારમાસિયાં :
 ને દુનિયાની છ ચે ઋતુઓ
 ને ખારે ચ પૂર્ણિમા
 ઉગે છે હિન્દના લલાટદેશે.
 હું ચે તુજ જેવડી હતી ત્યહારે
 ખુલખુલ સમી ઉડતી જગત્કુળેમાં.

એક સાહેલી : આજે ગરૂડ શાં ઉડો છો

ગગનના ગુંબજ ભરી-ભરીને.
 ત્રિકાળમાં ચે ભાગ્યવન્ત ભારતવર્ષ
 તહમારી સૌન્દર્યછાયાથી આજ છવરાયેલો છે.

નૂરજહાન : શયદા ! શાહાનશાહ જંગમાં પધાર્યા છે,
 અસ્ત્રશસ્ત્રનાં ક્રિયા ભંડાર મહારે કાળે—

શયદા : જહાંગીરી મહેલના સહુ શસ્ત્રભંડાર.
 ગોલંદાઝને હરાવ્યો હતો તે,
 પાતળી નળીની અચૂકનેમી બન્દૂક દ્યો.

નૂરજહાન : ના ; આજે ણીજી બન્દૂક સાધીશું.
 સુન્દરીને ચે એક જ કટાક્ષબાણ નથી
 નયનોથી હૈયાં વીંધવાને.
 જમનાજલમાં પડી પથરાતાં
 તારલિયાનાં પ્રતિબિંબના
 લીસોટાને ચે ભૂંસી નાંખજો આજ

નયનવીજને ચે ફરકવા દેશો મા.

તેજકુંભ સરિખડા ગરબાઓ

જમનામાં કિરણસ્ફુરન્તા વહવા દો :

બાણે જગનયનોનાં નહાનકડાં હોડલાં.

લાડિલી ! તું એ બન્દૂક લે :

હું લઉં છું રસ્તમ શિકારીની.

શયદા : જગતની સૌન્દર્યરાણી

ભાગ્યની નિશાનબાઝી ખેલે છે આજ.

(જહાંગીરી મહેલના ઝરખા નીચે જમનાના પાણી, પ્રૌઢાના હરભાવ જેવાં, ધીરગમ્ભીર વહે છે ; ઉપર અન્ધારી રાત્રીનો અન્ધકાર અજૂમી રહ્યો છે. એ અન્ધકારમાં યોગમ કિરણો ફેકતો ગરબો જમના-બહેણમાં તરતો તરતો આવે છે : બાણે રશ્મિસ્ફુરતી અન્ધકારની તેજપ્રીતી.)

લાડિલી ! ખેલું નિશાન તહાફે.

(લાડિલી બેગમ નિશાન માડે છે ; જલવહેતા ગરબાને ફેડે છે.)

નૂરજહાન : શાહુબાશ ! જીવનનું નિશાને એમ જીતજે.

(જમનાજવમાં તરતો તરતો બીજો ગરબો આવે છે.

શયદા : બાદશાહબેગમને હવે જગત્નિશાન

શાં પાડવાનાં છે બાકી ?

(બન્દૂક ઉપાડી નૂરજહાન વગરનેમે તત્ક્ષણ ગરબો ફેડે છે. ત્રીજો ગરબો તરતો આવે છે.)

લાડિલી બેગમ : શયદા ! એ તહાં નિશાન.

દેહલીના ઉમરાવનું નયન—

(ધીરી ને ધીરી નેમે શયદા નિશાન પાડે છે, એમ ન્હાનકડા દીપકકુંડ શા ગરબાઓની પરંપરા જમનાજલમા ઉતરી આવે છે, ફોફડ નિશાનખાત્રી ખેલાય છે.)

નૂરજહાન : એક વેળા તો ગોલંદાઓને ચે હરાવે
એવી છે સાહેલીઓની મુજ સેના.
દિલસરોવરના પાથર્યા જલપગથારે
કાશ્મીરનાં કમળો પાડતાં હતાં,
એવા ફૂળે છે દીવડા જમનાજલમાં.
ગિરિપાથરી ત્યહાંની ઘરફની જ્વજ્વમ ઉપર
સાંભારે છે કસ્તૂરીમૃગની મૃગયા ? શયદા !
કે તખ્તે સુલેમાનની સમીપના
પૂર્ણિમાના તેજસાગરમાં તરતાં
ચતુર ચક્રોરના ચન્દનીશિકાર ?
પાડ્યો, લાડિલી ! શાહ્યાશ ! પાડ્યો તહે.
જીતજે એમ જીવનભરમાં.

લાડિલીબેગમ : પણ બાદશાહ જીતવા ક્યહાં દે છે જે ?

નૂરજહાન : જો, શયદા ! જો આવ્યો :

ધીમેશથી, જલની લહરીલહરીએ ડાલતો :
નાચે છે પાણીની પગલીએ—પગલીએ.
સોનાની સળીએ સરખડાં ફિરજો
પરોવાયાં છે જમનાનાં જલમાં.
અદલાહ ! સચોટ છે એ નિશાન.

શયદા : જહાંગીરશાહની બહોજલાલી જેવું.

પે—એલો કિનારની સહોડમાં સન્ટાયો છે :
શોધો ને ફોડો ત્હોને, શાહબાનુ !

લયલા : એ સન્ટાય છે ને લખ્યાય છે
લજ્જામાં કે લોચન સરિખડો.

નૂરજહાન : સન્ટાય છે એ ? તો લ્યો.—
શરમના ખોટા પડદા ચીરાશે જ.

(નિશાન સ્વર્ધી—નૂરજહાન ગળી છોડે છે. અર્ધસ્ક્રુટ કે માનવ-
શબ્દ શો સિત્કાર જલ ઉપર તરતો તરતો સહામે તીરથી આવે છે.)

એ શબ્દ શેનો ? શયદા !
નીરને સહામે આરેથી આવ્યો એ ?
એ શબ્દ તો હૈયામાં વાગ્યો.
આ તીરે પુણ્ય ને એ તીરે પાપ છે ?
નિશાન તો નથી ચૂકી હું.
વેલતૂટ્યાં, પડતાં ને ફૂટી જતાં,
તુંબડા જેવો હતો એ શબ્દ :
જાણે જૂઠડા જોગીનું
જલભયું તુંબડું ફેસડાયું !
રતનદીવડો ગળકે છે ઝાકઝમાળ :
શયદા ! લે, જા, ને જો.

(શયદા રતનદીવડો લે છે ને જાય છે જતાં જતાં)

શયદા : જગત આવું—અન્ધારી રાત જેવું છે.
ખાદશાહો, ખાદશાહ મેગચો,
પ્રજાઓ, મહાપ્રજાઓ, મહારાજાઓ

છોડે છે ગોળીઓ આમ અન્ધારામાં,
 ને કિસ્મતપ્રેર્યાં જગત્પહાદુરે શાં
 ભૂલે છે કે પાડે છે ઝીન્દગીનાં નિશાન
 ને એમ અલેદ્ય અન્ધકારમાં
 જગતની જમના વહો જાય છે.

[રતનદીવડો લેધને જાય છે.]

નૃસિંહાન : જાવ, નીંદ્રાપાંખડીઓમાં પોઠો જઈને.

(સાહેલીસંઘ જાય છે.)

ઝીંદગી જ છે અન્ધારી રાત.
 એ અન્ધારામાં જ ફેડવાનાં છે
 સહુએ ઝીન્દગીનાં નિશાન.
 આજ મહારા ભાગ્યની મધરાત.
 આકાશ ઉપરે જાણે પડદો પડ્યો,
 આસ્માન હોલવાઈ ગયાં.
 એવી છે અન્ધારી આ માઝ્મરાત ;
 અને એવા જ છે,
 મિથ્યા - મિથ્યા - મિથ્યા,
 જગતની નિશાનખાઝીના સહુ ખેલ.
 ઉપર તારલિયે ઝગમગતું આસ્માન,
 નીચે જમનાને આરે હું જગવિહારિણી :
 જાણે માથે આલના જાગ લેધને
 ધૂમડી ધૂમું છું જગને ઘાટ.

પ્રવેશ છઠ્ઠો

જહાંગીર બાદશાહનો દરબાર

(ચમકતા રતનનયનાળા સુવર્ણના સિંહરાજે ઉપર માડેલા સ્ફટતનતના મણિજડિત તખ્ત માથે મુકતામાળનાં ને હીરામાણિકના તોરણ ઝૂલે છે, ચારે છેડે જવાહિરના અગૂરી ઝૂમણાં લટકે છે ; ને સન્મુખ ત્રણ સુવર્ણકંડેરાઓ છે. આગળ રેશમી ગાલીચા ને જરિયાનની જાળમે પાથરી છે. મહી બાદશાહના અમીરકુમારો ખડા છે. સિંહાસનની પાછળ ઇત્ર ચમર ને પાખારી રૂપવન્તીઓ ઉભી છે.)

એક ઉમરાવ. શાહઝાદા પુરૂષ પંચાર્થી છે

હિન્દવા સૂરજને જીતીને.

ગોવાનો એલચીઃ ઇલિશ્તાનના એલચી આવ્યા છે,

દરિયાવના મગરમચ્છ સમોવડા.

ચોથો ઉમરાવ : કહે છે લૂંટાયો છે બરહાનપુરને ઘાટે.

ત્રીજો ઉમરાવ : વિન્ધ્યાચળની પેલી પાર,

નર્મદાનાં ઘેરાં વન ઉતરીને,

એક જાગ્યો છે ગહાદુર,

તે કહાવે છે પોતાને છોટો અકબર.

આસફખાન : સૂર્યારત પછી તારલા પ્રગટે છે ને ?

પહેલો ઉમરાવ : શાહઝાદા પુરૂષ ત્યાં સિધાવશે.

(પ્રોઢાવસ્થાના મદલર માતંગની અતિએ મલયતો, રત્નજ્યો
 ધણુ સાદાઇ શો સોગતો, શાહાનશાહ જહાંગીર પધારે છે. ડહાપણુ ને દુર-
 અદેશીની મૂર્તિ સમો વઝીરે આઝમ મીરજા અચ્ચાઝ અને રત્નછોડ સરિખડા
 શાહઝાદા શહરિયારનુ રાજમ હલ સંગાથે હોય છે. સહુ ઉમરાવો ધૂંટ-
 ણિયે પડી સીન્દો કરે છે, આસફખાન રાજસિંહાસનના પગથિયાં આગળ
 નમન નમે છે. ખાદશાહ સિંહાસને જઈને વિરાજે છે. પહેલા કઠેરામાં
 જમણી ખાલૂ શાહઝાદા ને શાયર શાદ ને વઝીરે આઝમ ને સિપેહસાહાર
 ખાનખાનાત ઉભા છે : ડાબી ખાલૂ આસફખાન મહાબતખાન બિદૌની ને
 શેખુલ સલ્તનત ઉભા છે શેષ ઉમરાવોથી ખીજે કઠેરો ઉલરાય છે. ત્રીજા
 કઠેરામાં આમવર્ગ ઉભો છે.

આસફખાનની ઇશારતથી ગૌડબગાળના નઝરબન્દીના ખેલાડીઓ
 આવી નઝરબન્દીના ખેલો આદરે છે : છેલ્લે છેલ્લે આસ્માનમા વિમાનો
 હડાવે છે.)

જહાંગીર : નઝરબન્દીના વિમાનોની સુવાદિક
 કંઈ કંઈ સલ્તનતો ઉડી ગઇ,
 ને કંઈ કંઈ ઉડી જશે આસ્માનમાં.

વઝીરે આઝમ : જહાંપનાહ ! સારી યે આલમ
 નઝરબન્દીનો ખેલ છે ખુદાનો.
 આસફખાન ! કોણુ છે આ ખાન ?

આસફખાન : (રાજસિંહાસનની સમીપ આવીને)

કેશકલાપમાં કેસૂ પરોવેલી,
 લાગ્યદેશે પીયળ અર્ચેલી,
 હસ્તાંજલિમાં કુંકુમથાળ ઝીલેલી,
 અગ્નિઝાળ રામોવડા કેસરિયા વાઘામાં
 એ હિન્દુ કેસરિયાણી છે.

બાદશાહ પાસે પરવાનગી માગે છે
સ્વામી પાછળ રતી થવાની.

[સિર જૂકાવી સન્મુખ ખડો રહે છે.]

જહાંગીર : લયલાની પાછળ મજનૂને

ઘેલા થવા હક છે કે નથી ?

શીરીન પાછળ ફરહાદ પહાડો ખોદે :

તો મજનૂન પાછળ કોઈક લયલા

ને ફરહાદને કાંજે કોઈક શીરીન

કોક દહાડો તો જનફરોશી કરશે ને ?

જ્યહાં જ્યહાં સાચો પ્રેમ છે

ત્યાં પતંગ જવાલામાં જ જલશે

વઝીરે આઝમ : પ્રેમનાં પયગમ્બર સમોવડી

એ તો જવલ્લાની કો જોડલી.

જહાંગીર : હડાપણના મેરૂ અકબરશાહનો

કાનૂન સાચો છે, પણ અધૂરો.

સતીના ઢાંગ છે, માટે મનાઈ કીધી ;

અપવાદિયણ આજ્ઞા કો માગે,

સાચા પતંગને જવાલામાં જલવું હોય,

તો પરવાનગી આપજો પ્રેમખંબિણીને.

સતી માતા : તહાઈ કલ્યાણ થશે, બાદશાહ !

સતીઓ બન્ધ કર્યે સંસાર સુધરશે નહિ.

તહારા જેવા નખતે વિરાજશે ત્યાં સૂધી

મુગલાઈનો સૂર્ય મધ્યાહ્નમાં તપશે.

(સિંહાસનને કુંકુમના ચાપા દે છે, બાદશાહને કુંકુમછાંટણે વધાવે છે ; સારી રાજસભાને આશીર્વાદની કુંકુમછાંટણથી ભરી ‘ જય અહાલોક ’ પોકારતી સતી માતા સિધાવે છે :)

જહાંગીર : [દરબારભરતી કુંકુમવાદળી સમી ગયે]

આ વૃદ્ધા ને વૃદ્ધ કોણ છે ?

(કગલ ત્રીયરેહાલ દર્શતી ધૂળિયે પડી ઝમીનખોરી કરે છે)

વૃદ્ધ : નિઃસન્તાન થયેલાં અરો સાળાપ :

આંધળાની લાકડી, ઘડપણનો થાંભલો,
સંસારનો એકનો એક વિસામો, અમારો દીકરો,
બંગાળના સૂબાના હાથી નીચે ચગદાતાં
અમારૂં નખખોદ ગયું તે.

વઝીરેઆઝમ : શાહી રુક્કો તહમને તો દીધો'તો ને ?

વૃદ્ધ : હા, નામવર ! દુનિયાના દીવા !

દયા ડીધી'તી બાદશાહબાપૂએ.

વાટખરચી યે દીધી'તી.

ખાતાં ખાતાં બંગાળ પહોંચ્યાં.

શાહી રુક્કો સૂબાને સોંપ્યો,

તો સળગતી શઘડીમાં નાંખ્યો.

ઘર લૂંટ્યાં, બાર લૂંટ્યાં હમારાં :

વોટેઘાટે ને વગડે વગડે

હરાયાં ઢોર જેવાં રખડતાં ડીધાં.

માર્ગે ભીખતાં ભીખતાં આવ્યાં છીએ.

કહે, તખ્ત આગળ ફરિયાદે કેમ ગયાં ?
 કહે, શાહ ને હું બાલમિત્રો છીએ.
 સુખદુઃખનો આધાર પુત્ર ગયો,
 ઘડપણનું ઘરનું ઢાંકણું ગયું.
 પુત્ર પાછળ સર્વસ્વ પુણ્ય કીધું હોત
 તો એ ન દાઝત આટલું દિલ.

વૃદ્ધા : ને બાળકો એ ગતે જાત.

જહાંગીર (આંખમાં રતાર ને ભમ્મરમાં દુર્ગદારની વજ્રકમાન
 ચહેલા સમા)

અય દુનિયાના હડાપણુ !

મીરજા સઘકુદલાહ દરબારમાં હતા ને ?

(બાળનો સૂળેદાર મીરજા સઘકુદલાહ સન્મુખ આવે છે ;
 ઝમીનની ખાક લઈ લાગ્યદેશે લગાડી ખડો રહે છે)

મીરજા સઘકુદ : પૃથ્વીના પાદશાહ ! બન્દાની ભૂલ થઈ છે.

શાહી ફરમાનનાં અપમાનની બેઅદબી—

જહાંગીર : નિઃસન્તાન—પુત્રવિહોણું એટલે શું ?

એ સહમજો છો ? મીરજા !

પુણ્યલોક બાબા અકબરશાહ સહમજતા :

કે પૂછો બાદશાહબેગમને.

અકબરશાહના રાજમહેલોમાં

ઇનસાફની બાદશાહી હું સ્થાપીશ :

આંખને સાટે આંખ,

ને કાનને સાટે કાન.

[સિપેહસાલાર ભણી ફરીને]

બાદશાહતના જયધ્વજ એ સિપેહસાલાર !
બાદશાહી હાથીહોદ્દે બેસાડો
આ નિઃસન્તાન માળાપને.
સઘડિ ! તું મહારો બાલમિત્ર છે.
તહારી કપ્રને આંસૂથી ભીંજવીશ;
દેહલીઆગ્રા તહારો શોક પાળશે.
મિત્રને માટે રડીશ,
પાણુ પ્રજાને માટે ઝૂરીશ હું.
વીસરી ગયો, સઘડિ ! તું કે
શાહી મૈત્રી બાલક ચગદવાને નથી,
સૂબાગિરિ ધરબાર લૂંટવાને નથી.
જાવ, સિપેહસાલાર ! જાવ
સૂબાને લેઈ સાઠમારીના અગડમાં.
મૂવા બાલકના માળાપનો હાથી
છોડો એ અત્યાચારી ઉપર.
વૃદ્ધ વિરાજ્યા બાદશાહી હાથીપગલે
છુંદાવો એ ઝૂંદમની મૂર્તિને.

(રાજસભા રતબ્ધ થાય છે. મીરજા સઘડિ વાળ પીંજે છે ;
બાદશાહની આંખ ડમાથી એક આસુ પડે છે. મીરજાને ને વૃદ્ધોને લેઈને
સિપેહસાલાર સિધાવે છે)

આશ્ચર્યમાન : [મધ્યયુગના ન્યાયની પડખતા થોડીક વારે વાતાવરણમાંથી
આછી થયે આગળ આવીને]

ઈગ્લિશિયાના એલચી

જહાંપનાહની પનાહે આવેલ છે.

જહાંગીર : છેક દરિયાઉતારના દેશમાંથી ?

બિદોની : મક્કા શરીફની એ પેટી પારથી.

જહાંગીર : (સહજ મુખ મલકાવી બિદોનીને)

મોલાના ! હઝરત પયગમ્બર આહિયના

પરમેશ્વરી ડહાપણનાં કિરણો

મક્કા શરીફની દશે ચ દિશાઓમાં

શું નથી પરવરી રહ્યાં ?

—આવવા દો ઈગ્લિશિયાના એલચીને.

(આસફખાનની ઈશારતથી ખીજ સુવર્ણકંઠરામાંથી બે ઉમરાવા ઈગ્લિશિયાના એલચીને તેડવા નીકળે છે. વઝીરે આગમ જહાંગીરશાહ સમીપે જઈને શ્રવણમન્ત્ર કંઈક નિવેદન કરે છે.

ક્ષણેકમા બે મિત્રો સગાથે સર ટોમસ રો દેહ્લીના બાદશાહી દરબારમાં પધારે છે પાછળ ત્રણ પરિચારકો શાહી લેટા લઈને આવે છે. ખીજે કંઠે પહેલી વાર, પહેલે કંઠે બીજી વાર, ને પાંચમી વાર ત્રીજી વાર શિર ઝૂકાવી તમન નમી હશે છે.)

જહાંગીર : બિરાદર ઈગ્લિશિયાના બાદશાહ

છે તો ખુશમિઆનમાં ને ?

સર ટોમસ : બાદશાહ સલામતે તલામ કહાવી છે,

નામવરની તનફરતી પૂછી છે.

પૃથ્વીગાજતા સુગલાઈનાં યશોગાન સાંભળી

મોકલ્યો છે મુને પૂર્વદેશમાં.

મૈત્રીનો ખરીતો પાઠવ્યો છે.

વઝીરેઆગમ : આપની શરીરવેલ તો ખુશમિઆન—

સર ટોમસ : અમે તો સાગરનાં સફરી વહાણ.

તાપીને તીર ઘરહાનપુરમાં
શાહેઝાદા સુલતાન પરવીઝની
મહેમાની માણીને આવ્યો છું.

(બાદશાહી ખરીતો વઝીરે આઝમને આપે છે. ને પછી શાહ
લેટસોગાદો લાણી નિહાળીને શરમિન્દગી કાઠક દાખવતાં દાખવતાં)

ને દોસ્તીની આ લેટો પાઠવી છે.
એક ચારક છે ચોકડી ઘોડીલાની.
મહાસાગરનાં મોંઝાં અમારે ગઢ છે,
દરિયાવની ગઢીઓ અમારે મહેલ છે.

જહાંગીર : ભરતખંડની બાદશાહી સલ્તનતમાં
ખ્રીસ્તીઓ છે, પાદરીઓ છે, ખ્રીસ્તી દેવળે છે
માણુલે મહેમાનીની મોજ
તહમારી એ ગિરાદરીમાં.

વઝીરે આઝમ : મુગલાઈની ગિરાદરીના એલચી !

તહમે તહમારી રસમો પાળવા માગી.
મુગલ બાદશાહની ઉદારતા વિશાળ છે,
ને પરવાનગી ફરમાવે છે :

એવી બાદશાહી ઉમ્મેદથી કે
કહી યે કે હિન્દી સલ્તનતવાસી
સલ્તનતે ઇંગ્લિશિયામાં સિધાવે
તો તહેની યે રસમોને સન્માનશે.

[બાદશાહ લાણી ફરીને]

જહાંપનાહ ! એમના દેશફરના
દરિયાવના છે બગીચા.

શાહ ચન્દ્રગુપ્તના શાહી દરબારમાં

યવનવનનો હાથી મેગેસ્થિનિસ હતો :
ખાદશાહ જહાંગીરના રાજદરબારમાં
ઇગ્લિશિયાનો એલચી આજ ખડો છે

સર ટોમસ : અડધી પૃથ્વી ખેડીને, નામવર !
ફેગટ નથી આવ્યો હું આટલે દૂર.
અમે બહેપારી છીએ,
વ્યાપારની ફૂટ માગીએ છીએ.
ને એક કે ખાદશાહી બન્દરને
કિલ્લાકાંગરાથી શણગારવાની રજા.

વઝીરે આજમ : મુલ્કમશહૂર ખાદશાહી સદતનતમાં
સહુ કોઈને પરવાનગી જ છે
વસવાની ને વ્યાપાર ખેડવાની.
તહમારી સદતનતમાં ફૂટ જ છે ને
વ્યાપારની ને વસવાટની ?
વિશેષ શું વાંચે છે ઇગ્લિશિયા ?

સર ટોમસ : જગત્સફરી જહાજો આવી નાંગરે છે
એ પૃથ્વીપ્રસિદ્ધ સૂરત બન્દરે
કોઠી નાંખવાની પરવાનગી ને ઇંતરે.

આસફખાન : જહાંપનાહ ! પહેલી અષ્ટવર્ષીમાં
બસો ટકા નફા વહેંચ્યો છે.

બિદ્દોની : તો ફેગટ આવે આટલે આવે
મહાસાગરનાં તોફાન ખેડીખેડીને ?

સર ટોમસ : સૂરત ખંભાત ને અહમદાબાદમાં—
ફિરંગી એલચી : ફિરંગીસ્તાનનો વાંધો છે
જહાંપનાહના દરબારમાં.

વઝીરે આઝમ : જહાંપનાહ વિચારશે સહુની વિનતિઓ.

(સર ટોમસ રેને આસફખાનની પડોશમાં જઈ ઉમરા વઝીર આઝમ ઈશારત કરે છે.)

જહાંગીર : ઝમાનાના દાનેશરન્દ વઝીર છ !

ઈરાની એલચીને ચે આમન્ત્રી લેશે ?

વઝીરે આઝમ : બેલું નામવરતું ફરમાન.

(વઝીરે આઝમની ઈશારત થતાં ખાન આસફખાન બંતે જઈને ઈરાની એલચી મહમ્મદ રિઝા બેગને તેડી લાવે છે. બીજે સુવર્ણ કંઠેરે પહેલી ઝમીનખોસી, પહેલે સુવર્ણ કંઠેરે બીજી ઝમીનખોસી ને પાંચતખ્તે ત્રીજી ઝમીનખોસી કરે છે, શાહી ભેટો સિંહાસનને પગથિયે ધરે છે, ને શિર ઝૂકાવી હલે છે.)

રિઝા બેગ : આસ્માનને અજવાળતા આજ

બે તેજગોલ છે, સૂર્ય ને ચન્દ્ર :

એવા છે ઈરાન ને હિન્દના શાહો.

જહાંગીર : ખિરાદરે આલી શાહ અખ્યાસની

શુલ્લે શુલ્લઝાર સમી ખુશબો,

પ્રેમપાદશાહ હાફીઝની કવિતા શી,

જહાન ભરી ફેરે છે.

સદતનંતે હિન્દ પણ

બેનસીબ નથી રહી

ફારૂશી શુલ્લઝારની ખુશબો ને શાયરીની.

અમારા દાદાબાને જીત્યુંતું હિન્દ

એ શૂરના શૂરા વડિલની સહાયતાથી.

વઝીરે આઝમ : ગઝલ, ગુલાબ ને ખુલખુલની એ ભૂમિ,

સાન્ઘી ને હાફીઝનો એ શુલ્લઝાર.

સૌન્દર્ય ને કવિતાનાં એ કીડાઉદ્યાન.
 સારી જહાનમાં વરસે છે
 આજ તો ઇસ્લામની સંસ્કૃતિનાં અજવાળાં.
 (નેપથ્યમાં, અન્તરિક્ષ ડોલાવતા નાદે)
 શશિયર ઉગ્યો આલ

વઝીરે આઝમ: પધારો, પધારો, કવિરાજ !
 સદતનતના મધ્યાહ્નના ચોકમાં.

[એક કુમારિકાને માથે કિનખાળવીંટી પેાથી છે ; હાથમાં
 અતસરી નેનળો લાલો છે ; એમ વીરમૂર્તિ ખુન્દેલખંડના કવિ કેશવ-
 દાસજી દરબારમાં પધારે છે. વઝીરે આઝમ કવિરાજના સન્માનાર્થે સ્થામા
 લય છે.)

કેશવદાસજી : (ઉદ્ગાતા સમોવડ સિ હનાદે)
 નલ ઝળક્યો, રજની ખીલી,
 દૂટયા તિમિરના ગાલ
 જહાંગીર દિલ્લીશ ! તુ
 શશિયર ઉગ્યો આલ :
 તું શશિયર ઉગ્યો આલ.

જહાંગીર : પધારો, કવિરાજ !
 ભર્યા-ભરેલાં તો ગાજે છે ને
 ખુન્દેલખંડનાં એ વીરોનાં વન ?

કેશવદાસજી : વાઘને પગલે વીર ઘૂમે છે ત્યહાં.
 બાદશાહનાં કિરણે અજવાળાં ઉગ્યાં :
 અન્ધારાં ચે ઉજળાં થયાં.
 અન્દ્રદેવ રજનીને અમકારાવે,
 એવી અમકારા કરે છે ત્યહાં બાદશાહી

બાદશાહી ચન્દ્રરાજની ચન્દ્રજ્યોતથી.
 ચરણે ધરું છું આ જહાંગીરચન્દ્રિકા:
 પૂર્ણિમા સમ પ્રકાશશે પૃથ્વીભરમાં.
 સાગરમાં સરિતા દળી,

દળ્યો નિધિ નદીદેહ:

નૂરજહાનજહાંગીરનો

અદ્ભુત સંગમ એહ :

નૃપ ! અદ્ભુત સંગમ એહ.

જહાંગીર : કવિરાજ ! રત્ન છે હિન્દી સાહિત્યના.
 રસિકપ્રિયાજીની નવીન લેખાવલિમાં
 મૂકજો સંગમાલંકારનું એ ઉદાહરણ.
 વઝીરે આલમ ! ગોદાવરીતીરે પંચવટી હતી :
 સોંપજો કવિરાજ કેશવદાસજીને
 ગંગાતીરના પાંચ ગામની એવી પંચવટી.
 સ્વીકારશેને એ બાદશાહી નગર ?
 આપશેને બાદશાહને એટલાં એહશાન ?
 બાદશાહોને ભૂલી જશે જગત ;
 પણ નહીં વિસારે ભૂલકણા જગત્લોક
 બાદશાહીને એ અમૃતછાંટણુહાર કવિરત્નોને.
 બાદશાહતમાં બાદશાહોનાં માન,
 એવાં લોકહૈયામાં કવીન્દ્રોનાં સન્માન.

કેશવદાસજીશાહબાનૂ રસલહરી, ને

શાહ ગભીરધીર અર્થ ,

મળ્યે-ભળ્યે મુગલાખનાં

ગાજે કવિત સમર્થ ;

જગ ગાજે કવિત સમર્થ.

(શાહી સત્કારનો શહેનશાહી ડકા ગડગડે છે; જાણે કે બાદશાહ દરબારમાં પધાર્યા. ઉદયપુરના અમરસિંહ મહારાણાના પાટવી કુમાર કરણસિંહજીને લઈને શાહઝાદો ખુર્રમ પધારે છે. રાજસભા બંને ચ રાજકુમારને સલામ ભરે છે. બંને કુમારો સાથે સાથે ને એકસરખું બાદશાહને નમન નમતા પાયતખ્ત સન્મુખ પધારે છે.)

કેશવદાસજી : શાહબાશ, અશ્વનીકુમારોની જોડલીને શાહબાશ

ખુર્રમ . અબ્બાબાન ! હિન્દુઓના પાટવી,

મેવાડના મહારાણાના આ યશવૈભવ

વીરમુગટ રાજયુવરાજ કરણસિંહજી.

જહાંગીર : પધારો, મેવાડકુમાર ! મુગલાઈના દરબારમાં.

કુમાર કરણ : દેહલીપતીને જુહાર છે મહારાણાજીના.

જહાંગીર : મહારાજકુમાર કરણ ને શાહઝાદો ખુર્રમ

શહેનશાહતની બે આંખો છે.

રાણાજી દેહલી જોવા કચ્હારે પધારશે ?

કુમાર કરણ : જમનાજીના રાજઘાટ કરતાં

રાણાજીને ગમે છે આરાવલ્લીના આરાઓ

ને એકલીંગીજીનાં શુક્લમંદિર.

ત્યહાં—ગિરિમાળાઓમાં ધૂધવે છે

સિંહોનાં વનમાં એ સિંહ :

આઠસો વર્ષની હુમારી સ્વતન્ત્રતાના

સિંહનાદગાજતા રાજદદામાઓમાં.

જહાંગીર : ખુર્રમ ! ઘોડા ખેલાવજો, શિકારગાહે જજો :

આરાવલ્લીના યુવરાજને રીઝવજો.

આપો કુમારને બાદશાહી ભેટો :

રત્નજડી સમશેર, સોનામઢયો ભાલો :

અરુણી ઘોડીલા, ગૌડવનનો ગજરાજ.
કુમાર ! શિકાર ખેલજો
શાહઝાદાઓની સંગાથે સંગાથે.

વઝીરે આઝમ : સિંહનો યુવરાજ સિંહ છે.

મુગલાં અદલાહ ! મુગલાં મહેરી.
શુકરગુઝારી ! સદ હુઝાર શુકરગુઝારી !
મુગલાંના જયધ્વજે કલગી ચહીડી.
હિન્દુ ને મુસલમાન તો

સદતનતની મો આંખો છે,

એ બે આંખો સદતનત દેખતી છે.

આસફખાન : હાથીપોળે હાથીહાદાની જયનોખત વગાડો,
ચિતોડ દરવાઝે તોરણ ખાંધો.

દિલ્હીઆગ્રાને, જાવ, શાણગારો

ને ઉજવો અપૂર્વ જયમહોત્સવ.

સદતનતનો અદ્ભુત છે આ વિજય.

જહાંગીર : મેવાડના મહારાણાનો

પાદશાહના પાદશાહો

આજ મુગલાંનો મહેલ

શાહઝાદા ! ભારતજન

આજે તહે રોખો હા

ઉમરાવો ને આલમ

ઓળખશે શાહઝાદા

આજથી શાહજહાન

ફરફરાવજે આ તહાન

મેવાડના મહારાણા

ઉદારતામાં નહિ ઉતરે.
 અથ વઝીરે દાનેશમન્દ !
 જીતેલો બધો યે મુલ્ક
 પાછો વાળો મહારાણાજીને.
 અમ્મર ચિતોડ તો છે
 ક્ષત્રિયોનો ત્રિકાળનો કીર્તિસ્થંભ.
 આવો, બન્ને ય રાજકુમાર પધારો,
 ને વિરાજો મ્હારે સિંહાસનેઃ
 મ્હારી જમણી ને ડાળી પાંખો છો

(બન્ને યે રાજકુમારોને સિંહાસને બેસાડે છે.)

વઝીરે આઝમ : બુલન્દશ્વરખાલ અબ્બાજાનનો આત્મા
 બેહુશ્તમાં યે રાજી થશે,
 સિકન્દરામાં ખીડેલી આંખો યે ઉઘડશે.
આસફખાન : મહારાણાજીની સત્તર હાથીની મળી હતી
 શાહઝાદાપાઠવી બાદશાહને ભેટ.
 મેવાડનો આલમગુમાન હાથી !
 બાણે આરાવલ્લીનું ચાલતું શિખર !
 તારાગઢની છાયામાં આલમગુમાને મ્હડી
 બાદશાહે સવારી કીધી. સોનૈયા ઉછાળ્યા.

પુરૂરમ : જહાંપનાહ !—

(બાદશાહી ન્યાયઘરાની સોનાસાકળ એવે વાગે છે.)

જહાંગીર : શાહઝાદા ! ન્યાય ખેલેલો, મસલત પછી,
 વિજયમહોત્સવો યે ધનસાકની પછવાડે હોય.
 જૂઓ કોઇ ન્યાયની ખાંગ પોકારે છે.

અયિ અક્લમન્દે ઝમાના !

જોજો, ત્હારી પ્રત્ત ન્યાયસૂની ન રહે.

(એક ઘોળણ દરબારમા આવે છે: દરબારીઓ ત્હને બન્ને કબેર-
માની વચ્ચેવચ્ચ લઈ જઈને ઉભી રાખે છે.)

વઝીરે આઝમ: બાદશાહની રૈયતને કોણે પીડી છે ?

ઘોળણ : દૂરઅન્દેશ ! શાણા ઓ વઝીર સાહેબ !

ન્યાયના ડિયા કાનૂનોમાં છે

શુનેહગારને શોધી કહેવાની યે

દૂભાયેલાં દુઃખીની ફર્જ ?

શુનેહગારને હું શોધી આપું

ત્હારે આપ રાજા ફરમાવશોણ ?

તો ઉઘાડી આપો રાજમહેલના દરવાઝા:

શુનેહગાર રાજમહેલમાં છે.

જહાંગીર : (ન્યાયાધીશની ગભીર મુદ્રાથી)

બાઈ ! ત્હારી કથા કહે.

ઘોળણ : અમે ઘોળી છીએ,

દેહ્લીઆઆના મેલ ઘોઇએ છીએ.

ગયા અઠવાડિયાની આ જ રાત્રિએ,

અન્ધારી મધરાતના તારા

પ્રકાશતા'તા ત્હારે,

જમનામાં ગરબા તરતા તરતા આવ્યા,

ને રાજમહેલમાંની બન્હકગોળીઓથી

ફોટક નિશાન ફૂટવા માંડ્યાં.

ઓચિન્તાની એક ગોળી આવી;

તે છેલ્લી જ ગોળી હતી;

ને મહારા ઘોળીના પ્રાણ લીધા.

રાજા ! ગુનેહગાર રાજમહેલમાં છે.

જહાંગીર : બાઈ ! તારો પતિ ! ને રાજમહેલમાંથી ?

ઘોળણ : હા, જહાંપનાહ ! મહારો ખાવિન્દ :

આજે હું અનાથ છું ;

બાળકી ભૂખે ટળવળે છે.

જહાંગીર : રાજમહેલના અરૂંખે અરૂંખા હુલે,

આસફખાનજી ! ગુનેહગારને હાઝર કરે.

મહારી પ્રજાને પીડશે,

રાજમહેલ પણ તહેને શરણું નહિ દે.

(બાદશાહી તખ્ત પાછળથી શુભચુલ શ્રે બોલવ હોય એવો સુમધુર
આવાજ આવે છે.)

સખૂર, ઓ શહેનશાહિ આલમ ! સખૂર.

[સોનારપેરી કિરણસળીનો રાજસિંહાસન પાછળનો, આરમાનનો
હુકડો આછાવા શો, પડેલો ડોલે છે; રતનાબર સળેલી, મેઘશ્યામ મોતી-
બૂરખો ઓઢેલી, શાહાનશાહી મુગટ માથે મારેલી, સદતનતની શહેન-
શાહરાણી નૂરજહાન શાહી તખ્ત પાછળથી પધારે છે; પાયતખ્તે સીજદો
ને ઝમીનખોસી કરી ઘોળણ સમીપે જઈ ઉભે છે.

આશ્ચર્યચકિત રાજદરબાર ચિત્રવત્ બને છે, આસફખાન પૂતળા
શો થ લી જાય છે.]

નૂરજહાન : જગતના લોક ! સૌ આંતળજો.

જહાંગીરશાહનો ન્યાય અવખોડાય

તો નૂરજહાનનું નૂર અસ્ત પાસે.

શાહાનશાહી રાજદરબારમાં

ગુનેહગાર હાઝર છે :

મધ્યરાતની છેલ્લી ગોળી મહેં દોડી હતી

હંદલી ગોળી મ્હેં છોડી છે.

જહાંગીર : આસફખાનજી ! લાવો, મંગાવો
નિશાનખાઝીની એ જ બન્દૂક.

(આસફખાન ચમકે છે, થભે છે, આભા જેવો એકઠરો નિહાળી
રહે છે.)

ઇશ્વરી ને બાદશાહી ફરમાનને

એ વાર બોલવાપણું ન હોય.

આસફખાનજી ! એ જ બન્દૂક.—

નૂરજહાન : શયદા ! એ જ બન્દૂક લઈ આવ
મધરાતની નિશાનખાઝીની.

બાદશાહી ફરમાન છે.

લાવ, તીરંદાઝને એ જ તીરે વીંધે.

[એ ભયંકર શબ્દોથી રાજસભા ક્ષણેક ધ્રુજ ઉઠે છે.)

પુરરમ . આંખને સાટે આંખ, કાનને સાટે કાન.

અખ્યાબતન ! ઇનસાફની સાંકળ—

જહાંગીર : ઇનસાફની એ સોનાસાંકળ તૂટશે,

શાહઝાદા ! ત્યહારે બાદશાહત ફૂટશે.

ત્રિકાળયશસ્વી અકબરશાહનો યશસૂસ્થાંભ,

બાબર બાદશાહના કલન્દરી વંશનો પાયો

પૃથ્વી ઉપર તો અદ્દલ ઇનસાફ છે.

[લડયડતી પાછે પણ પંખિણી જેવી ઉડતી શયદા બન્દૂક લાવી
બાદશાહબેગમને આપે છે. અગોચર પ્રગટેલા દીવડાઝબકતી વીજળીની
વેલ જેવી નૂરજહાન બન્દૂક લઈ બાદશાહી તખ્ત સમીપે સંચરે છે.
રાજસભા ચમકે છે કે આજ કો મહાઅનિષ્ટ કિતરશે: જહાંગીર કોને
બન્દૂક મારશે ?]

જહાંગીર : નૂરે જીગર ! જહાનના જ્યોતિ !

આંખોનાં શીવી લેવાં,

અંગડાની ખોળ ઉતરાવવી,

શૂળીનાં શિખરે ઝૂંટાવવાં:

અમાનુષી એ સઝાઓ અટકાવી

જહાંગીરના ન્યાયને તહમે ઉજ્જવળ કીધો.

બાદશાહી મહેલની, તેમજ

બાદશાહી ન્યાયની તહમે શોભા છે.

આ ખૂન નૂરજહાનને હાથે ?

સૌન્દર્યને હાથે શયતાનિયત ?

અન્દ્રકિરણો ખૂનનાં ખંજર નીવડે ?

નૂરજહાન : જગતસ્વામિન ! સ્વામીવિહોણી સુન્દરીનો

અનુભવ મહુને ય તે છે.

જગતમાં ન હોએ એ કોઇને.

મુજછોડી બન્દૂકગોળીથી ઘોળી મૂવો,

પણ ઘોળીને ગોળી મેડે મારી નથી.

અન્ધારી મધરાતમાં જમનાજી ડોલતાં,

ને જમનાજીમાં દીવડાદીપ્યા ગરબા ડોલતા.

જહાંગીરી મહેલના ઝરખેથી

નિશાનબાઝી આઢરી અમે.

આકાશમાં તારા વહે છે,

જમનાજીમાં એમ વહેતા ગરબા

નેમ માંડી માંડીને ફેડ્યા.

ત્યહારે ગોળી વાગી હશે:

કોઇએ કોઇને ગોળી મારી નથી.

છેલ્લી ગોળી મહેં છોડી છે.

જહાંગીર : આસફખાનજી ! લાવો, મંગાવો

નિશાનખાઝીની એ જ બન્દૂક.

(આસફખાન ચમકે છે, થભે છે, આભા જેવો એકટશે નિહાળી રહે છે.)

ઇશ્વરી ને બાદશાહી ફરમાનને

એ વાર બોલવાપણું ન હોય.

આસફખાનજી ! એ જ બન્દૂક.—

નૂરજહાન : શયદા ! એ જ બન્દૂક લઈ આવ

મધરાતની નિશાનખાઝીની.

બાદશાહી ફરમાન છે.

લાવ, તીરંદાઝને એ જ તીરે વીધે.

[એ ભયંકર સખ્તોથી રાજસભા ક્ષણેક ધૂણ ઉઠે છે.]

ખુર્રમ : આંખને સાટે આંખ, કાનને સાટે કાન.

અખખાનન ! ઇનસાફની સાંકળ—

જહાંગીર : ઇનસાફની એ સોનાસાંકળ તૂટશે,

શાહઝાદા ! ત્હારે બાદશાહત ફૂટશે.

ત્રિકાળયશસ્વી અકબરશાહનો યશસૂસ્થંભ,

બાબર બાદશાહના કલન્દરી વંશનો પાયો

પૃથ્વી ઉપર તો અદ્દલ ઇનસાફ છે.

[સડયડતી પાળે પણ પખિણી જેવી ઉડતી શયદા બન્દૂક લાવી બાદશાહખેગમને આપે છે. અગોચર પ્રગટેલા દીવડાઝખકતી વીજળીની વેલ જેવી નૂરજહાન બન્દૂક લઈ બાદશાહી તખ્ત સમીપે સંચરે છે. રાજસભા ચમકે છે કે આજ કો મહાઅનિષ્ટ ઉતરશે : જહાંગીર કોને બન્દૂક મારશે ?]

જહાંગીર : ચુનન્દા શિકારીઓથી તું રહડે છે, નૂર !
 જગતમાં આજે નથી તહારી જોડ.
 આપો એ બન્દૂક ધોખણને.

(નૂરજહાન ધોખણ સમીપે જઈને બન્દૂક ધરે છે. બાદશાહ તખ્તેથી ઉતરી ધોખણ નઝદીક પધારે છે. પાછળ પાછળ વઝીરે આગમ જાય છે.)

બાઈ ! પહીતી મા; બન્દૂક લે.
 નૂરને માર કહેતાં
 જહાંગીરની જીભ કપાય.
 તહેને ઇનસાફ મળવો જ જોઈએ.
 નૂરની ગોળીથી તહારો સ્વામી મૂવો.
 બાઈ ! હું નૂરનો સ્વામી છું:
 ને આ છે એ જ બન્દૂક.
 લે, ઉગામ, છોડ એ ગોળી
 નૂરના સ્વામીની છાતીમાં.

(સિંહાસન શી છાતી દાખવી બાદશાહ ઉભે છે. સહુ ચક્રિત થાય છે કે શું થશે ? નૂરજહાન બાદશાહની સ્હોડમાં તલપેલી સિંહણ સમી ઉભે છે. ઘડી એકમા ધોખણના અગેચ ગ દ્રવી જાય છે; બાદશાહી ઇનસાફ, ઉદારતા, વિનયવિવેક, ગરીબોની દાઝ ને પત્નીપ્રેમની પરિસીમાંથી રાજસલા સાનન્દાશ્ચર્ય પામે છે; ધુટણિયે પડીને બાદશાહ ને બાદશાહજેગમની કદમજોસી કરે છે.)

ધોખણ : લાજખો મરજો, પણ
 લાજખોનો પાલણહાર મા મરજો.
 રહને ન્યાય મળી ચૂક્યો.
 જગતમાં જોડી વિનાનો

ખુદાવિન્દ ! મહને તો ન્યાય મળ્યો.
 અમ્મર તપો અવનીમાં
 જહાંગીર બાદશાહનું આ ન્યાયાસન.
 જહાંપનાહ ! જેવું મારું લાગ્ય.
 બાદશાહથી એ લાગ્યરેખા બદલાય છે કાંઈ ?
 મહારે કુંવારી દીકરી છે,
 પરણાવી આપશે તો નિભાવ આદશે.

જહાંગીર : પોતે પરણ્યા પછી શાહબેગમે
 પાંચસો કુમારિકાઓને પરણાવી છે.
 બાઈ ! તહારી પુત્રીને એ પરણાવશે.
 વર્ષે વર્ષે હજાર સોનામહોર આપજો, વઝીરજી !
 બાદશાહી જીવતદાનની એ વાર્ષિક ખંડણી.
 દેહલીઆગ્રાના મેલ ધૂવે છે,
 રાજમહેલના મેલ ધોવાનું તહેને સોંપજો
 પરિચટપુત્રીના વરને ઉમરાવ સ્થાપીશું.
 રાજમહેલની સહામે ક્રિયાદણ
 આ બાઈ બહાદુર છે.
 બહાદુરના બહાદુર જ અવતરશે.
 આસફખાનજી ! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

(‘બાદશાહ સલામત’ ના જગી પોકાર સાથે દરબાર બરખાસ્ત
 થાય છે. શહેનશાહબાનૂ નૂરજહાન બાદશાહ જહાંગીરના ઓવારણા લે છે.
 તખ્તેથી મેવાડી રાજયુવરાજ કરણસિંહજી ને શાહઝાદા શાહજહાન આવીને
 બે પાંખો જેવા બે પડખે હસે છે. રાજનડલિ સિધાવે છે. જતાં જતા
 વઝીરે આગમને)

અથ દાનેશમન્દે ઝમાના !

હવે તો થાક મહુડયો સદતનતનો.

કાશ્મીર જવાને કેટલાક સખ્તાહ છે ?

વઝીરે આઝમઃ બાદશાહી તરખીહમાંના મેર જેટલા.

(વઝીરે આઝમ સીજદો કરી ઝમીનખોસી કરે છે. કોઈ ઉમરાવ કુરનસ કરે છે, કોઈ ભાગ્યદેશે અંગુલિનિર્દેશ કરી ચૂમે છે.

સ ચરતુ રાજમંડલ સમીપમાં આવતા ધોળણ સન્મુખ નૂરજહાન મૂંઠણિયે પડે છે.)

નૂરજહાન : બાઈ ! તું મહારી સૌભાગ્યદાતા:

બાદશાહને તહેં આજ જીવતદાન દીધું.

તહારું સૌભાગ્ય ફેાડનારનું—

નૂરજહાનનું સૌભાગ્ય તહેં ઉગાર્યું.

ઉરની ઉદારતાને અવધિ કયહાં હોય ?

જગમશાહૂર થશે તહારી ઉદારતાની આ કથા.

સારી આલમ ઉચ્ચરશે કે

દિલની દિલાવરતામાં

બાદશાહબેગમ ધોળણથી હારી.

ધોળણ : અમ્મર તપો, સૂરજ ને ચન્દ્ર સમોવડી,

જહાંગીર—નૂરજહાનની પ્રેમજોડલી.

(આશીર્વાદના કલ્યાણધ્વનિથી આગ્રાનો દિવાને આમ ગાજી રહે છે. બાદશાહી સિંહાસન ઉપર અદ્ભુત તેજ ઝળહળી ઉઠે છે.)

જહાંગીર-નૂરજહાન

અંક બીજો

પ્રવશ પહેલો

ગુજરાતદર્શન

(અહમદાબાદની પાસે સરખેજ નજીક સાબરમતીની ઉંચી બેખડને તીરે ખાનખાનાનની ફતેહવાડીની વૃક્ષકુળેમાં ફળ ને ફૂલ, ફૂંપળો ને યત્રગુચ્છઓ જૂલે છે. ફહાડમરી ને લીખૂડીના, સીનાફળી ગમફળી ને કેળના, જમડળ ને કમરખના કુડ વિલાસી રલા છે વચ્ચે મહોરેલા આંખાવાડિયાની વટા છે થડમા કેસડે પ્રકુલ્યેલો પલાશ છે એક છેડે ધરજમ્ભાર વડલો છે, બીજે છેડે વિશાલપત્રી પારસપીપળો છે, મુખદારમાં બે આસોપાલવ છે, સમીપમા પ્રકુલ્યેલા લીમડાની હારમાલા છે વાડીના ફૂલમાર્ગને એક આરે લતામ ટપ છે, બીજે આરે આરસછત્રી છે જાંખૂડાનાં પાદડાઓમા જળચલુતા ક્રોચલ ને મેના છે, ડાળીઓની ચૂથણીમા પોપટ ને પારેવડા છે, થડપગથારે ખિસ્કોલીઓ ને ચકલીઓ છે વૃક્ષશિખરે ઢેલ બેઠી છે ને જાડી કુજ્જાયામા મોરલો કલા કરી ઉભેલો છે આરે વાઘામા વાંસની કુળેમા ઝમઝમતા ઝરણુતીરે શુક્ર છે, ને શુક્રમા ખીરમાના બાઘેલા સિહ ને સિહણ છે પાછળ સાબરમતીનો વિશાલ પટ પડ્યો છે

એક પાસે ફૂલવાડીના ઉગાડમા ખુલખુલો ઉડે છે, વચ્ચેવચ્ચે ફૂવારો છે, જલધારાઓમા ફૂલફટા ઉછળે છે

ખાદશાહ જહાંગીર ને ખાદશાહબેગમ નૂરજહાન, અગત પરિવાર રાજાથે, હરિયાણી વૃક્ષકમાનોમા રહને કુજમા ફરતા ફરતા બાઘેથી પધારે છે, ખાદશાહને પડબે ખાનખાનાનની - ખાનઝાદી બેગમ ખેરુનિસા છે ખાદશાહબેગમને પડબે અર્જમંદ ખાન સચરે છે ખાનઝાદી બેગમ ખેરુનિસા ગુજરાતની કુજ્જટાઓ દાખવે છે

કુળેની ઉડાણમા લેલીને હીચઃ હીચકતી એક ગુજરાતની કન્યકા ગીત ગાતી હોય છે.)

કન્યકા • મીઠો મોરલો રે ! મ્હારી દેવબાનો કન્ય.

ખેરનિસા : આવી છે અમારી ગુજરાતની કુંજો.

અકબરશાહના જંગ

અંહી જીત્યા હતા ખાનખાનાનખાપૂ.

જહાંગીર : પૃથ્વીને પગથારે

ખેહુશનો જાણે ટુકડો માંડ્યો.

ગુજરાત અજબ દેશ છે.

ગરબાડામાં હાથીઓના શિકાર ખેલ્યા.

માસતા માસ મહેં માણ્યા

ગુજરાતનાં સૌન્દર્ય પી-પીને,

તોડો થે છીપી નથી મ્હારી તૃપા.

ફરતી સાગરની અખંડમજમતી મેખલા,

તે વચ્ચે વનલેક્ષ્મી ભરી કુંજો :

સુંદરતાનાં સન્તાનોનું જાણે કીડાઉધાન.

ગુજરાત એટલે ફળફૂલની કુંજ.

ને સાગર !-સાગરનાં પ્રથમ જ દર્શન કીધાં.

સાગર એટલે તો જાણે

આકાશ ઉતારી પૃથ્વીએ પાથર્યું.

દરિયાવનો હાથ લંબાઈને જાણે

ઝીલી રહ્યો છે જલહાથેળીમાં સ્થલતીર્થને.

નર્મદા ને તાપી, મહી ને સાબરમતી

તો જાણે એની ચાર અંગુલિઓ.

મસ્જીદારનાં દર્શન કીધાં,

હાજીઓના આશીર્વાદ પામ્યો,

ને ઝૂંટ્યો સાગરને એ જલહિન્ડોલે.
એમ થાય છે, બાદશાહબેગમ !
પાયતખત ગુજરાતખેળે માંડું.

નૂરજહાન : મથુરા નગરીને સંકેલી
શ્રી કૃષ્ણ પધાર્યા હતા.
નિરખ્યો 'હણે-આંખા નીચે,
સૌન્દર્યનો સ્વર્ગરંગી પંખો ?
મથૂરનો માંડેલો પીચ્છકલાપ ?
ખુદાઈ રંગોતું જાણે રંગકલક.

જહાંગીર : [આંખાખે મોર કલા કરી નાચેછે તે નિરખીને]
કચ્હાં-કચ્હાંથી પટો છે, સુન્દરીઓ !
તહમે સૌન્દર્યના પાઠ ?
પ્રકૃતિનાં વૃક્ષવેલેથી વીણી વીણી
ધારો છો સૌન્દર્યનાં પરિધાન.
બાદશાહબેગમ ! સ્મરણે છે
નહાનપણની એ પ્રેમરમણીઓ ?
શાહબાપૂના ભર્યાભર્યા રાજચોક વચ્ચે
આપેલો મોરપીચ્છનો પેલો પંખો ?

નૂરજહાન : પ્રેમના પ્રથમ પાઠ
ભૂટ્યા કેમ ભૂલાય ?
શાહબાપૂએ એથી તો દેશવટો દીધોતો.
દૂર-દૂરની દુનિયાને છેડે.
ત્યહારે તો જહાંગીરશાહે
ઉઘડતા કમળ શા ઉઘડતા.

(મોરની મંજરીઓમાંથી ગ્રંથિલા જાયે છે.)

ખાનઝાદી ! તહમારી સૌન્દર્યકુન્જોમાં
મધુરપનો ઘોઘ ગડગડયો.

ખેરુઝિસા : વસન્ત ન્હોતરતી એ તો કોઢિલા :
આંખામ્હોર પ્રાશી કંઠ ધોલનારી.

જહાંગીર : એને વસન્તવૈતાલિકા કહે છે.

સંસ્કૃત કવિરત્નોની લાડિલી,
કુદરતની કલ્લોલતો રસખંસરી.

કો મહારાણીની પ્રતિહારિકા સરિખડી
પ્રકુલ કંઠે પોકારે છે જગજ્જનોને,
વસન્તપંચમીની પ્રભાતે પ્રભાતે,

કે ' વસન્ત આવી, ' ' વસન્ત આવી. '

નૂરજહાન . જહાંગીર ! ખુલખુલની મીઠાશ,
ચુખનના મધુરવા સિત્કાર સરિખડી,
જલટપકતી સેર શી, સુકોમલ છે.
ને કોઢિલાની મધુરપ તો

જાણે રસઘોઘમાં હૈયાં ઠાલવ્યાં !

અર્જુનન્દ ખાનૂ એ શબ્દ તો આસ્માન ભેદી ઉડે,
માયો સમાય નહિ ગગનભરમાં.

નૂરજહાન : અખંડ ગાજતી હશે એમ, અર્જુનન્દ !
તહારી યે સાબ્રમતીતીરની કુંજઘટાયો.

પાણીમાંથી જ જાણે ઉગ્યો,

રાજકમલ શો, તહારો શાહી બાગઃ
ભમરા-ભમરી શાં મંહી ભરાયાં છે! ને !

જહાંગીર આપણે બન્ધાવશું આંદાસૂરજનો મહેલ.
ગગનગાજન્તો કોસલનો બોલ બોલે,

બાદશાહોગમનો સૌંદર્યનો શબ્દ
એવો જ બોલે છે અન્તરિક્ષમાં,
દેશદેશના આન્માન ભરીને,
હૂરીઓને પણ હરાવતો.

ગુર્જરકુંજમાં કોકિલા ગાતો છે.
આલમની ઇતિહાસકુંજમાં એમ ગાજશે
નૂરજહાનની યે સૌંદર્યકથનીઓ.

બેરુનિસા બાદશાહે નામ દીધું નરે જહાન.

નામનો મહિમા ભજવાય

તો જ બાદશાહ સાચા પડે ને ?

નૂરજહાન : ને એ સૌંદર્યકથનીઓની પાંખો ઉપર
જગતમાં પરવરશે મહારો જહાંગીર.

(ભણી કુજઘરામાથી બાલિકાનું ગીત આવે છે.)

મીઠો મોરલો રે ! મહારી દેવબાનો કન્ય.

અર્જુનન્દ બાનુગુજરાતની કન્યકા ગાય છે

સુભશો ? બીજી કોકિલા બોલે છે.

બાલિકા (વેલીહિન્ડોત્રે હિન્ડોલા ખાતી ખાતી ગીત ગાય છે)

મીઠો મોરલો રે ! મહારી દેવબાનો કન્ય.

ઈન્દ્રવેલ અગે ઓઢી, પીછડાંમાં ચન્દ્રઃ
કડ દળ્યા આસ, એતે કલગીનો આનન્દ,
પાય નાચે નૃત્ય, એવા જીવીલાના જન્દ

મીઠો મોરલો રે ! મહારી દેવબાનો કન્ય.

ખાનઝાદી ! તહમારી સૌન્દર્યકુંજોમાં
મધુરપનો ઘોઘ ગડગડયો.

ખેરુખિસા : વસન્ત ન્હોતરતી એ તો કોઢિલા :
આંખામ્હોર પ્રાણી કંડ ધોલનારી.

જહાંગીર : એને વસન્તવૈતાલિકા કહે છે.

સંસ્કૃત કવિરત્નોની લાડિલી,

કુદરતની કલ્લોલતો રસખંસરી.

કો મહારાણીની પ્રતિહારિકા સરિખડી

પ્રકુલ કંઠે પોકારે છે જગજ્જનોને,

વસન્તપંચમીની પ્રભાતે પ્રભાતે,

કે ' વસન્ત આવી, ' ' વસન્ત આવી. '

નૂરજહાન . જહાંગીર ! ખુલખુલની મીઠાશ,

ચુખનના મધુરવા સિત્કાર સરિખડી,

જલટપકતી સૈર શી, સુકોમલ છે.

ને કોઢિલાની મધુરપ તો

જાણે રસઘોઘમાં હૈયાં ઠાલવ્યાં !

અર્જુનન્દ ખાનુ એ શબ્દ તો આસ્માન લેદી ઉડે,

માયો સમાય નહિ ગગનભરમાં.

નૂરજહાન : અખંડ ગાજતી હશે એમ, અર્જુનન્દ !

તહારી યે સાબ્રમતીતીરની કુંજઘટાયો.

પાણીમાંથી જ જાણે ઉગ્યો,

રાજકમલ શો, તહારો શાહી ખાગઃ

ભગરા-ભમરી શાં મંહી ભરાયાં છે ને !

જહાંગીર આપણે બન્ધાવશું આંદાસૂરજનો મહેલ.

ગગનગાજન્તો કોયલનો બોલ બોલે.

બાદશાહબેગમનો સૌંદર્યનો શબ્દ
એવો જ બોલે છે અન્તરિક્ષમાં,
દેશદેશના આરમાન ભરીને,
હૂરીઓને પણ હરાવતો.

ગુર્જરકુંજમાં ફોકિલા ગાજે છે.
આલમની ઇતિહાસકુંજમાં એમ ગાજશે
નૂરજહાનની યે સૌંદર્યકથનીઓ.

બેરુનિસા બાદશાહે નામ દીધું નૂરે જહાન.

નામનો મહિમા ભજવાય

તો જ બાદશાહ સાચ્યા પડે ને ?

નૂરજહાન : ને એ સૌંદર્યકથનીઓની પાંખો ઉપર
જગતમાં પરવરશે મહારો જહાંગીર.

(ભૂડા કુજધરામાંથી બાલિકાનું ગીત આવે છે.)

મીઠો મોરલો રે ! મહારી દેલખાતો કન્ય.

અર્જુનમ્દ બાનૂઃશુજરાતની કન્યકા ગાય છે

સુભશો ? ખીજ કોકીલા બોલે છે.

બાલિકા (વેલીહિન્ડોણે હિન્ડોણા ખાતી ખાતી ગીત ગાય છે)

મીઠો મોરલો રે ! મહારી દેલખાતો કન્ય.

ઈન્દ્રવેલ અગે ઓઢી, પીછડાંમાં ચન્દ્રઃ
કંક ઢળ્યાં આસ, એતે કલગીતો આનન્દ;
પાય નાચે નૃત્ય, એવા જખીલાના જન્દ

મીઠો મોરલો રે ! મહારી દેલખાતો કન્ય

જહાંગીર : શાહુખાશ ! ઓ શેરડીની પૂતળી !
 વાયુને ડોલાવે છે, વેલીને હિન્ડોલાવે છે
 તહારી મીઠપની હલક.
 તુજ સમા કંઠમાધુર્યે ગુર્જરાપ્ટ્ર ગાજે છે
 ત્વહાં સૂધી અદ્ભુત ઉછળશે
 ગુજરાતની મધુરી કવિતગંગા.

(શયદા આવી આવારણા લે છે.)

શયદા બાદશાહનાં દર્શને મહાજન આવ્યું છે.
 જહાંગીર : નગરના નગરશેઠ ને મહાજન ?
 આવવા દે, શયદા ! મહાજનોને.

(શયદા જાય છે.)

શાહુખાનૂ ! લતામંડપમાં પધારશો ?
 એ લતાઓને થે ધરાવજો
 સૌન્દર્યનાં પરિધાન.

[નૂરજહાન ને સુન્દરીમણ લતામંડપમાં ત્રિધાવે છે, બાદશાહ
 આરસછત્રીને સિદ્ધાસને જઈ વિરાજે છે.

નગરશેઠને પ્રમુખપદે અમદાવાદનું મહાજન રાહેનશાહી ઉમરાવો
 સગાથે પધારે છે.]

નગરશેઠ : ઝવાર. બાદશાહ સલામતને ઝવાર.

(સહુ સીજદો કરે છે: હીરા મોતી કિનખાળની લેટો ધરે છે
 નગરશેઠ બાદશાહ સમીપે ફંડવત્ કરી ચરણમાં પાધડી મૂકે છે,
 બાદશાહ ખડા ત્રષ્ટ જાય છે, નગરશેઠને હડાડી, ભેટી, માથે પાધ ધરાવે છે.)

જહાંગીર . નગરના મુગટ છે, શેઠજી !

બાદશાહીની ખડાંય છે સહુ.

આમ ન હોય, ને ન શોભે.

નગરશેઠ સૂરજ આવ્યો ને અન્ધારા રૂહેશે આંગણે ?

પૃથ્વીના પ્રકાશ ! અમારાં દુ.ખો ટાળો.

જહાંગીર : નગરશિરે છત્ર ખાંધ્યું તું શાહબાપૂએ.

એ છત્રછાયામાં તાપ શો ? સન્તાપ શો ?

અહમ્મદાબાદ તો ગિરદાબાદ છે ;

પણ ત્યાંના ઉદ્યોગઉદ્દાસી નગરજનો

ધૂળમાંથી ચે સોનું સરજે છે.

નગરશેઠ : અમદાવાદને ઉદ્ધાર્યું બાદશાહબાપૂએ.

સોનાની ટંકશાળ દીધી,

બાદશાહીની ચાર નગરીમાં સ્થાપ્યું.

પણ અમારે શિરે જીલમના થોર ઉગ્યા.

ભોંયરામાં પૂજા લાણવાની,

ને ગુફામાં દેવસ્થાન સ્થાપવાનાં.

પૃથ્વીના પાદશાહ !

જહાંગીર : શેવડો માનસિહ તહમારો ધર્મરાજ,

શાહઝાદો ખૂશરૂ તહમારો બાદશાહ ને ?

નગરશેઠ . અન્ધારું થયું ને ભૂલા પડ્યા .

એ ભૂલ સદા ગોળવાની ? ને ભોગવવાની ?

ને ઉભા રૂહો—ઉભા રૂહો :

એ ય પાટવી તો બાદશાહનો ને ?

બાદશાહી કુટુંબ ખડાર તો નથી નમ્યા ને ?

કાળું આવ્યું છે કડકડિયું ;

જહાંગીર : શાહુખાશ ! ઓ શેરડીની પૂતળી !
 વાયુને ડોલાવે છે, વેલીને હિન્ડોલાવે છે
 તહારી મીઠપની હલક.
 તુજ સમા કંઠમાધુર્યે ગુર્જરરાષ્ટ્ર ગાજે છે
 ત્યહાં સૂધી અદ્ભુત ઉછળશે
 ગુજરાતની મધુરી કવિતગંગા.

(શયદા આવી આવરણાં લે છે.)

શયદા : બાદશાહનાં દર્શને મહાજન આવ્યું છે.
 જહાંગીર : નગરના નગરશેઠ ને મહાજન ?
 આવવા દે, શયદા ! મહાજનેને.

(શયદા જાય છે.)

શાહુખાનૂ ! લતામંડપમાં પધારશે ?
 એ લતાઓને ચે ધરાવળે
 સૌન્દર્યનાં પરિધાન.

[તૂરજહાન ને સુન્દરીમંડલ લતામંડપમાં મિલાવે છે, બાદશાહ
 આરસછત્રીને સિંહાસને જઈ વિરાજે છે.

નગરશેઠને પ્રમુખપદે અમદાવાદનું મહાજન રાહેનશાહી ઉમરાવો
 સંગાથે પધારે છે.]

નગરશેઠ . ઝવાર. બાદશાહ સલામતને ઝવાર.

(સહુ સીજદો પૂરે છે: હીરા મોતી કિનખાળની ભેટો ધરે છે
 નગરશેઠ બાદશાહ સમીપે ફંટવત્ કરી ચરણમાં પાધડી મૂકે છે,
 બાદશાહ ખડા થઈ જાય છે; નગરશેઠને હઠાડી, ભેટી, માથે પાધ ધરાવે છે.)

જહાંગીર . નગરના મુગટ છે, શેઠજી !

બાદશાહીની વહાંય છે સહુ.

આમ ન હોય, ને ન શોભે.

નગરશેઠ સૂરજ આવ્યો ને અન્ધારાં રૂંદશે આંગણે ?

પૃથ્વીના પ્રકાશ ! અમારાં હુ ખો ટાળો.

જહાંગીર : નગરશિરે છત્ર બાંધ્યું તું શાહબાપૂએ.

એ છત્રછાયામા તાપ શો ? અન્તાપ શો ?

અહમ્મદાબાદ તો ગિરદાબાદ છે ;

પણ ત્યાંના ઉદ્યોગઉદ્દાસી નગરજનો

ધૂળમાંથી ચે સોતું સરજે છે.

નગરશેઠ : અમદાવાદને ઉદ્ધાર્યું બાદશાહબાપૂએ.

સોનાની ટંકશાળ દીધી,

બાદશાહીની ચાર નગરીમાં સ્થાપ્યું.

પણ અમારે શિરે જીલમના થોર ઉગ્યા.

ભોંયરામાં પૂજા લાણવાની,

ને ગુફામાં દેવસ્થાન સ્થાપવાનાં.

પૃથ્વીના પાદશાહ !

જહાંગીર : શેવડો માનસિહ તહમારો ધર્મરાજ,

શાહઝાદો ખૂશરૂ તહમારો બાદશાહ ને ?

નગરશેઠ અન્ધારું થયું ને ભૂલા પડ્યા

એ ભૂલ સદા ગોળવાની ? ને ભોગવવાની ?

ને ઉભા રૂંદો—ઉભા રૂંદો :

એ ય પાટવી તો બાદશાહનો ને ?

બાદશાહી કુટુંબ વહાર તો નથી નસ્યા ને ?

કાળું આવ્યું છે કડકડિયું ;

જેનસીજ ન રહે બાદશાહી સખાવતથી.

રોઝાઓની ઝયારત કરીશું,
ઝોલિયાઓની શુકગુઝારી લાણીશું.

પહેર આ બાદશાહી શિરપેચ :

ને ફરજે સહાંજે રાજનગરીના રાજમાર્ગેમાં

બાદશાહી હાથી ઉપર વિરાજને,

સોનૈયા ને રૂપૈયા ઉછાળતો ઉછાળતો.

ને બાજેર કરજે જગતભરને કે

સનાતન દેહલીનો બાદશાહ

ઉત્તરદક્ષિણ ભારતવાર્ષિનો બાદશાહ છે.

બાનબાનાન ! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

(સરદારો ઉમરાવો મહાજન સીજદો કરી વિદાય લે છે,)

રાજા
વિક્રમાદિત્ય } : (જતાં જતાં એકાન્તે શાહજહાનને)

ખૂશરુશાહને ગ્વાલિયર દુર્ગમાંથી છોડાવી

બાન આસફખાનને સોંપ્યા છે સાચવવા.

ઘણી હુતી શાહઝાદા ઉપરના

હુદમની ફરિયાદો.

(બમ્બર નચાવતા રાજા વિક્રમાદિત્ય જાય છે.)

શાહજહાન જલદુર્ગ કચ્છ ને જામદુર્ગ જીત્યા.

સુભટ છે તહેવા સુતસદી છે.

(પુરુષમણ અદ્યય થયે બાદશાહ ને શાહજહાન ઉપર પુખ્ત-
જિંદી રતુ ને એનારાજા રેતુ સુન્દરીમંડળ લલામંડપમાથી પધારે છે.
શાહજહાન જદને બાદશાહજાન નરજહાનને નમન નમે છે.)

નૂરજહાન : (આવારણાં લેતા લેતા)

હુલ્લ છે પર્વતના જંગ છત્તણ ;

હુલ્લને એ સુલલ કીધું શાહઝાદાએ.

બાદશાહતને એક કળશ ચઢાડ્યો.

શહેનશાહે એ કીધો

મનભાવતો હાથીઓને શિકાર

ગુજરાતની ઘેરગંભીર વનકુંભેમાં.

જહાંગીર : હા, ખુશ્રુ ! અવગ્રાશે તું એ પરવરને

ઝાલોદ પાસેની ઘેરીઉંડી વનકુંભેમાં.

સો-સોનાં ત્રણ પકડયાં છે હાથીજીંડ.

નૂરજહાન : શાહઝાદે તો નિરખી છે ગુજરાતની કુંભે.

જૂવો આ ખડો થયેલો પરસ્તાન.

આગ્રામાં એ ઉગાડીશું સ્વર્ગનાં ઉદ્યાન,

ને મંહી એના ને કોયલ ને મોરલા સમ જાણ

જગાડીશું પોઢેલા પડવાઓને

[ચાર રંગલા આગળ જઇને]

જહાંગીર : પારસ જાંબુ તો પાકયાં છે કાંઈ આ!

પ્રકુદ્ધેલી કાળી કીકીઓ સરિખડાં.

(બીણવાને હાથ લખાવે છે.)

નૂરજહાન : હાથે કાળા થશે,

ને જીભે કાળી થશે.

જહાંગીર : વૈષ્ણવોનાં રસગાંત ગાય છે ને

કે રૂપાળાં સમિત્રાને બાકીને

બેનસીઝ ન રહે બાદશાહી સખાવતથી.

રોઝાઓની ઝયારત કરીશું,

ઝોલિયાઓની શુક્રગુઝારી ભણીશું.

પહેર આ બાદશાહી શિરપેચ :

ને ફરજે સહાંજે રાજનગરીના રાજમાર્ગેમાં

બાદશાહી હાથી ઉપર વિરાજને,

સોનૈયા ને રૂપૈયા ઉછાળતો ઉછાળતો.

ને બાજેર કરજે જગતભરને કે

સનાતન દેહ્લીનો બાદશાહ

ઉત્તરદક્ષિણ ભારતવર્ષનો બાદશાહ છે.

ખાનખાનાન ! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

(સરદારે ઉમરાવો મહાજન સીજદો કરી વિદાય લે છે,)

રાજા
વિક્રમાદિત્ય } : (જતાં જતાં એકાન્તે શાહજહાનને)

ખૂશરુશાહને ગ્વાલિયર દુર્ગમાંથી છોડાવી

ખાન આસફખાનને સોંપ્યા છે સાચવવા.

ઘણી હુતી શાહઝાદા ઉપરના

ઝુલમની ફરિયાદો.

(ભ્રમર નયાવતા રાજા વિક્રમાદિત્ય જાય છે.)

શાહજહાન જલદુર્ગ કચ્છ ને જામદુર્ગ જત્યા.

સુભટ છે તહેવા મુતસદ્દી છે.

(પુરુષમંડળ અદશ્ય થયે બાદશાહ ને શાહજહાન ઉપર પુખ્ત-
વૃદ્ધિ કરતું ને એનારજા પેતુ સુન્દરીમંડળ સ્વામંડપમાંથી પધારે છે.
શાહજહાન જઈને બાદશાહજંગમ નરજહાનને નમન નમે છે.)

નૂરજહાન : ને એ વસન્તકુન્નેનાં રમતી-ધૂમતી

ગુજરાતની રસભરી રમણીમણિઓ ?

જહાંગીર : ગુજરાતની કુન્ને બાણે કૃલખેદારના બગીચા.

બેગમ સાહેબા ! દયો આ મણિમાળ.

રત્નમાળાનાં રત્નો સમી બગડે છે

ગુજરાતની ગુણગૌરવી રમણીઓ.

આશાપદલીની જહાંગીર ઉપર

સહી કરી પાઠવજે, બાદશાહબેગમ !

બેરુનિસા : સન્મુખ સોહાય છે સોહામણી

એથી યે અધિકી છે ગુર્જરી કુન્ને.

રખા છે ? ગાય ગુજરાતનું ગીત

ગુજરાતની રૂપગૌરવી બાલિકા ?

નૂરજહાન : શહેનશાહી વિનતિ છે

ગુજરાતના ગીતને કાન્ને.

(દૂવારા ફરતા લતામડપોમા વેરાઈ સહુ આરામગાહે હળે છે. ખાનઝાદીની તેડી ગુર્જર કન્યકા કુંજહડાણમાથી આવે છે, ને પડતી જલધારાઓની વચ્ચે કલ્પોલતી ગુજરાતની કુન્નેની ગજલ ગાય છે.)

કન્યકા અજબ દુનિયાની વાડીમાં

અજબ આ ગુર્જરી કુન્ને.

સિંહો ન્યાં ઘૃધવે વનમાં,

હૂંકારે હાથીડા ધનમાં;

જલધિ દે થાળ મોતનના:

અજબ આ ગુર્જરી કુન્ને

કાળા કૃપણુએ ગોરા થતા.
તહમને ઝાડકયે પાછા ગોરા થશું,
મહારાં રસરાધિકાણ !

(નાણુ વીણવા નય છે • ખાનગાદી ખેરુનિસા બેગમ આડી
અન્તરાય આવીને હોમે છે.)

ખેરુનિસા : બાદશાહ સલામત ક્ષમા કરશે ?

એમાં ભૂલ થાય છે.

જહાંગીર : ભૂલ ? બેગમ સાહેબા ! ભૂલ !—શાની ?

ખેરુનિસા : ગુજરાત નથી, ગુજરાતની તસ્વીર છે આ :

મહારા મુસવ્વરોએ માંડેલી.

બાદશાહને પડછાયે પડછાયે આ તો
વસન્ત ને વર્ષા વિલસે છે પાનખરમાં.

સાત રાત્રિઓનો આ સૌન્દર્યસમારંભ.

કાગળ મીણુ ને રંગોનાં માંડેલાં છે

આ ફળ ને ફૂલ, પદ્મવ ને પંખી.

ઓલિયાને એ છે મહારી ઝિયાફત

બાદશાહને તનદૂરસ્તી બદ્યાના.

જહાંગીર : (આશ્ચર્યચકિત થઈને)

આ પંખીઓ ટહૂકે છે ને ?

ખેરુનિસા : ખોદાને સાચું ઠરાવવા

કાંઈક તો પંખી ઉડાડવાં પડે ને ?

જહાંગીર : છાયાચિત્ર આવું છે મનોહારી,

તો કેવુંક હશે, બેગમ સાહેબા !

ગુર્જરી કુંભેનું સૌન્દર્યદર્શન ?

નૂરજહાન : ને એ વસન્નકુંજોમાં રમતી-ધૂમતી

ગુજરાતની રસભરી રમણીમણિઓ ?

જહાંગીર : ગુજરાતની કુંજો બાણે કૃલમ્હોરના ખગીયા

બેગમ સાહેબા ! દયો આ મણિમાળ.

રત્નમાળાનાં રત્નો સમી ઝગડે છે

ગુજરાતની ગુણગૌરવી રમણીઓ.

આશાપદલીની બગીર ઉપર

સહી કરી પાઠવજે, બાદશાહબેગમ !

બેરુનિસા : સન્મુખ સોહાય છે સોહામણી

એથી યે અધિકી છે ગુર્જરી કુંજો.

રખા છે ? ગાય ગુજરાતનું ગીત

ગુજરાતની રૂપગૌરવી બાલિકા ?

નૂરજહાન : શહેનશાહી વિનતિ છે

ગુજરાતના ગીતને કાન્તે.

(કૂવારા ફરતા લતામડપોમાં વેરાઈ સહુ આરામગાહે ઢળે છે. ખાનઝાદીની તેડી ગુર્જર કન્યકા કુજહડાણમાથી આવે છે, ને પડતી જલધારાઓની વચ્ચે કલ્લોલતી ગુજરાતની કુંજોની ગજલ ગાય છે.)

કન્યકા : અજબ દુનિયાની વાડીમાં

અજબ આ ગુર્જરી કુંજો.

સિહો ન્યાં ઘૂઘવે વનમાં,

ફૂંકારે હાથીડા ધનમાં;

જલધિ દે થાળ મોતનના:

અજબ આ ગુર્જરી કુંજો.

સજ્જન સાગર વડા ખેડે,
ચહડે શિશુ લાકડી ઘોડે,
રમણી ગરબે રમે ટાડે:

અજ્ઞા આ ગુર્જરી કુન્તે.

કન્હૈયો આવી જલ્હાં વસિયો,
બ્રત્યો વણશસ્ત્ર રણરસિયો;
ગીતા ઉદ્ધૃતોધીને હમિયો;

અજ્ઞા આ ગુર્જરી કુન્તે !

અજ્ઞા દુનિયાની વાડીમાં

અજ્ઞા આ ગુર્જરી કુન્તે !

પ્રવેશ બીજે

બાદશાહી કુટુંબમેળો

—૦૦—

(ઉજ્જયિનીના સરોવરની જલદહરીઓ કિલ્લાના કોટના ચરણ પાખે છે. તીરે બીજ નહાનકડા નગર જેવી બાદશાહી છાવણી પડેલી છે. શહેનશાહી જરિયાનના તખ્તમા આજ પૌત્રનો જન્મોત્સવ છે. શાહ-આદાના જન્મોત્સવ કાજે બાદશાહી કુટુંબનો આજ કુટુંબમેળો છે. સરોવરની ફરતી પાળે પાળે ને પગથિયે પગથિયે દીપગાળા અળહળે છે.

સરોવરતીરની એક દેવડીની અગાસીમાં દીવાને ખાસની મજલિસ ભરાયેલી છે)

એકે ઉમરાવ : શાહઆદાના જન્મોત્સવે તો આજ રાત્રીનો દિવસ કીધો છે

બીજે ઉમરાવ : જ્યેહાં જ્યેહાં બાદશાહ સલામતનાં પગલાં ત્યેહાં ત્યેહાં અન્ધકારનાં ચે અજવાળાં.

ત્રીજે ઉમરાવ : આસ્માનના ધુમ્મટની રોશની ઉતારી સરોવરની પાળે પાળે માંડી છે.
ખડલાળી જહાંગીરશાહ ને અર્જમન્દબાનૂ :
શાહજહાનને ચોરડે ત્રીજા શાહઆદા.

શાયર શાહ : બાદશાહી જયદોષણથી ગગન ફાટયું,
ને તારલિયાનાં ઝૂમખે ઝૂમખાં
જલપગથારે ખરી પડ્યાં ખાણીમાં

સજ્જન સાગર વડા જોડે,
ચહુડે શિશુ લાકડી ઘોડે,
રમણી ગરબે રમે દાડે:
અજળ આ ગુર્જરી કુંભે.

કન્હૈયો આવી નંદાં વસિયો,
જીત્યો વણુશસ્ત્ર રણુરસિયો;
ગીતા ઉદ્ધોધીને હસિયો,
અજળ આ ગુર્જરી કુંભે ।

અજળ દુનિયાની વાડીમાં
અજળ આ ગુર્જરી કુંભે ।

પ્રવેશ બીજે

બાદશાહી કુટુંબમેળો

—૦૦—

(ઉજ્જયિનીના સરોવરની જલદહરીઓ કિલ્લાના કોટના ચરણ પાખે છે. તીરે બીજ ન્હાનકડા નગર જેવી બાદશાહી છાવણી ખડેલી છે. શહેનશાહી જરિયાનના તળૂમાં આજ પૌત્રનો જન્મોત્સવ છે. શાહ-ઝાદાના જન્મોત્સવ કાળે બાદશાહી કુટુંબનો આજ કુટુંબમેળો છે. સરોવરની ફરતી પાળે પાળે ને પગથિયે પગથિયે હીપરાળા ઝળહળે છે)

સરોવરતીરની એક દેવડીની અગાસીમાં હીવાને ખાસની મજલિસ ભરાએલી છે)

એક ઉમરાવ : શાહઝાદાના જન્મોત્સવે તો આજ રાત્રીનો દિવસ કીધો છે

બીજો ઉમરાવ : જ્યેહાં જ્યેહાં બાદશાહ સદામતનાં પગલાં ત્યેહાં ત્યેહાં અન્ધકારનાં ચે અજવાળાં.

ત્રીજો ઉમરાવ : આસ્માનના ધુમ્મટની રોશની ઉતારી સરોવરની પાળે પાળે માંડી છે.
ખડભાગી જહાંગીરશાહ ને અર્જમન્દગાનૂ :
શાહજહાનને ઓરડે ત્રીજા શાહઝાદા.

શાયર શાહ : બાદશાહી જયધોષણથી ગગન ફાટ્યું,
ને તારલિયાનાં ઝૂમળે ઝૂમળાં
જલપગથારે ખરી પડ્યાં પાણીસા

(જલ ઉપરથી શાહી હોડકી સરોવરતીરે આવે છે. બાદશાહબાનૂ
નૂરજહાન ને બાદશાહ જહાંગીર કિનારે ઉતરે છે.)

જહાંગીર : સહુવારે અર્ધો દોસ પાયે ચાલી
જગરૂપનાં યે દર્શન કીધાં યોગશુદ્ધમાં.
એણે ઉભાં તિલક ભૂંસાવ્યાં.

નૂરજહાન : રસરસિયાં મદા આ અચારતે જશે
બાઝ બહાદુર ને રૂપમતીની.
ફળ્યું આપણું ઉજ્જયિનીમાં આવવું.

એકે ઉમરાવ : કવિ કાલિદાસની આ રસનગરી.
જગરસિયાં શકુન્તલા ને દુષ્યન્ત મહારાજના
અજરામર રસજન્મ અંહી થયા હતા.
એમના અર્વાચીન અવતાર
જહાંગીરશાહ ને નૂરજહાન બેગમ.

નૂરજહાન : (જતાં જતા)
પાઠવું છું પાદશાહના પૌત્રને :
ચન્દનવૃક્ષે પ્રકુલ્લેલા એ નવકૂલડાને.

(બાદશાહબેગમ નહીકના કિનખાબગ ઉપમા સચરે છે; જહાં-
ગીરશાહ અગાસીએ સિધાવે છે.)

જહાંગીર : (અગાસીમા ઉમરાવોની દુરનસો ઝીલતાં ઝીલતા)
આસ્તાન મુખ નિરખી રહું છે
સરોવરના અરીસામાં.

શાયર શાદ : જગન જેમ નિજ સૌભાગ્ય નિરખે છે
બાદશાહના વદનદર્પણે.

(સરોવરપાળે હાથીઓનું લગર આવે છે, બાદશાહને સલામી
બરી દેમે છે. જવાહીરના યાજ લેઈ આગળ પાચ દાસીઓ, પાછળ દાસી-
તેડયો બાળ શાહઝાદો, ને ત્હેની પાછળ શાહજહાન પધારે છે.)

શાહજહાન : (બાદશાહ સમીપે સીજદે પડીને)
પર્વતની શિખરમાળ સમોવડ
પરચાસ ગજપતિનું આ લગર,
ને રત્નભર્યા આ થાળ
અખ્યાજનને ચરણે છે
એટલાં જ શાહયોગમનાં
ચરણારવિન્દમાં ધરીને આવ્યો છું.

શાયર શાહ : બાળ શાહઝાદાનું નામ પાડો,
રત્નો ઓવારી ઉછાળો આલમમાં.

જહાંગીર : લાવો, લાવો ; નિરખીને આંખ ઠાંફ
મહારા અગના અવયવને,
ઇસ્લામના આત્માની કણીને.
સુગલતખતનો શણગાર બનશે .
એનું નામ ઓરંગઝેબ.

(રત્નોની મુઠ્ઠીઓ બરી ઉમરાવોમા ઉછાળે છે, ઉમરાવો તે ઝીલે છે.)

શાહનજૂમી ! નજૂમ શું ભાણે છે ?

નજૂમી : તારલિયા અગહમતી છુસે ગોલે છે.
દોહદરાં જન્મ છે શાહઝાદાનો.
સિતારો આમ નમશે જરાડ
તો બે હદને સંધશે અમૃતદે.

(જલ ઉપરથી શાહી હોડકી સરોવરતીરે આવે છે બાદશાહબાનૂ
નૂરજહાન ને બાદશાહ જહાંગીર કિનારે ઊતરે છે.)

જહાંગીર : સહુવારે અર્ધો કોસ પાયે ચાલી
જગરૂપનાં યે દર્શન કીધાં યોગગુફામાં.
એણે ઉભાં તિલક ભૂંસાવ્યાં.

નૂરજહાન : રસરસિયાં મદા આ અચારતે જશે
બાઝ બહાદુર ને રૂપમતીની.
ફળ્યું આપણું ઉજ્જયિનીમાં આવવું.

એક ઉમરાવ : કવિ કાલિદાસની આ રસનગરી.
જગરસિયાં શકુન્તલા ને દુષ્યન્ત મહારાજના
અજરામર રસજન્મ અંહી થયા હતા.
એમના અર્વાચીન અવતાર
જહાંગીરશાહ ને નૂરજહાન બેગમ.

નૂરજહાન : (જતા જતા)
પાઠવું છું પાદશાહના પૌત્રને :
અન્દનવૃક્ષે પ્રકુલ્લેલા એ નવકૂલડાને.

(બાદશાહબેગમ નગરીકના કિનાબાગમ ઉપમા સયરે છે; જહા-
ંગીરશાહ અગાસીએ સિધાવે છે.)

જહાંગીર : (અગાસીમા ઉમરાવોની કુરનસો ઝીલતાં ઝીલતાં)
આરુસાન મુખ નિરખી રહું છે
અરોવરના અરીસામાં.

શાયર શાદ : જગત જેમ નિજ સૌભાગ્ય નિરખે છે
બાદશાહના વદનદર્પણે.

શાયર શાહ : શાગ્યદેશે કેલુંક શોભે છે લોકલક !

નસીબનો બાણે સિતારો ઉગ્યો.

(બાદશાહી ડોકો વાગે છે. દિથાગ્યો ગોલે છે કે સુલ્તાન પરવીઝ આવે છે.)

જહાંગીર : સહેજ મોટો પડ્યો, પરવીઝ !

ઉમરાવમંડળ સિધાવે સત્કારાર્થે રહ્યો.

(સુલ્તાન પરવીઝના સત્કારાર્થે ઉમરાવમંડળ સિધાવે છે. રત્નોથી ગ્રથેલો, શાફ્ફળગતિએ મલપતો, ચોવનભર્યો, હાથીખચ્ચા શો શાહઝાદો ! સુલ્તાન પરવીઝ પધારે છે, ઉમરાવમંડળની દુરનસો દુરનસથી નવાજે છે. બાળ શાહઝાદા ઔરગઝેબને તેડીને વળતું દાઝીમડળ રહામે મળે છે. શાહઝાદાને ચુબનથી સત્કારી પપાણી આશિષ આપી અગાસીમડપને પગચિયે ચઢે છે. સત્કારાર્થે જહાંગીરશાહ અગાસીની પાળે પધારે છે. ગળે રૂમાલ બાધી છેલ્લે પગચિયે સીજદો ભરી બાદશાહની પાયવેલને પકડી બન્ને ચરણોને ચૂમે છે.)

જહાંગીર : દુશળ તો છે ને ! રહારા અગ !

(સુલ્તાન પરવીઝ અનુત્તર રહે છે.)

તહારો સીજદો પૂરો થયો. હવે ઉઠ

(શાહઝાદો પાયવેલ છાડતો નથી બાદશાહી નરસુકમલને ચૂમ્યાં કરે છે)

શાહઝાદા ! નૂરે ચશ્મ ! ઉઠ ને સાગ :

માગીશ તે બાદશાહ આપશે.

પરવીઝ : (મૂઠણિયે પડ્યો પડ્યો ઉત્કઠ નિહાળીને)

આપો, આલમના બાદશાહ ! આપો,

રહારા બાપને હું માનું છું

સિતારો એમ નમશે સહેજ
 તો ઈટી પાડશે બન્ને થ હદને.
 મુગલ બાદશાહાવલિમાં
 એમના બેટલી આયુષ્યઘડીઓ કોઈની નથી.
 મહા સમર્થ છે,
 જગતની બહુ ઉથલપાથલો જોશે.
 દીને ઇસ્લામનો જગમશહુર રથંભ થશે.
 મહાપુરુષો એનો દરબાર સોહવશે.
 ગેબના અક્ષરો સાચું ઉચ્ચારે છે :
 જગત થરથરશે આ બાદશાહાહાથી.

જહાંગીર : એને બગીર આપું છું એના જન્મસ્થાનમાં :
 મહીન્દરીનાં કોતરોને તીર મહાવનમાં.
 હાથીઓમાં ખેલશે,
 તે હાથી શો નીવડશે

(બાળ શાહજાહાને મરતક હસ્તસ્થલિ મૂકીને)

ઝીન્દગીનો આંખો મહોરજો તહારો !

(હક્કતા હસતા)

હાથી શાં ગંડસ્થળ મારી
 બાદશાહત ઉથલાવતો મા.
 આયુષ્યગંગા રાદીને યે ઓળગજો.
 ગાડી મોતીદામ ગાંધું છું મસ્તકે.

(શિસ્તેયની મોતીદામ લઈ શાહજાહાને મસ્તકે ધરાવે છે)

પરવીઝ : બાંહધરી ? આલમના બાદશાહ !

બાપ ને બેટા વચ્ચેની બાંહધરી
એક ખુદા તારૂલા ને બીજી અમ્માજન.
એક વિરાજે છે આસ્માનને સિહાસને,
બીજી વિરાજે છે એનાં ચરણોમાં
મહારા બાદશાહી પિતા પાસે
હું બાંહધરી છું મહારા બાઈની.

જહાંગીર : (ભયાંભયાં હેલતા ઉજ્જવિનીના સરોવર ઉપર, ફરતી
હીપમાલા ઉપર. ને તહેમની પાછળ ગેબમા એક દૃષ્ટિપાત નાખીને)

મહારા ઝમાનામાં અબળાજનનો
હું ચે બંડખોર હતો :
શાહબાપૂએ મહને ક્ષમા બદ્દી'તી.
મહારા જન્મોત્સવને દિન શાહબાપૂએ
કેટકેટલા બન્દીવાનના બન્દ તોડ્યા'તા :
મહારા પૌત્રના જન્મોત્સવની તિથિએ
હું મહારા પુત્રના બન્દ છોડું છું.
ખૂશરૂશાહના હઝાર ગુનાહો ચાક છે.
સહુ અમીરમંડલિ ઇસ્તિઝબાલે બાવ
પન્થભૂદ્યા એ પાદશાહઝાદાની

(શાહજહાન સિવાય સહુ દરબારમંડળ ખૂશરૂશાહના સત્કારાર્થે
જાય છે.)

ખુશરૂ ! મંગાવ શીરાઝી શરબત.
જૂનામાં જૂનો, શાહી અમૂરનો,

નથી ત્રીસ હઝારી જોઈતી મહારે,
 નથી જોઈતી હિસારની જાગીર.
 માનવી માત્ર ભૂલને ખાત્ર છે.
 સારી જહાનને નવાજો છો :
 શાહના શાહઝાદાને બાદશાહ નકારશે ?
 શહેનશાહના લોહીનું લોહી,
 અસ્તિનાં અસ્તિ, માંસનું માંસ,
 પન્દરપન્દર વર્ષોથી છે બન્દીખાને.
 નથી ગમતું—નથી ગમતું હવે
 અમે આનન્દિયે—જીવન માણિયે એ.
 પાંચ પાંડવોનો અગારો ધર્મરાજ
 બન્દીખાને છે : બન્દ છોડો, અખખાજન !
 મહારો તો લાઈ ; આપનો તો પુત્ર.
 જગતમાં વરસે છે શાહના રહમના વરસાદ :
 કુલમંડપેથી જ એ અગગા રૂહેશે ?
 શાહઝાદા ખૂશરૂશાહના બન્દ છોડો.
 આપો—આપો, એ આલમના બાદશાહ !
 હું માગું છું મહારા લાઈને.

(ધૂટણિયે પડ્યો પડ્યો, હાથ જોડી, શાહઝાદો બાદશાહને પ્રાર્થી રહે છે)

જહાંગીર : (ભૂતા સ્મરણો ખડા થતાં સહેજ કંઠાર મુદ્રાથી)
 બંડખોર ફરીથી બંડ નહીં કરે
 એનો બાંધધરી ડોણ ?

પરવીઝ : બાંહધરી ? આલમના બાદશાહ !

બાપ ને બેટા વચ્ચેની બાંહધરી

એક બુદ્ધ તાઅલા ને બીજી અમ્માજન.

એક વિરાજે છે આસ્માનને સિંહાસને,

બીજી વિરાજે છે એનાં ચરણોમાં

મહારા બાદશાહી ગિતા પાસે

હું બાંહધરી છું મહારા ભાઈની.

જહાંગીર : (લયોલિયા હેલતા ઉજ્જવિનીના સરોવર ઉપર, ફરતી
હીપમાલા ઉપર. ને તહેમની પાછળ ગેબમા એક દૃષ્ટિપાત નાખીને)

મહારા ઝમાનામાં અબ્બાજનનો!

હું ચે બંડખોર હતો .

શાહબાપૂએ મહને ક્ષમા બદ્દી'તી.

મહારા જન્મોત્સવને દિન શાહબાપૂએ

કેટકેટલા બન્દીવાનના બન્દ તોડ્યા'તા :

મહારા પૌત્રના જન્મોત્સવની તિથિએ

હું મહારા પુત્રના બન્દ છોડું છું.

ખૂશદશાહના હઝાર ગુનાહો ગાફ છે.

સહુ અમીરમંડલિ ઇસ્તિઝબાલે બાવ

પન્થભૂદ્યા એ પાદશાહબાદની

(શાહજહાન સિવાય સહુ દરબારમંડળ ખૂશદશાહના સત્કારાચે
બચ છે.)

ખુર્રમ ! મગાવ શીરાઝી શરબાન.

બૂનામાં બૂનો, શાહી અમૂરનો,

ને નીલમની મંગાવ ચાર ખ્યાલીઓ.

(શાહજહાન કિનખાખતખૂમાં નય છે. વણહોળી દહાડી ઉગેલા, કરમાયેલી કમળપાખડી શા વદનના સુસ્તાન ખૂશરૂશાહને લેધને ઉમરાવમંડળી થોડીક વારે આવે છે. જે દાસીઓ આગળ સોનૈયા-રૂપૈયાના ન્યોછાવર ઉછાળે છે. પન્દર વર્ષે ખાદશાહની ને ખૂશરૂશાહની દષ્ટે દષ્ટ મળે છે એટલે જહાંગીરશાહ ખરા થઈ નય છે: ખૂશરૂશાહ ખાદશાહને દેહત કરવા માટે છે)

જહાંગીર : જૂનાઈના દરવાઝા ઉઘડયા આજ.

ખૂશરૂશાહ ! આવ ને લેટ મહને.

(ત્રીજો દંડવતે ખૂશરૂશાહ અડધીક ઘડી ભૂમિશય્યાએ પડયા રહે છે.)

જહાંગીર : (બન્ને હાથ પસારીને)

પન્દર વર્ષથી દીધો'તો આંખડીથી આંખવટો.

હું એ શાહખાપૂનો પાટવી હતો.

આવ, મહારા પહેલ્લા ફૂલ !

તખત તહાં છે ને સંભાળ.

(દંડવતગાથી ખૂશરૂશાહ ઉઠતા નથી. સરોવરઅગાસીના પગથિયા ઉતરી ખાદશાહ સ્વયં ખૂશરૂશાહને ઉઠાડે છે, લેટે છે, ખાલ્લમા ખાલ્લ પહેલીને અગાસીએ લઈ જઈ સગાથે ગાદીતક્રિયે બેસાડે છે.)

ઉંચું જો, ખાખા !

આન્સાન ઉચ્ચારે છે તહારો છૂટકારો

ખૂશરૂશાહ : શાં શુભ કીધાં છે કે ઉંચું જોઉં ?

જહાંગીર : અશુભ છાંડયાં એટલે શુભ આદર્યાં.

(શીરાઝી શરમત ને ચાર રતનખ્યાલા અગાસી વચ્ચે મડાય છે)

ચાર દિશાના ચાર સ્થાન સમા છે
 બેસો, સંખો, ને આપો
 બિરાદરીનો આ શરાણ

(સુલ્તાન ખૂશરુશાહ, સુલ્તાન મીરઝા પરવીઝ, સુલ્તાન શાહ-
 જહાન, સુલ્તાન શહરિયાર - લાઇઓની એ ચારમા બાદશાહી અગાસી
 વચ્ચે વિરાજ રતનખ્યાલા ભરે છે)

પરવીઝ : લાઇઓ જ નથી હોના લાઇબિન્ધ.
 બાદશાહી લાઇઓની લાઇબિન્ધીનો
 આજે છે ઉત્સવ

(ચારે શાહઝાદાઓ એકબીજાની પ્યાલીઓમાંથી પીએ છે, પરસ્પરને
 આલિંગે છે, ચુબન કરે છે ચારે ય ઉઠી જહાંગીરશાહને ગરબે શિર
 ઝુકાવે છે)

જહાંગીર : ખૂશરુશાહને વીશહઝારી ગણુ છું,
 નિશાનડકો પાછાં નવાબુ છું.
 દિવાને ખાસ ખરખાસ્ત છે.

(બાદશાહને કુરનસ કરી કરી સહુ સિધાવે છે. બાદશાહ જરિયાન
 તખ્તે પધારે છે સરોવરતીરની ડોલતી જહલહરીઓ નિહાળતો ખૂશરુશાહ
 એકાકી રહે છે)

જરિયાન તખ્તેથી બાદશાહબેગમ અગાસીમા આવે છે)

નૂરજહાન : (ખૂશરુશાહના ઓવારણાં લેઈને)
 જીવનનાં વર્ષોનું પળવાડિયું વીતી ગયું
 દાનેશમન્દ છે, દુરઅન્દેશ છે

ને નીલમની મંગાવ ચાર ખ્યાલીઓ.

(શાહજહાન દિનખાખતંખમાં જાય છે. વણહોળી દહાડી ઉગેલા, કરમાયેલી કમળપાખડી શા વદનના સુસ્તાન ખૂશરૂશાહને લેધને ઉમરાવમંડળી થોડીક વારે આવે છે. જે દાસીઓ આગળ સોનૈયા-રૂપૈયાના ન્યોછાવર ઉછાળે છે. પન્દર વર્ષે પાદશાહની ને ખૂશરૂશાહની દષ્ટે દષ્ટ મળે છે એટલે જહાંગીરશાહ ખરા થઈ જાય છે: ખૂશરૂશાહ ખાદશાહને દેહત કરવા માટે છે)

જહાંગીર : જૂદાઈના દરવાઝા ઉઘડ્યા આજ.

ખૂશરૂશાહ ! આવ ને ભેટ મહને.

(નીચે દંડવતે ખૂશરૂશાહ અડધીક ઘડી ભૂમિશય્યાએ પડ્યા રહે છે.)

જહાંગીર : (ખન્ને હાથ પસારીને)

પન્દર વર્ષથી દીધો'તો આંખડીથી આંખવટો.

હું એ શાહખાપૂનો પાટવી હતો.

આજ, મહારા પહેલ્લા ફૂલ !

તખત તહારું છે ને સંભાળ.

(દંડવતગાથી ખૂશરૂશાહ ઉઠતા નથી. સરોવરઅગાસીના પગથિયા ઉતરી ખાદશાહ સ્વયં ખૂશરૂશાહને ઉઠાડે છે, ભેટ છે, ખાલમા ખાલ પશોવીને અગાસીએ લઈ જઈ સગાથે ગાદીતકિયે ખેસાડે છે.)

ઉચું જો, ખાખા !

આસ્માન ઉચ્ચારે છે તહારો છૂટકારો.

ખૂશરૂશાહ : શાં શુભ કીધાં છે કે ઉચું જોઉં ?

જહાંગીર : અખુલ છાંડ્યાં એટલે શુભ આદર્યાં.

(શીરાઝી શરમત ને ચાર રતનખ્યાલા અગાસી વચ્ચે મડાય છે)

ચાર દિશાના ચાર સ્થાન સપા છે
 બેસો, સંખો, ને ચાખો
 બિરાદરીનો આ શરાણ

(સુલ્તાન ખૂશરુશાહ, સુલ્તાન મીરજા પરવીઝ, સુલ્તાન શાહ-
 નહાન, સુલ્તાન શહરિયાર : લાઘવોની એ ચારસ બાદશાહી અગાસી
 વચ્ચે વિરાજ રતનખાદા ભરે છે)

પરવીઝ : લાઘવો જ નધી હોના ભાઈબિન્ધ.
 બાદશાહી લાઘવોની ભાઈબિન્ધીનો
 આગે છે ઉત્સાહ.

(ચારે શાહબાદશો એકબીજાની ખ્યાલીઓમાથી પીએ છે, પરસ્પરને
 આલિંગે છે, ચુબન કરે છે. ચારે ય હઠી જહાંગીરશાહને ચરણે શિર
 ઝુકાવે છે)

જહાંગીર : ખૂશરુશાહને વીશહઝારી બશુ છું ;
 નિશાનકકો પાછાં નવાબું છું.
 દિવાને ખાસ ખરખાસ્ત છે.

(બાદશાહને કુરસ કરી કરી સહુ સિધાવે છે. બાદશાહ જરિયાન
 તખ્તે પધારે છે સરોવરતીરની ડોલતી જલલહરીઓ નિહાળતો ખૂશરુશાહ
 એકાદી રહે છે)

જરિયાન તખ્તેથી બાદશાહબેગમ અગાસીમા આવે છે)

નૂરજહાન : (ખૂશરુશાહના એવારણા લેટને)
 જીવનનાં વર્ષોનું પળવાડિયું વીતી ગયું.
 દાનેશમન્દ છે, હૃદયમન્દેશ છે

અર્જુનનું બાનું મહારી લગ્નિય છે,
પણ લાડિલી છે મહારા અંગનું અંગ.—

ખૂશરુશાહ : (નૂરજહાનના વણઉચ્ચાર્યા સાવ સહમજ લઈને)
મજનૂને એક જ હુતી લયલા :
જહાંગીરશાહને એક જ છે નૂરજહાન :
ખૂશરુને દેહ એક છે,
ખૂશરુને પત્ની એક છે.
એક પતિને એક જ હોય પત્ની,
એક પત્નીને એક જ હોય પતિ.

(ખુશરુશાહ અગાસીના પગથિયાં ઉતરે છે.)

નૂરજહાન : (જતાજતાની પાછળ લમર મહાવીને)
ખરમા, સદહુઝાર ખરમા
સુગલાઈન. એક પત્નીવ્રતના ન્યાસને.
એક અન્દનવૃક્ષે તો
મારો બાગ મધમધે.

(આડો અન્તરાય આવેલી નદી સમી ઉલરાતી, અન્દ્રકોર સમી લમર
વાળેલી, અજવાજેલાં અન્ધકારમાં આખરીઓ પરોવતી, ગેબને થે વીધી
પાછળ પ્રશ્નો પૂછતી શી બાદશાહબેગમ ઉજ્જયિનીના સરોવરતીરે મધરા-
તને આરે ઉમે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો

જમનાજીનો અવધૂત

(મથુરાજી સમીપ જમનાજીની ઉપી લેખડમાં ટાતરને મુખદ્વારે શુદ્ધ છે. ઉપર વનવેલીઓ ને ફરતી આડી જૂંકેલી છે મૃગચર્મ ઓઢેલા સેકડો સન્યાસીઓ ને વ્યાઘ્રગર્ભ ઓઢેલા ફરીરો શુદ્ધાદ્વારે ખેઠેલા છે. ભજનગી ધૂન જમી છે, ને ગેળમાં નીરખી રહેલા, પ્રકૃતિના પડદા વીધી પાર ગયેલા કાઈ એ ધૂનમાં લીન ડોલે, જૂલે, ધૂલે છે)

મંડળી : આવજો, આવજો જમનાધાટ, ત્યાં મળશું.

આવજો-આવજો, ગાયો લાવજો, ત્યાં ચરાવજો,

આવજો જમનાધાટ, ત્યાં મળશું. ધ્રુવ

એક મીટ ખીડુ ત્યાં તો ખીજી મીટ ઉઘડે:

બહાલાંની જોઉં છું જલ્લતીર વાટ,

જમનાધાટ, ત્યાં મળશું.

આંસુડાં ન નીતરે, ન ઘેન રવાગ ઉતરે,

વિશમે ન આંખના ઉચાટ

જમનાધાટ, ત્યાં મળશું.

પધારો, પધારો, એક તરસ દરસની

પ્રાણુ દેરા માંડી મહેચ્યા પાટ,

જમનાધાટ, ત્યાં મળશું.

અર્જુનનું જાનૂ મહારી ભત્રીજી છે,
પણ લાડિલી છે મહારા અંગતું અંગ.—

ખૂશરુશાહ : (નૂરજહાનના વણકચ્ચાર્યા ભાવ રહ્યે જઈને)
મજનૂને એક જ હતી લયલા :
જહાંગીરશાહને એક જ છે નૂરજહાન :
ખૂશરુને દેહ એક છે,
ખૂશરુને પત્ની એક છે.
એક પતિને એક જ હોય પત્ની,
એક પત્નીને એક જ હોય પતિ.

(ખૂશરુશાહ અગાસીના પગથિયાં ઉતરે છે.)

નૂરજહાન : (જતાજતાની પાછળ ભમર મહાવીને)
ખમ્મા, સદહુઝાર ખમ્મા
સુગલાઈના એકપત્નીવ્રતના સ્થાસને.
એક અન્દનવૃક્ષે તો
મારો બાગ મધમધે.

(આડો અન્તરાય આવેલી નદી સમી ઉભરાતી, અન્દકાર સમી ભમર
વાળેલી, અજવાજેલા અન્ધકારમા આંખડીઓ પરોવતી, ગેબને ચે વીધી
પાછળ પ્રશ્નો પૂછતી શી બાદશાહબેગમ ઉજ્જયિનીના સરોવરતીરે મધરા-
તને આરે ઉમે છે)

પ્રવેશ ત્રીજો

જન્મનાજીનો અવધૂત

(મથુરાજી સમીપ જન્મનાજીની ઉંચી લેખડમા કોતરને મુખદ્વારે ગુફા છે. ઉપર વનવેલીઓ ને ફરતી ઝાડી ઝૂંકેલી છે મૃગચર્મ ઓઢેલા સેકડો સન્યાસીઓ ને વ્યાધ્રગર્મ ઓઢેલા ફકીરો ગુફાદ્વારે બેઠેલા છે. સજનળી ધૂત જમી છે, ને ગેળમા નીરળી રહેલા, પ્રકૃતિના પડદા વીધી પાર ગયેલા કોઈ એ ધૂતમા લીન ડોલે, ઝૂલે, ધૂલે છે)

મંડળી : આવજો, આવજો જન્મનાધાટ, ત્યાં મળશું.

આવજો-આવજો, ગાયો લાવજો, ત્યાં ચરાવજો,
આવજો જન્મનાધાટ, ત્યાં મળશું. ધ્રુવ

એક મીટ ખીકુ ત્યા તો ખીજી મીટ ઉઘડે:

બહાલાંની જોઉં છું જલ્દતીર વાટ,
જન્મનાધાટ, ત્યાં મળશું.

આંસુડાં ન નીતરે, ન ઘેન ચારા ઉતરે,
વિશમે ન આખના ઉચાટ,

જન્મનાધાટ, ત્યાં મળશું.

પધારો, પધારો, એક તરસ દરસની-

પ્રાણ કેરા માંડી મહેચ્યા પાટ,

જન્મનાધાટ, ત્યાં મળશું.

દૂધડલા દહોશુ, પીશુ ને પાશુ:

મટુકી ભરી લપ્પશુ જગતે માટ,

જમનાધાટ, ત્યાં મળશું.

ઘેરી ઘેરી મોગલીમાં સાગરના રાજદ વાળે:

લખજો બ્રહ્મલેખ મ્હારે લલાટ,

જમનાધાટ, ત્યાં મળશું.

આવજો-આવજો જમનાધાટ, ત્યાં મળશું.

આવજો-આવજો, હૈયાં લાવજો, ત્યાં ચરાવજો,

આવજો જમનાધાટ, ત્યાં મળશું.

ભદ્ર હો શ્રી હરિના સન્તોનું.

(એમ પોકારતા ગુફામાંથી અવધૂત આવે છે જટાનાં બુદ્ધાને છેડે
રૂદ્રાક્ષ પરેવેલી છે, કાન ચીરી રૂદ્રાક્ષકુણ પહેર્યા છે, લાંબી દહાડી ને
લીલુ પચિયું, ઉપર સિંહચર્મનો એઠો, એક હાથમાં રૂપાની હાથલાંબી
ગાંતની ચલમ ને બીજા હાથમાં સીસમતુ યોગપટ: ખાખી, ફકીર,
સન્યાસી, ભક્તના એવા સમિધાણુ શા અવધૂતની સહુ ચરણરજ લે છે

ગુફાના એક ગોખમાં અવધૂત જઈને વિરાજે છે, ધ્યાનમુદ્રા ધરીને
પોતે પોતામાં રૂબી જાય છે)

મંડેળી : જય જમનાજીના અવધૂતનો.

એકે ભક્ત : (શ્વાસ લેતો આવીને)

અવધૂતના ઓ સૈનિકો !

બાદશાહ પધારે છે સંન્યાસનાં દર્શને

(જમનાજીને આરેથી સહપરિવાર બાદશાહ જહાગીર પધારે છે.
સકળ પરિજનને ગુફા બહાર રોકી મોજડીઓ ઉતારી અડવાણે પાથે
બાદશાહ ગુફામાં નાય છે.)

જહાંગીર : જમનાજીના અવધૂતની આ ગુફા ને ?

એક ભક્ત : (વાધ સમો નિઃશક, ક્રકકઃ સમો નિઃસ્પૃહ)
પેલા ગોખમાં વિરાજે યોગાસને
જલગુફાના એ ભોગન્દર.

(સીજદો કરી, કરસપુટ ભેડી બાદશાહ મૂઠણિયે પડે છે.)

જહાંગીર : જહાંગીરની વન્દના દેઃ સ્વીકારશે ?

(અવધૂત અતુત્તર રહે છે.)

ખુદાના એલિયા, સંસારના સંન્યાસીઓની
ચરણરજ છે શાહાનશાહોને શિરે.
આશીર્વાદ આપો, ઓ અવધૂત !
કોને સેવો છો ? કોને ભજો છો ?
પેખો છો તે પઢાવો,
દેખો છો તે દર્શન કરાવો.

અવધૂત : (બળે ગુફા બાઘતી હોય એવે ઘેરે નારે)
પ્રકૃતિની લીલામાં વિહરતો,
તુજ સમા કંઈક શાહોને જે નિશાવે છે,
એને લાલુ છું, ઓ દેહ્સ્ત્રીના બાદશાહ !

જહાંગીર : ઇશ્વરી કહાપણનો, અવધૂતજી !
એક બોલ તો સંભળાવો.
સંન્યાસ નહિ ગાળે ને રાઈઓથે,
તો રાંસાર ઘોર નિદ્રામાં નીદરશે.

અવધૂત : પૃથ્વીના પાદશાહ ! સાંભળ ત્યહારે.
ફેડીરાને, સંન્યાસીઓને સન્માનજે સદા.
ખુદા તાઅલાએ તહને સોંપેલા

દૂધડલા દહોયુ, પીશું ને પાશું :

મટુકી ભરી લપશું જગતે માટ,

જમનાધાટ, ત્યાં મળશું.

ઘેરી ઘેરી મોરલીમાં સાગરના શબ્દ વાળે :

લખળે અલ્લવેળ મ્હારે લલાટ,

જમનાધાટ, ત્યાં મળશું.

આવળે-આવળે જમનાધાટ, ત્યાં મળશું.

આવળે-આવળે, હૈયાં લાવળે, ત્યાં ચરાવળે,

આવળે જમનાધાટ, ત્યાં મળશું.

ભદ્ર હો શ્રી હરિના સન્તોનું.

(એમ પોકારતા શુક્રામાંથી અવધૂત આવે છે. જટાનાં બુલ્કાને છોડે
રૂદ્રાક્ષ પરોવેલી છે, કાન ચીરી રૂદ્રાક્ષકુડળ પહેર્યા છે, લાંબી દહાડી ને
લીલુ પગિયું, ઉપર સિંહચર્મનો ઓઢો, એક હાથમા રૂપાની હાથલાંબી
ગાળની ચલમ ને બીજા હાથમા સીસમનુ યોગપટઃ ખાખી, ફકીર,
સન્યાસી, ભક્તના એવા સમિથણ શા અવધૂતની સહુ ચરણરજ લે છે)

શુક્રાના એક ગોખમાં અવધૂત જઈને વિરાજે છે, ધ્યાનમુદ્રા ધરીને
પોતે પોતામા રૂબી જાય છે.)

મ'હળી : જમ જમનાગુણ! અવધૂતનો.

ઝોડ ભડા : (શ્વાસ ભર્યો આવીને)

અવધૂતના ઓ સૈનિકો !

બાદશાહ પધારે છે સંન્યાસનાં દર્શને

(જમનાગુણે આરેથી સહપરિવાર બાદશાહ જહાગીર પધારે છે.
સકળ પરિજનને શુક્ર બહાર રોકી મોજડીઓ ઉતારી અડવાણે પાથે
બાદશાહ શુક્રામા નય છે)

જહાંગીર : જમનાગુણ! અવધૂતની આ શુક્ર ને ?

એક લકેત : (વાઘ સમો નિઃશક, ફક્કડ સમો નિઃસ્પૃહ)
 પેલા ગોખમાં વિરાજે યોગાસને
 જલગુફના એ ભોગન્દર.

(સીજદો કરી, કરસપુટ ભેડી બાદશાહ મૂઠણિયે પડે છે.)

જહાંગીર : જહાંગીરની વન્દના દેઃ રવીકારશો ?

(અવધૂત અનુત્તર રહે છે.)

ખુદાના ઓલિયા, સંસારના સંન્યાસીઓની
 ચરણરજ છે શાહાનશાહોને શિરે.
 આશીર્વાદ આપો, ઓ અવધૂત !
 કેને સેવો છો ? કેને ભજો છો ?
 પેખો છો તે પઢાવો,
 દેખો છો તે દર્શન કરાવો.

અવધૂત : (બણે શુફા બાંધતી હોય એવે ઘેરે નાદે)
 પ્રકૃતિની લીલામાં વિહરતો,
 તુજ સમા કંઈક શાહોને જે નિભાવે છે,
 એને ભાનુ હું, ઓ દેહ્લીના બાદશાહ !

જહાંગીર : ઇશ્વરી હડાપણનો, અવધૂતજી !
 એક ખોલ તો સલાગાવો.
 સંન્યાસ નહિ ગાજે ને રાહજોધે,
 તો રાસાર ઘેર નિદ્રામાં નીદરશે.

અવધૂત : પૃથ્વીના પાદશાહ ! સાંભળ ત્યહારે.
 ફકીરોને, સંન્યાસીઓને સન્માનજે સદા.
 ખુદા તાઅલાએ તહને સોંપેલા

સંસારીઓની સેવા કરજે.

બાદશાહ એટલે બાદશાહતનો બન્દો.

બાદશાહોની એમાં છે પરમ બાદશાહી.

જહાંગીર : હજી એક-ગે ઘૂંટ એ અમૃતના.—

અવધૂત : આયુષ્યના લારથી નમેલાને

હસતો મા, શાહાનશાહ !

તહાફે યે આયુષ્ય તો લખાશે.

દિલ્લાઝ્યાના હોલવાયેલા લડકા

પાછા ભભૂકાવતો મા.

વાયુમાં વાતો મા વાવતો.

દષ્ટિ ઢાળી પગલાં માંડજે.

ગેબનો પન્થ ગહન ને ગભીરો છે.

જે જે સાધુતાને પન્થે છે

તે શ્રી હરિને પન્થે છે.

જય જમનાજીની જલગુફાઓનો !

એક ભકત : અજવાળાં આથમ્યાં : પ્રભુને સંભારો.

અન્ધારાં ઉતરે છે : ખુદાને સ્મરો.

નિમાઝ પઢો, સાચું સન્દેશ માંડો.

(સોળ શિખાળો દીવરો પ્રગટાવે છે. અવધૂત ઉઠી દીવાને આઠ દડવત્ કરે છે. ભક્તમહાલ ભજન માંડે છે.)

મહાત્મા : જય ! જમનાજીની જલતરણી :

જય ! ભક્તજનોની ભવભરણી

સંસાર સકલની ઉધ્ધરણી.

સહુ સન્તજનોની જગતરણી :

જય ! જમનાજીની જલતરણી .

અવધૂત : અજવાળાં કરે એ સૂર્ય.

ઓ અનાહત નાદના ખજવૈયા !

ઓ અધ્ધર તખતના શાહાનશાહ !

ઓ શૂન્ય શિખરના પરમ અવધૂત !

વરસાવ તહારી નગરનાં કિરણો

આ તહારા અવનીપડયા અર્જમન્દો ઉપર.

(ગુફાધુમ્મટમા ઉઘાડુ અન્તરિક્ષ છે ત્હેમાં થઈ આરમાનમાથી સોના પતરીઓની ફરફર અવધૂતમાથે વરસે છે ઉપાયાળમાં ભક્તજનો એ પતરીઓ સાંભરી લે છે.)

મંડળી : જય ! જમનાજીના અવધૂતનો.

(ગેબના દર્શનમા અવધૂત તલલીન છે. ચમત્કારથી આશ્ચર્યચક્રિત બાદશાહ પાંચે લાગી ઉઠે છે, આશ્ચર્યરૂપેલો રજા લેવી ભૂલી નય છે.)

જહાંગીર : સોનાપતરીઓનો વરસાદ !

ખુદાઈ નયણાંનાં જાણે કિરણો વરસ્યાં.

અહ્ભુત; જમનાજીના ઓ અવધૂત ! અહ્ભુત.

(ગુફાને મુખદ્વારે સાંભરી આવે છે: ખમચીને ઉભે છે.)

ભૂદયો હું મહારો ધર્મ

અવધૂતને અર્ધ ધરવાનો.

પગ્યાસ હજારનાં પાંચ ગામ—

(ગુફાદ્વારેથી ગુફાભીતરે ભણી બાદશાહ પાછા વળે છે ઉપાયાળમા સોનાપતરીઓ ભક્તમડળે વહેંચતો પટશિષ્ય રહામો મળે છે.)

પટશિષ્ય : આપ્યાં ને સ્વીકાર્યાં, જહાંપનાહ !

અન્તરૂપ્રેરણા પારખી અવધૂતશ્રીએ.
 ગામની ઉપાધિ યોગીઓને શી ?
 આ દેવપતરીઓ પાઠવી છે
 બાદશાહી બજનામાં છાંટવાને:
 અળેપાત્ર શા ભાંડાર ભર્યા રહેશે.

(જહાંગીરશાહને વદનમંડળે ચક્રિતતાની જ્યોત, કમળપત્રે
 રમતા સૂર્યકિરણ શી, ચમકી ઉઠે છે: ક્ષણેક થભી વિચારે છે. સીજદો
 ઝરી, ઢર જોડી, દેહલીનો બાદશાહ સન્ધ્યસ્તને પ્રાર્થે છે.)

જહાંગીર : બાદશાહને ને બાદશાહતને
 એ પ્રેરણા પાજે, જે તારણ બક્ષે.
 ઓ જમનાતુલ્ય અવધૂત !
 હિન્દુમુસલમાન-સહુને ઉદ્ધારજો.
 અહ્મુત છે તહમાઈ અન્નર્યામીત્વ

[બાદશાહ જમનાઘાટે પધારે છે. કેસરતિલક કીધેલા, તુલસી-
 માલાના શણગાર ધારેલા, કાળની કિરણાવલિ શી શ્વેત કેશાવલિ ફરકાવતા,
 ગોકુળમાંના ગોપકુલવાળી ગોકુલેશજી મહારાજ સન્મુખ મળે છે.)

જહાંગીર : પધારો, ગોકુળના અન્ન !
 દર્શન દઈ સંભાળ લીધી બાદશાહની.

શ્રી ગોકુલેશજી: બાદશાહ સંભાળ લે છે બાદશાહતની.
 ઝમાનો ઝિન્દાહનો છે:
 ઉદ્ધતાના અન્ધકાર છે

(ગોકુલેશજી બાદશાહને ચરણામૃત ને તુલસી આપે છે: કદી
 નિલક ને માલા ખરે છે. સ્વીકારીને)

જહાંગીર : વર્ષે વર્ષે દર્શન દો છો,

આપાઢીલા મેઘ જેવા—

આ વર્ષે તો અવધી ધીધી.

કોણ હતા એ જમનાજીના અવધૂત ?

શ્રી ગોકુલેશજી : એક ને અદ્વિતીય છે જમનાજીનો અવધૂત.

બાદશાહનાં બડભાગ ઉઘડ્યાં :

ગોલોકપતિએ દર્શન દીધાં આજ.

કયહાં છે ગુફા કે ગુફાવાસીઓ ?

આ તો છે જમનાજીનો અકૂરઘાટ.

કૃષ્ણચન્દ્ર લીલા કરી ગયા.

શાહનશાહ ! પ્રત્યક્ષ છે પારખાં.

આંખી થઈ શાહોના શાહને.

ગોકુળમાં ઉત્સવ આદરીશું દર્શનયોગને.

જહાંગીર : ઠાકોરજીને તુલસીપાનમાં પીરસો છો ને ?

ઠાકોરજી ભંડાર ભરે છે તહમાત.

તુલસીનું પાન આપ્યું બાદશાહને :

માગો દેહ્લીશ્વરના ભંડાર.

શ્રી ગોકુલેશજી : અમારે ફકીરોને ફકીરીની વાંછના.

અમારાં તુલસીનાં વન,

અમારાં તુલસીનાં દળ,

અમારી તુલસીની નાલા,

અમારી તુલસીની કંઠી,

અમારાં ઇન્દ્રધ્વજ શાં ઉર્ધ્વનિલકં

એ અમારાં આયુધધન.

બાદશાહ અમને એ પાછાં આપે સૌ

જહાંગીર : ગુણનિધિ ગોકુલેશજી !

બાદશાહને આશીર્વાદ દો,

બાદશાહત બડભાગી થાય.

સહુસહુના ધર્મ પાળજો.

ધર્મનિષેધનાં ફરમાન સહુ રદ હો !

ગાયે ગાયોના એ તો ઝવડા:

સંન્યાસી ને વૈષ્ણવના.

તિલક તો છે ભાગ્યના શણગાર.

તિલક કરજો, કંઠી ખાંધજો,

હરિવરની માળા ફેરવજો.

અમારી તરખીહ, એવી તહમારી માળા:

એ તો ખુદાના છે જાપ.

તહમારું ગોકુલ તહમને સુખારક હો !

શ્રી ગોકુલેશજી: કલ્યાણ થાવ તહારું ને તહારી પ્રજાનું.

(બાદશાહ માથે ચરણમૃતનું પ્રોક્ષણ કરે છે નમન તમી
બાદશાહ તે સ્વીકારે છે. ને સૂમિત્રાસને બેસી પરસ્પરને વન્દના વન્તી
મન્તજન ને શહેનશાહ અફરયાદેથી નિજ-નિજને માર્ગે સુચરે છે.)

પ્રવેશ ચોથો

કમળોની કુંજમાં

(દિલ સરોવરનાં કમળપાથર્યાં જલ ધીમાં ધીમાં હજી છે, એ જલલહરીઓને હિન્ડોલે પ્રકુલ્લેલાં કમળો હીંચકા ખાય છે ગિરિનાજની ઝાલર જેવી ડોલતી વનરાજી સરોવરફરતી જલતીર ઉપર ઝૂલતી ઢગેલી છે. હરિપર્વતના કલન્દરોના ફફીર બાદશાહ દિલ સરોવરને કાઠે કમલ-આસને ધ્યાનસ્થ વિરાજેલા છે.)

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

(આઘેથી-કમલકુળોના જલપગથારેથી ‘ ભૂલી પડી ’ તુ ગીત આવે છે, ફફીર બાદશાહને જગાડે છે)

ભૂલી પડી, રે હું ભૂલી પડી,
આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

ફફીર બાદશાહ: કોક ભૂલું પડ્યું છે

દિલ સરોવરની ભૂલભૂલામણીઓમાં.

વડલો જટા ઢાળી જળમા ઢળ્યો શુ ?

સંસારજળીઓ શી જળીઓ ખડી.

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

ઉડતો પરાગ જગ ભરતો મનોહર

નજરે ન ઝાંખી ત્હો ય જોતી ગુલછડી

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

ફકીર બાદશાહ: કૈલાસની કિન્નરી કો ગાજી !

હિમાલયને હિમશિખરેથી બાજુ

મધુરા ઝંઝનિલ ઉતર્યા.

જીવનનો ધમધમતો એ ધોધ.

ગુલા નથી ઉચ્ચરતી,

જીવન ઉચ્ચરે છે એનાં.

ગહનતાનો એ ગેળી બોલ,

આત્માની એ અનામી નમાઝ.

અદૃશ્યના અનાહત નાદ હૈયે અથડાયા,

દિશાઓ પાછળના વાયુ વાયા,

ને દિલનાં પાણી હિલોળે ચહુક્યાં.

(દિલ સરોવરની કમલવેલીઓમાથી રેશમકિનખાખની સૂસોવાળી કિરતી ધીમે-અતિ ધીમે ભવ્ય લાવે સરતી આવે છે, જલમાં થંભી નમ છે. વિધવિધના કમળોના હોડીમાં ઢગલા ઢળેલા છે. મહી દેવાંજના સ્ત્રી ત્રીપતી સરોવરની સુન્દરી પ્રકુલ્લેલા એક કમળની પાંખડીઓ પીંખતી પીંખતી ને મહી કહક શોધતી હોય છે.)

સરોવરસુન્દરી: પાખડીઓ પીંખીને જોઉ છું મંહી,

નથી પેખાતું મંહી છૂપાયું છે તે.

સોન્દર્ય શું વાંઝાયું જ હશે ?

વ્રજમહારાણી રાધિકાજીને ચે

ન હતા કો રાજયુવરાજ.

જહાંગીર-નૂરજહાનનો પ્રેમયોગ

જગતને નહિ ધરાવે કો અમરક્ષણ ?

દિલ સરોવરની લહરીઓ ઉછળે છે,

ધીરી, ઉડી ને ઘરગંભીરઃ
 ઉછળી આવ્યો મહારો યે એમ પ્રોઠાકાળ.
 કાંઠાનાં કમલવનમાં જર્મ આથમે છે
 જલલહરીઓની આ પરંપરાઃ
 જીવનદિગ્ગમોની જાણે આથમતી ઉમિએ.
 નરજહાનના સૌન્દર્યને શાહજાદો નથી.
 જહાંગીર—નૂરજહાનનો શાહજાદો
 દેહલીઆથમે તળે શાહાનશાહ થાય
 તો ભારતવર્ષની બાદશાહતમાં
 શાં શાં સ્વપ્નાં ન ઉગાડે ?
 હિન્દુઓ ભરતને ભૂલે,
 ઇરાનીઓ દારા વિશ્વવૈભવીને વિસારે.
 સૌન્દર્યની વેલી વણુમ્હોરી જ કરમાય ?
 ધન—ધાન્ય—ફળ—ફૂલડે ધરતી ઉભરાય છેઃ
 પણ સાગરનાં વિસ્તરતા વેરાન
 તો જાણે જલના રણપગથાર.
 બ્રહ્માંડ ઘેરીને પડ્યો છે
 ગગનનો નીલાંબર મહાસાગર
 આકાશપુષ્પ શોધી—શોધીને
 સસારીઓ મશ્કરી કરે છે આસ્માનની.
 સાગર વાંઝિયો છે, આજ વાંઝિયું છેઃ
 મહુને યે લોક બાળે છે
 સૌન્દર્યની વાંઝણી વંદા.
 —આથમતી મહાંજની પેઠે

મહારો ભૂતકાળ આથમી ગયો.
 ભવિષ્યની વનઘટાઓમાં મહારે
 આંખડલીની પાંખો પરોવવાની નથી.
 ઝીન્દગીનું ભાવિ એટલે મહારે અન્ધારિયું:
 સૂરજ આથમે ત્હારથી જ કાળી રાત.
 સાચો મહારે તો એકલો એક વર્તમાન.
 પૂર્ણ અન્દ્ર અમકે એટલી જ પૂર્ણિમા.
 સૌન્દર્યને સાચો એક આજનો મહિમા.

(પાંખ ફડફડાવતો એક ચક્રેશ્વરજન ઉડતો આવે છે.)

આવા આવે છે ધસમસતે પગલે
 મહારા આયુધ્યના બાદશાહ:
 મહારા સ્નેહવનના સિંહ.
 જહાંગીર ! પ્રેમીઓના ઓ પાદશાહ !
 ઝીન્દગીની ઝંખનાઓ ખંખેરીને,
 આયુધ્યની આરઝૂઓ ઉતારીને,
 અનન્ય ને એકાન્તિક ભકત સરિખડી
 નૂરજહાન ત્હારે કાળે એક જીવશે.

(જગત્કોલાવન્તી મદ્મજ્જન્ત ગતિથી બાદશાહજેગમ શાહી
 હોડલીને તરાવતી કમળવનોમાં વિચરે છે સરોવરસુન્દરીના ગીતપરિભવ
 અન્તરિક્ષમા ઉડી રહ્યા છે.)

ઉપર આભ, ને નીચે નીર પાથર્યા.
 સારા સૂતકારને શોધે આંખડી:
 આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

સોધુ છુ આત્માની આરમ્બ અનન્તમાં,
 આયુષ્ય આપુ, આપો એહ જો ધડી:
 આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

(કિશિનાથી કિનારે ઉતરીને કમળોનો ગૂચેલો મુગટ ને પુષ્પમાળ
 સરોવરસુન્દરી સાર્ધ બાદશાહના ચરણોમાં ધરે છે: કમલ સન્મુખ કમળ
 સોહાય છે. અનિમિષ નયને ફકીર બાદશાહ સરોવરસુન્દરીને નિરખી રહે છે.)

સરોવરસુન્દરી : નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !

કલન્દરોના બાદશાહને નમસ્કાર હો !

દિલ સરોવરના જોગન્દરને નમસ્કાર હો !

(ધ્યાનસ્થ મૂર્તિ શા ફકીર બાદશાહ મૌન હોય છે.)

વન્દન છે, સાષ્ટાંગ વન્દન,

જ્યોતિઓના ઓ માનવજ્યોતિ ! વન્દન.

પ્રકૃતિકુમારીની તહમને પ્રાણવન્દના.

ફકીર બાદશાહ: (નિરખીને નયણે ઘૂંટ ખીતા સ્વગત.)

સૌન્દર્ય નથી, સૌન્દર્યની છાયા છે.

સૌન્દર્ય તો સ્વર્ગમાં સંચર્યુ.

(કમળપાખડી શાં પોપચાં ધીમેશથી ઢાળીને)

કમળકુંજમાં ચન્દ્રકિરણ ભૂલું પડે

એવી ભૂલી પડી છો તું.

જગત્સૌન્દર્યની ઓ પ્રતિમા !

કાશ્મીરમાં કેમ પધારવું થયું ?

સરોવરસુન્દરી : આત્માના ઓ અમીરગદા !

સૌન્દર્યની શોધમાં.

ફકીર બાદશાહ: અરીસો નહોતો તહારા મહેલમાં ?

તું ચે કસ્તૂરીમુગ જેવી ભૂલકણી છેઃ
હૈયે છે તે જગતે શોધ છે.

સરોવરસુન્દરી : હૈયાનો અરીસો નથી જડયો હજી
કે દાખવે આત્માની આત્મજ્યેષ્ઠ.
આત્માનો આનન્દપંખાળો પતંગ
પ્રેમતા આનન્દમાં ઉડાવવાને આવી છું.

ફકીર બાદશાહ : કમલકુન્જની તો રસદેવિ !
દિલ સરોવરની તો સુન્દરી !
જાણો છો પ્રેમ શી ચીઝ છે ?

સરોવરસુન્દરી : હા, શાહાનશાહોના શાહાનશાહ ! હા.
પ્રેમ એ ચીઝ છે કે જે
આપની આંખડલીમાં લભૂકે છે.

ફકીર બાદશાહ : રસિકડી ! રસિકતા શું છે ?

સરોવરસુન્દરી : આપના સુતેજસ્વી અંગોઅંગમાંથી
જેના ફૂવારા ફૂટે છે તે.

ફકીર બાદશાહ : સુન્દરી ! સૌન્દર્ય શેને સહમજો છે ?

સરોવરસુન્દરી : આપને લલાટે ગિરાજે છે તહેને.

ફકીર બાદશાહ : પ્રમદા ! તું ચે પડછાયો છેઃ

એ એક જ જાણતી ‘ પ્રેમ એટલે શું ? ’

(કમળોનો મુગટ પહેરી વારણી વગાડે છે.)

સરોવર સુન્દરી : એ કોણ હતી ? સાંઘબાદશાહ ?

ફકીર બાદશાહ : તારી ઢીંકીનાં સન્તાડી છે તે;

તારા દિલગ્રમમાં પહોડાડી છે ને

હહારી કવિતામાં જ્ઞાવે છે તે.
 જોળના પડદા પાછળ તે સરી ગઈ.
 તું જોળળ છ એને-કંઈક.
 પ્રેમી જ પ્રેમીને પારજો.
 (ધડીક વાસળી વગાડે છે ધણી)
 એક હતો બાદશાહ.

સરોવરસુન્દરી : હં : આપે વાર્તા માંડી.

ફકીર બાદશાહ : નથી માંડી, લે, દેવિ !

સરોવરસુન્દરી : પાચ લાગું, પાલવ પાથરું :
 માફ કરો, ફકીરબાદશાહ !
 શ્રવણ સાંભળવા તલપે છે.

ફકીરબાદશાહ : વાર્તા નથી માંડી, વિચાર માંડ્યા છે.
 તખ્તે સુલેમાન છે હિન્દુઓના શંકરાચાર્ય.
 સુલેમાન ને શંકરાચાર્ય એક જ-કે નહિ ?

સરોવરસુન્દરી : અક્લમન્દની આંખડીએ તો એક જ.

ફકીરબાદશાહ : તું ચે અક્લમન્દ હીસે છ, બાનૂ !
 દુનિયાની ઇતિહાસવેલડીએ
 શતાવધિ બાદશાહોનાં પુખ્તો ખીડ્યાં:
 શતદલ રોગરો એક જ હતો.
 સહસ્રપાંખડી કમળ એક જ અકુલ્લયું.
 અલ્લાહ ને પ્રભુ એને એક હતા:
 ગલેફ ને ઝોંકાર તે એક માનતો.
 લાખાના લેલ લેલીને પાર
 માનવીના મનોલાવ તે નિરખતો.

નિધની પારના તે વાંચતો
 વિશ્વકેમના કલ્યાણક ઝનૂનો.
 એક ને અદ્વિતીય, રત્નોનો રત્નરાજ,
 હીરાઓમાંનો એ કોહિનૂર,
 શાહાનશાહ જલાલુદ્દીન અકબર.
 હિન્દુ ને મુસલમાન
 અલ્લાહની બે આંખો છે,
 એમ એક જ એ જોતો ને કહેતો.
 આજ કહ્યો પાણી મીઠું લાગે,
 ને જલ કહ્યો પાણી ખાંડ લાગશે ?
 હરિપર્વતને શિખરે અમે બેસતા:
 શાહોનો શાહ ને ફકીરબાદશાહ.
 અઘ્ઘાહો અકબર ને હરહર મહાદેવનો
 અર્થ એક જ છે એમ
 મોક્ષવી ને શાસ્ત્રીજીએ સહમન્તવ્યું ત્યહારે
 આંખોમાંથી ચોધાર આંસુધારાઓ પડી.
 સૌન્દર્યસાગરના અનેક આરા. સુન્દરી !
 પણ પાણી તો એક જ.
 એણે સહને સહમન્તવ્યું—પ્રેમ એટલે શું ?
 રાંસારસાગરનાં મીઠી વીરડી:
 રાજવીકુલના ચક્રચૂડામણિઓ,
 શાહ જલાલુદ્દીન અકબરે,
 જગત્તરાજનીતિના અજોડ પયગમ્બરે

સરોવરસુન્દરી : તો કહેશો, એ કલન્દરશાહ !

પ્રેમ એટલું શું ?

ફકીરખાદશાહ : દિલ સરોવરનાં પાણી.

સરોવરસુન્દરી : જલ, જલ: મશકરી ચાંડી છે
ફકીરોના ફકીરખાદશાહે તો.

ફકીરખાદશાહ : અખંડ ને એકરંગી એ જલ:
ઘેરાં, ઊંડાં, ગહનતાના રંગનાં.
રસિકે ! પાણીનો રંગ કીયો ?

સરોવરસુન્દરી : પાણીનો રંગ ? પાણીનો ! પાણીનો તો—

(વિચારમાં નિમગ્ન થાય છે.)

ફકીરખાદશાહ : દિલનો રંગ તે પાણીનો રંગ:
એક અનસ્ત અખંડ એ રંગ:
અજરામર ને સચરાચર
એ જ સૌન્દર્યનો સનાતન રંગ.

(કમલપુષ્પોની માલા ધારણ કંઠે છે, વાસળી વગાડે છે, ને
વાંસળી વગાડતાં પદ્માસને નાચે છે.)

સૃજનનો એ જ સનાતન રંગ

અજળ આ વિશ્વલીલાના ગહન રંગો સનાતન;
સરોવરપાથર્યા જલ એ અકળ રંગો સનાતન
અજળ આ વિશ્વલીલાના વિ
ભુખ્યાંધરવન્તી ધરતીના, તૃપાકારન્ત વનના
જગત્કલ્યાણના અદ્ભુત સકલ રંગો સનાતન
અજળ આ વિશ્વલીલાના વિ.
વડા વાતાવરણના, કાળના શશિસૂર્ય કેરા,

કુટીરીના જહાંગિરિના વિરલ રંગો સનાતનઃ
 અજળ આ વિશ્વલીલાના વિ
 દ્યાના, બંદગીના, દુઃખસુખના, સાધુતાના
 કવિતાના કૃવારાના પરમ રંગો સનાતન
 અજળ આ વિશ્વલીલાના વિ.

મહાસાગર શું ભરિયુ આભ, એ રંગો સનાતન;
 પ્રીતમના ને પ્રિયાના પ્રેમના રંગો સનાતન
 મૃલટના સન્તના સૌન્દર્યના રંગો સનાતન.

સૃજનના, સન્તના, સૌન્દર્યના
 રોના છે સનાતન રંગ.

[કમળોનો મુગટ ને માળા પહેરીને દિલ સરોવરને કાઠે કાઠે વન-
 કુલેમા ને ફૂલડાંમાં કુટીરખાદશાહ સનાતન રંગતું ગીત ગાતા ધ્રુમે છેઃ
 વગ્ગે વગ્ગે વાંસળી વગાડે છે, ને નાચે છે.

સરોવરસુન્દરી પાછળ પાછળ સૌન્દર્ય નગરે નિહાળી રહે છે.]

કુટીરખાદશાહ એક વેળા, ઓ સુન્દરી !
 કાશ્મીરની સારી કુંજ સરોવર હતી.
 દિલમાંતું સૌન્દર્ય અંગોમાં વહે
 ને અન્તરિક્ષમાં આછું-આછું ઉડી જાય,
 એમ પછી જળ ઓસર્યાં
 ને નહાનકડાં સરોવર રહ્યાં.
 દિલ, વૃલર ને માનસખલ,
 ગંગાખલ, અછળલ ને કોન્સાનાગઃ
 કાશ્મીર સરોવરની લોભ છે.
 કંડાં અનલ જલભર્યાં વાદળરંગી

તહારે દેહે છે આંગડીઓનાં સરોવરઃ
 એવી છે કાશ્મીરની સરોવર આંગડીઓ.
 મંહી દેવભાવ ભર્યા છે,
 તીરે દેવ ઉતરે છે જલ પીવા.
 પી, તું યે પી એ દેવોનાં અમૃત.

[દિલ સરોવરનાં જલ લેઈ પોતાને ને સરોવરસુન્દરીને ભાગ્યદેવે
 ગભિરે કરે છે અદ્ભુત યસીનાદ છેડે છે, ને સરોવરની પાળે પાળે,
 કમળતીરે પ્રેમકમળ શો, પધારે છે પ્રાણવિનિમય થયેલા શી સરોવર-
 સુન્દરી દર્શનમુગ્ધ જડવત્ બેસે છે.]

ફકીરખાદશાહ : હીવો હીવાને પ્રગટાવે એમ
 સરોવરસુન્દરીએ જગાડયાં આજ
 સંસારનાં સન્તાયેલાં સ્મરણો.
 પાછી ઉગી મહારી પૂર્ણિમા.
 એ એક જાણતી, એ એક જ,
 કે પ્રેમ એટલો શું ?
 સરોવરસુન્દરી તો પડછાયો છે
 પ્રેમનો, મૌનદર્યનો, રસિકતાનો :
 સાચ્યો-સાચ્યો, પણ પડછાયો
 એનાં લોચનમાં પ્રેમછાંયડી છે
 એના જોલડમાં પ્રેમપરિમલ છે ,
 એના અગઅંગમાં પ્રેમપ્રકાશ છે :
 એને યે પ્રેમે જ વડેલો છે.
 કુદરતના ઓ અનાતન વારસા
 તહારો પ્રેમ ને તહારાં પ્રેમી

પ્રારબ્ધનાં પાંદડાંની પાછળ છે.

(સ્વિ સરોવર બોલતું હોય એમ સરોવરસુન્દરી ઓચિન્તી આવતી
માટે છે.)

મ્હારે જાવું પેલે પાર :
હવે માછીડા ! હોડી હંકાર :
મ્હારે જાવું પેલે પાર.

(વાંસલડી વગાડતા ફકીરબાદશાહ, મેઘખડ શા ડોલતા, કુબેરના
લતાપલ્લવોમાં અદૃશ્ય થાય છે. એમની પાછળની નિર્જનતા એ પરિમળોથી
મધમધી રહે છે.)

સરોવરસુન્દરી : જમણે કાંઠે મથુરા નગરી,
ડાખે ગોકુળ ગામ ;
આ આરે મ્હારી દેહ ઉભી છે,
ત્યાં છે આતમરામ :
મ્હારે જાવું પેલે પાર

આલનો સાગર જલજલ ભરિયો,
મંહી સૂરજ ને સોમ ;
આ આરે છે ધરતીની લેખડ,
ત્યાં છે ચેતનભોમ :
મ્હારે જાવું પેલે પાર.

(બાદશાહી કિરતીમાથી આવાજ આવે છે.)

પરિમહેલની ઓ પદ્મણી !
રમખંભિણી ઓ બાદશાહબેગમ !—

(સરોવરસુન્દરી સચેત થાય છે.)

સરોવરસુન્દરી: ક્ષીરળાદગાદિ પ્રેમધેણા જ છે સ્તો.

શું સંસારી, કે શું સંન્યાસી:

સારું જગત પ્રેમહિન્ડોલે ડોલે છે.

(જલ્દતીરે જાય છે. એક કમળ તોડી પી પી નાખે છે કમળપાદડી
શા પાય જલમા ઘોષ, ગરડ ઉપર લક્ષ્મીજી વિરાજે એમ, આસ્માનની
પેલી પારના વિચારો વિચારતી સરોવરસુન્દરી કિસ્તીમા વિરાજે છે. ક્ષિ
સરોવરના કમળોની ભૂલભૂલામણીના જલમાર્ગોમા કિસ્તી સચરે છે.

જતી શૂલછાળની પાછળ પાછળ સુગન્ધલહરીઓ રમે એમ જગત્-
સૌન્દર્યના ભારવતી જતી કિસ્તી પાછળ પાછળ ગીતલહરીઓ ઉછળી
રહે છે)

હલપ્રી હેલે આયુષ્ય ઉછળે,

જગના વાય સમીર.

આ આરે મહારી આશાની કુંજે,

ત્યા છે પ્રેમમન્દિર

મહારે જલુ પેલે પાર.

હવે માછીડા ! હોડી હકાર, મહારે જલુ પેલે પાર.

પ્રવેશ પાંચમે

ભયંકર મન્દવાહ ને હગમગતી નૌકા

(રાજમહેલમાના ખાસગાહના સુવર્ણઝુમ્મરોમાની દીપમાલા દોલવી નાખેલી છે, ને મૃત્યુના પડછાયા જેવુ અન્ધાર અધાર ઢોળાયેલુ છે. અધારીઓ જેવા કેટલાક ઉમરાવોનુ ધરમણના ધબકારા સરિખડુ ઘોરણુ ગાજતુ હોય છે. બાદશાહ જહાંગીરને વારેઘડીએ દમની ખાસી ચડે છે, આંતરે આંતરે ઉલટી થાય છે. મધરાત આથમી ગઈ છે.

મેઘમાથી વીજળી ઝબકે એમ અન્યકારમાંથી રાત્રીના આછા ચોશાકમાં નૂરજહાન પધારે છે.)

નૂરજહાન : અફસના ખૂઝાયેલા દીવડા પેઠમ
પડી છે આ માનવીની દીવીઓ.
ઝુમ્મરો યે ઠારી નાંખેલા છેઃ
જાણે કોઈ પરાક્રમો પેખે નહિ..
શયદા ! પ્રગટાવ દીપમાળા પાછી.
શાહુહકીમને તેડવા તો મોકલ્યું છે ને ?

શયદા : જી હાઃ અદલાહના રૂહ
શાહુહકીમ રૂહઅદલાહને.

(સોનારૂપાની અનેક શિખદીવીઓમા દાસીઓ દીપમાળ પ્રગટાવે છે. શરાબના નિશામા નિમગ્ન પડેલી બાદશાહી મરુણી દર્શન દે છે.)

નૂરજહાન : (જહાંગીર કરે જઈ આત્માની ઝાળનો નિર્વાસ નાંખીને)
આ દશા જગતના બાદશાહની ?

(નીચે ખેંચી મ્હો ધ્રુવે છે, લીધું પાણી પાય છે, ચાંદખામા સ્પર્શે છે, માથે શુભાખજણ સીંચે છે—મતૃહૃત્ય કરે છે. અન્ય નિશા-બાજોને નિરખીને)

ઓ ભૂલકણાઓ ! કાં ભોળવો છો
મહારા ભોળા બાદશાહને ?
એને ઉંધાડયે તહમારાં ભાગ્ય ઉંધશે.

(નીતરતા ડહાપણ સમી શ્વેત દૂહાડીવન્તા તસ્ખીહ કેરવતા ફેર-વતા જાડી ને ઝીણી નજરાળા શાહહકીમ રહુઅલ્લાહ પધારે છે.)

તસ્દી દીધી છે, શાહહકીમજી !
એ નો એ જ આવ્યો છે
મુગલાઈનો સનાતન મન્દવાડ.
દમ પણ રહુડયો છે ;
ઉલટી પણ છે સંગાથે.
હકીમ રૂકનાએ ને રાજા શાલીવાહને
હાથ ધોઈ નાંખ્યા બાદશાહી લુકમાનીના.

હકીમ } હૈયું પત્યરનું હોય તો
રહુઅલ્લાહ } ઉલટી અવળી નથી દમરોગીને :
શ્વાસોચ્છવાસનો માર્ગ ન રૂંધાય તો.
શુકરગુઝારી કરો, બાદશાહબેગમ !
રાજમહેલમાંથી પોણી શરાબી
ડાલવી આપે ઢોળી દીધી :

એકવીસથી પાંચ ખ્યાલે ઉતાર્યા શાહને.
 રાજમહેલમાંથી ઢોળાઈ ગયો,
 ખાસો-આમમાં એ રેલાયો શરાબ.
 શયદા ! લે આ ગોળીઓ :
 નિશાનીંદરતાઓને એક-એક આપ,
 ને ઉતાર એ ઝેરનાં સ્વપ્નાં.
 શહેનશાહને દમ ને ઉલટી છે :
 શાહને આ પડીકી પાવ, શાહખાનૂ !
 હમણાં-હમણાં નીશાઉતારના હકીમો
 બમણા યથા છે દેહ્લીમાં.

(રતનખ્યાલામાં પડીકી મેળીને શાહખાનૂ સ્વહસ્તે ખાદશાહને
 પાવ છે. થોડીક વારે જહાંગીરશાહની ઉલટી વિરામે છે. એક પછી એક
 એમ અન્તરાયે અન્તરાયે નિશાબાઝોની આખો ઉધડે છે; ઓસરી ગયેલી
 અફસની વેળ પાછી આવે છે, પોશાક ઠીકઠાક કરે છે; ગન્દવાડ ધ્રુવે છે,
 ઉઠવાના હોશ આવ્યે ઉઠી, શરમિન્દગીમા-ઝૂંઝૂલાં ઝાડ જેવાં-શિર ઝૂકાવી,
 આવે જઈ ઉભે છે.)

નૂરજહાન : શાહહકીમ ! અપ્રીણ કેવું ?
 હકીમ { કેફ માત્ર ખૂરો છે:
 રૂહાદલાહ { અફસના દીવા હોલવે,
 માનવીનું માનવીપણું હરી લે,
 મનુષ્યનો હેવાન સરજે.
 પણ દારૂ મારે, અપ્રીણ છવાડે.
 ખાદશાહની લાંબી ખીમારી છે
 તેથી ઘેન હજી નથી ઉતર્યું.

શરાણની બેફામીમાં બેહોશ છે.

નૂરજહાન : આ વેળાનો બાદશાહી મન્દવાડ
લાંબો ને લય કર છે.

ને એ મન્દવાડના સમાચારથી
સારી સદતનત ડોલી ઉઠી છે;
અસ્થિર સાગરમાં જહાજ ડોલે એમ.

હકીમ } દરિયાવમાં ये ऋतुઓ હોય છે ને
રૂહઅલ્લાહ } તોફાનના પવનોની ?

નૂરજહાન : સુગલ સદતનતના મહાસાગરમાં ये
તોફાનની ઋતુ બેઠી છે.

માતા અસ્મત બાનૂ બેહસ્તનશીન થઈ;
અગ્યાજ બાપૂને ये બોલાવી લીધા—

હકીમ } ને દેહલીને આંબે મહોરેલી
રૂહઅલ્લાહ } દાનેશમન્દી ઉતારી સાથે હરી ગયા.
નિમકહલાલી ને દૂરઅન્દેશીની,
સુજનતા ને સંસ્કારિતાની ગોયા મૂર્તિ હતા.
બેહસ્તનાં ये કલ્યાણ હજો !
સુખી કર્યાં, તેમ સુખી થજો !

નૂરજહાન : સાવ રૂપાનો રોજો ચણાવીશું.—

હકીમ } આથમી નધી ગયા હજી, શાહબાનુ !
રૂહઅલ્લાહ } જગતના સોનારૂપાના ચોહ.
તોડશે, ફેડશે, લૂટી જશે કે
પવિત્ર ધાગની ये એ રૂપાપાટો.

નૂરજહાન : ત્યહારે આરસમાં ફૂલવેલી માંડિયે તો ?

એકવીસથી પાંચ ખ્યાલે ઉતાર્યા શાહને.
 રાજમહેલમાંથી ઢોળાઈ ગયો,
 ખાસો-આમમાં એ રેલાયો શરાબ.
 શયદા ! લે આ ગોળીઓ :
 નિશાનીંદરતાઓને એક-એક આપ,
 ને ઉતાર એ ઝેરનાં સ્વપ્નાં.
 શહેનશાહને દમ ને ઉલટી છે :
 શાહને આ પડીકી પાવ, શાહખાનૂ !
 હમણાં-હમણાં નીશાઉતારના હકીમો
 બમણા યથા છે દેહ્લીમાં.

(રતનખ્યાલામાં પડીકી માળીને શાહખાનૂ સ્વહસ્તે બાદશાહને
 પાવ છે. થોડીક વારે જહાંગીરશાહની ઉલટી વિરામે છે. એક પછી એક
 એમ અન્તરાયે અન્તરાયે નિશાબાજોની આખો ઉઘડે છે; ઓસરી ગયેલી
 અફલની વેળ પાછી આવે છે; પોશાક ઠીકઠાક કરે છે; ગન્દવાડ ધ્રુવે છે;
 ઉઠવાના હોશ આવ્યે ઉઠી, શરમિન્દગીમા-ઝૂંકેલાં ઝાડ જેવાં-શિર ઝૂકાવી,
 આંધ્રે જઈ ઉભે છે.)

નૂરજહાન : શાહહકીમ ! અપ્રીણ કેવું ?
 હકીમ { કેફ માત્ર ખૂરો છે:
 રૂહઅલ્લાહ { અફલના દીવા હોલવે,
 માનવીનું માનવીપણું હરી લે,
 મનુષ્યનો હિવાન સરજે.
 પણ દારૂ મારે, અપ્રીણ છવાડે.
 બાદશાહની લાંબી બીમારી છે
 તેથી ઘેન હજી નથી ઉતર્યું.

શરાણની બેફાલીમાં બેહોશ છે.

નૂરજહાન : આ વેળાનો બાદશાહી મન્દવાડ
લાંબો ને ભયકર છે.

ને એ મન્દવાડના સમાચારથી
સારી સદતનત ડોલી ઉઠી છે:
અસ્થિર સાગરમાં જહાજ ડોલે એમ.

હકીમ } દરિયાવમાં યે ઋતુઓ હોય છે ને
રૂહઅલ્લાહ } તોફાનના પવનોની ?

નૂરજહાન : સુગલ સદતનતના મહાસાગરમાં યે
તોફાનની ઋતુ બેઠી છે.

માતા અસ્મત બાનૂ બેહસ્તનશીન થઈ ;
અચ્ચાઝ બાપૂને યે બોલાવી લીધા—

હકીમ } ને દેહલીને આંબે મ્હોરેલી
રૂહઅલ્લાહ } દાનેશમન્દી ઉતારી સાથે હરી ગયા.
નિમકહલાલી ને દૂરઅન્દેશીની,
સુજનતા ને સંસ્કારિતાની ગોયા મૂર્તિ હતા.
બેહસ્તનાં યે કલ્યાણ હજો !
સુખી કર્યાં, તેમ સુખી થજો !

નૂરજહાન : સાવ રૂપાનો રોઝો ચણાવીશું.—

હકીમ } આથમી નધી ગયા હજી, શાહબાન !
રૂહઅલ્લાહ } જગતના સોનારૂપાના ચોહ.
તોડશે, ફેડશે, લૂંટી જશે કે
પવિત્ર ધામની યે એ રૂપાપાટો.

નૂરજહાન : ત્યહારે આરસમાં ફૂલવેલી માંડિયે તો ?

પત્થરહૈયે કુદરત સ્થાપીશું.

વઝીર ખાન આઝમ હજી નવા છે.—

હકીમ } : વડવાઈમાંથી વડલો ફાલે છે ને ?
રૂહઅલ્લાહ }

નૂરજહાન : દરમિયાન, ઓ સુલેમાનના અવતાર !

જહાંગીરશાહને! રક્ષણુહાર કેણુ ?

ઝમાનાના લુકમાનને

સખક પઢાવવા નહિ પડે.

સમાચાર આવ્યા છે દૂર-દૂરના

કે હુર્લાગ્યસરજ્યા શાહજહા ખૂશરૂશાહ

બરહાનપુરના બન્દીખાનામાં શુબર્યા:

શાહજહા શાહજહાનની નિગેહખાનીમાં હતા.

હઠ લીધી'તી, નહોતા જતા શાહજહાન

દક્ષિણદેશ જીતવા ખૂશરૂશાહના વિના.

બાદશાહી બહાદુરોએ કિસ્તવાર જીત્યું ;

પણ પિસ્તાળીસ દિનના ગોરંભા પછી

ઘરાનીઓએ કન્દહાર લીધું છે.

કાબુલના વાઘોએ બળવો કીધો છે.

શાહજહાનને શાહી ફરમાન લેજયું

કન્દહાર પાછું સર કરવાને.

શાહજહાન શાહજહા નથી જતા ત્યાં.

એમના આતશી દિલચમનમાં

આશંકાએ ઓળા પાડ્યા છે કે

બાદશાહના ભયંકર મન્દવાડપ્રસંગે

ડાહ્યાને દેશવટે કહાડે છે.

સુલતાન પરવીઝ ઉડતા આવ્યા,
બાળે મુગટ ખેડે, સિંહાસન શોભાવું.
બાદશાહ છે બીમારીની રાજશય્યામાં.
શાહહકીમ ! સહુ દુર્ભાગ્ય વાંચે છે
બાદશાહનું ને બાદશાહમાનનું :
આપ તો સૌભાગ્ય ઉચ્ચારશો ને ?
આસ્માનની સાક્ષીએ બાધા લઉં છું :
આરોગ્ય ઓઢી ઉઠશે બાદશાહ ત્યહારે
સારી સલતનતના ફકીરોને જમાડીશ.

હકીમ { બીમારી તો ભારે છે
રૂહઅલ્લાહ { બાદશાહની ને બાદશાહતની:
છતાં, શાહબાનૂ ! ઇનશાહ અલ્લાહ,
આપનાં સૌભાગ્ય જ ઉવડશે.

(બાદશાહી નિશાબાઝીના હિન્દુ મુસલમાન ખ્રીસ્તી ગોઠિયા
હસા છે તહેમની સમીચે શાહબાનૂ સચરે છે.)

નૂરજહાન : તહમે દોસ્તો છો કે દુશ્મનો.
બાદશાહના ને બાદશાહતના ?
(સહુ અનુત્તર હલે છે.)
અયિ બિરાદરાને ઇસ્લામ !
દીને મોહમ્મદીના અનુયાયી છો ને ?
ઇસ્લામમાં શરાબ સગવાર છે ?
હઝરત પયગમ્બર સાહેબે
શો ઉચ્ચાર્યો છે ખુદાઈ પયગામ ?

અંબાડી માંડશે તહમારી ?
 બાદશાહતના તહમે માતંગ છેઃ
 બાદશાહતની અંબાડી તહમારે શિરે છે.
 લાયક રહેજો બાદશાહતના હોદ્દા ઝીલવાને.
 અમુર છે ? કે દેવ છે ? કે માનવી ?
 શરાબ પીશે ? અમૃત પીશે ? કે શરબત ?

(કુરનસ કરીને શરાબમડળી શરમાતી શરમાતી વિદાય લે છે.
 ખજુ જહાંગીરશાહને કાંધક કથ વળે છે.)

જહાંગીર : (શાહહકીમને પેખીને)
 અઝ સરે બાલીને મન
 બરખીઝ, અય નાદાન તખીઅ !
 દર્દમન્દે ઇશકરા
 દાર ખ જુઝ દીદાર નીસ્ત.

હકીમ } પૃથ્વીપરનો ચન્દ્રમા સન્સુખ છે :
 રૂહઅદલાહ } ઝખવાયો છે મન્દવાડના ગ્રહબુધી.
 જહાંગીર : ચન્દ્ર ! તહારી ચન્દનીને શું કરે ?
 આતમબહલાવન્ત એ ગતી નથી.

હકીમ રૂહઅદલાહ : ગુલગુલે ગુલઝાર પીને ખીલતી
 સુન્દરીની સુરખિ શું રાતી નથી ?

(શાહબેગમને મુખડે લજ્જતી ગુલપાખડીઓ લધડે છે. જહા
 ગીરશાહ શાહબેગમ લણી ભૂતે છે : ખેડા યાય છે.)

જહાંગીર : નૂર ! તહને ચિન્તા થતી હતી ?

જહાંગીર : તો સોગન્દ છે બન્ને નયનોના,
 સોગન્દ છે શાહી સદતનતના,
 સોગન્દ છે કુરાને શરીફના
 કે હવેથી હું રે ખીશ
 બાદશાહબાન્ પાશે એટલા જ ખ્યાલા.
 હરામ છે સાદીના હાથનો શરાબ.
 સૌન્દર્યનાં દેવી પાશે
 તે શરાબે સુન્દરતા બનશે.
 શાહબાપૂના ઓગળત્રીરામા શાહી વર્ષમાં
 ખેડલો ખાલો નોરે પાચો હતો
 શિકારગાહનો થાક ઉતારવાને.
 આજે ઉતાઈ છું ઝી-દગીનાં જીવન.

નૂરજહાન : નૂરે અશમ ! એ પ્રેમના પ્રભુજી મહારા !—

હકીમ } હહામણનાં નહોતાં માન્યાં,
 રૂહઅલ્લાહ } પણ પ્રેમનાં વચન પરમાત્મા પાદશાહિ.
 એ પ્રેમ ! કેટકેટલાં કરાવે છે તું પુણ્ય,
 ને કેટકેટલાં કરાવે છે તું પાપ ?

(એક સાઠણીસરદાર આવે છે ઝમીનખોરી કરીને સન્દેશનો કાગળ ચરણે ધરે છે)

હકીમ }
 રૂહઅલ્લાહ } : અરૂરી છે ? સરદાર સાહેબ !

સરદાર : ધોળપુરમાં ધિમાણુ થયું છે,
 ને ઉઘડી છે બળવાની સમશેર.

શાહબાદા શાહજહાન કન્દહાર ન સિધાવ્યા ;

નૂરજહાન : મહારં જીવન ઉડી જતું હોય
ત્યહારે યે ન થાય ચિન્તા ?
બાદશાહતનું સૌભાગ્ય આથમવા ખેસે—

હકીમ { સદતનતના સૌભાગ્યના સૂર્યની
ફહમલાહ { સન્ધ્યા નથી પડી—હજી નહિ પડે.
બાદશાહખેગમ ! શોચશો મા.

જહાંગીર : ('દમ ધૂટો ધૂટો)
નાહક ચિન્તાની હું યે ના કહું છું.
પોપટડીની પાંખ ફડફડે
એવી ફડફડે છે એની હૈયાપાંખ.

નૂરજહાન : મહાસાગરમાં તોફાન ફૂંકે,
મહામોજ ઉછળતા આવે.
જહાજ ડગમગ ડોલી રહે .
ત્યહારે ય ન થાય ચિન્તા ?
પણ હવે ના નહિ કહું, મહારા બાદશાહ !
ને નહિ ખોલું નસીહતનાં દરેતર.
સ્વહસ્તે પાઘશ શરાબની ખ્યાલી.

જહાંગીર . ના-ના, નહિ, એ સૌન્દર્યની દેવિ !
ત્યારે હાથે તો અમૃત શોભે,
શરાબ ન શોભે, શાહબાનૂ !

નૂરજહાન : મહારો જહાંગીર પીવા માગે
તે સહુ શોભે મહારે હાથ.
શરાબ તો શાહને રામરંગી છે ને ?
હવેથી નૂરજહાન પાશે જહાંગીરને શરાબ

જહાંગીર : તો સોગન્દ છે ગન્ને નયનોના,
 સોગન્દ છે શાહી સદતનતના,
 સોગન્દ છે કુરાને શરીફના
 કે હવેથી હું ચે પીશ
 બાદશાહબાનૂ પાશે એટલા જ ખ્યાલા.
 હરામ છે સાદીના હાથનો શરાબ.
 સૌન્દર્યનાં દેવી પાશે
 તે શરાબે સુન્દરતા ગનશે.
 શાહબાપૂના ઓગણત્રીસમા શાહી વર્ષમાં
 ખુદલો ખાલો નોડરે પાયો હતો
 શિકારગાહનો થાડ ઉતારવાને.
 આજે ઉતારું છું ઝીન્દગીનાં જીવન.

નૂરજહાન : નૂરે ચરમ ! ઓ પ્રેમના પ્રભુજી મહારા !—

હકીમ { હહાગણનાં નહોતાં ખાન્યાં,
 રૂહઅલ્લાહ { પણ પ્રેમનાં વચન પરમાણુનાં પાદશાહિ.
 ઓ પ્રેમ ! કેટકેટલાં કરાવે છે તું પુણ્ય,
 ને કેટકેટલાં કરાવે છે તું પાપ ?

(એક સાદણીસરદાર આવે છે. ઝમીનખોરી કરીને સન્દેશનો કાગળ ચરણે ધરે છે.)

હકીમ {
 રૂહઅલ્લાહ { : અરૂરી છે ? સરદાર સાહેબ !

સરદાર : ધોળપુરમાં ઘિયાણું થયું છે,
 ને ઉઘડી છે બળવાની સમશેર.

શાહબાદા શાહજહાન કન્દહાર ન સિધાવ્યા ;

સોનગંગાને તીરે છાવણી માંડી છે ;
 ને ખોડયો છે બાદશાહી ઝુડો.
 જોધાણનાથ ગજસિંહ હાથી શા ધૂરયા.
 બંગાળ ઉપર ઉતર્યા બળવાનાં પૂર ;
 ગૌડબંગાળ ઉગાયાં શાહબાનૂના ગિરાદરે.
 શાહઝાદા પોતાને બાદશાહ કહાવે છે.

જહાંગીર : તખ્તને માન્યું તું ગુલામની પથારી :
 મંડીથી વાગે છે કાંટાઓના ઠંખ.
 —શાહજહાને બળવો કીધો ત્યહારે ?

(સાદણીસરદાર શિર ઝૂકાવી અનુત્તર રહે છે.)

(દમની ખાસીથી ખોખરાતાં ખોખરાતાં)

મહાબતને મોકલો શાહજહાનની સહામે.
 શહરિયારને મોકલો કાબુલકન્દહાર
 રૂસ્તમખાન રતનરોળની સગાથે.
 શાહજહાનની ઉત્તર હિન્દમાંના જાગારો
 જીત કરો, શાહઝાદા શહરિયારને આપો :
 હિસારની યુવરાજપદની જાગીર સુદ્ધાં.
 બાદશાહજેગમનાં સહીમિક્કાનાં
 પાઠવજો બાદશાહી ફરમાન.

નૂરજહાન : ને લાડિલો—શહરિયારનો લગ્નોત્સવે
 કન્દહારથી પાછા વળ્યે રાખીશું.

હકીમ } જહાંગીરનાહે આરોગ્યતખ્તે વિરાજશે ત્યહાં.
રૂડઆલ્લાહ } : ને મોશા મે જયસોહન્ના મલકશે

ચન્દનીચોકની સુંદરીઓનાં નયનોમાં.

શાહબાનૂ ! તહારી શાદગતી છે.

જહાંગીર : બેહશતના એ દરવાઝા હજી દૂર છે.

શાહહકીમ ! આ વિરાળે, અંહી,

મહારું દુનિયા ઉપરનું બેહશત.

જગત્શાણાઓ ભાખી ગયા છે કે

બાદશાહોના હુશમનનાં દગ

તહેમના વાગનાં વનમાંથી સાંપડશે.

હકીમ
ફહઅદલાહ } : કહ્યાણુ કરે છે, તહેનું કહ્યાણુ થશે સદા.

(કુરનસ કરી શાહહકીમ ને સાંઢણીસરદાર નય છે.)

જહાંગીર : નૂર ! ઇદના ચાંદને કેટલા રોઝ છે ?

નૂરજહાન : આપનાં ને મહારાં નયનો જેટલા.

જૂવો, જૂવો : આ પેખાય,

આસને આરે, પ્રભુની અંગુલિ શો.

હિલાલે ઈદ બર આવજો

ફલક હુવેયદા શુદ્ધ

જહાંગીર : (મસ્તીનાં તેજથી આંખડી નચાવીને)

કિલીદે મયકદા

ગુમગસ્તે શુદ્ધ, પયદા શુદ્ધ.

નૂરજહાન : (જહાંગીરશાહના મસ્તકપુટને હૈયાને સિંહાસને લઈને)

ઘેલાં શાં કહાડે છે ? મહારા બાદશાહ !

પ્રવેશ છઠ્ઠો

બાદશાહી અરૂખે

(બાદશાહી અરૂખે આજે બાદશાહબેગમ દર્શન દેવાના છે તેથી એ અરૂખા નીચે શાહબાનૂના દર્શનને કાળ ખાસોઆમની હાલરોની મેદિની બમી છે : જાણે દેહવીનગરી ખાલી થઈ ગઈ હોયને ! લય કર મન્દવાડ પછી બાદશાહના પણ પ્રથમ દર્શન છે આજ. રૂપાના કઠેરાવાળા આરસચોતરે ઉમરાવો ઉભા છે. બાદશાહી અરૂખા નીચે બન્ને બાબૂએ સોનારૂપાની સાંઠળે સિંહ ને સિંહણ બાધેલા છે.)

પહેલો ઉમરાવ : પંખ્યાહ તપે છે અત્યહારે

સુન્દરીઓના સૂર્યનો.

બીજો ઉમરાવ : ખાસોશ, બિરાદર ! હોઠે ન ઉઘાડશો.

વાયુ વાત લઈ જશે,

ને જલ્લાદ જીભ લઈ જશે.

ત્રીજો ઉમરાવ : શાહબેગમ સિંહાસને પધાર્યા

ત્યહારથી એ દિવસો આથમ્યા

શહેનશાહની સિતમણુઝારીના.

પણ ઇસ્લામનો પડદો એ તજશે ?

આજથી તો દર્શન દેશે અરૂખે.

પહેલો ઉમરાવ : નાહક વધારે છે વિરોધીઓને.

બીજો ઉમરાવ : સાહેબઠરાન અગીર તૈમૂરજંગના ઝમાનામાં

સુગલાઈની મજલિસોને સુન્દરીઓ સોહવતી.

ત્રીજો ઉમરાવ: એક શાહઝાદા શાહજહાનને
શાહબાનૂ જીતતાં નથી.

બીજો ઉમરાવ: શાહજહાને બગવાથી કચ્છાં પરવારે છે ?

ત્રીજો ઉમરાવ: શાહજહાને હવે થાક્યા છે.
બંગાળની જંગઝાડીઓ છાંડી;
સરદાર મલીક અંબરે ન સંધર્યા;
તૈલંગમાં લમ્બી-લમ્બીને
પૂર્વસાગરને કિનારે ચૂડ્યા,
રામસેતૂમાં ન્હાઈ-ન્હાઈને
પ્રકાશ પ્રગટ્યો લાસે છે ડહાપણનો.

પહેલો ઉમરાવ: એનો રૂઆબ જ ચોર છે,
હાર્યા-હારેલા શાહઝાદા શાહજહાનનો.

(લોકમેદિનીમાં એક ગન્નેસ્વારની સ્વારી ખમારે છે પાછળ બાલ-
સઘ કાકરા ઉછાળતો આવે છે)

લોકસંઘ : સરહિન્દનો સૂઓ ! શરમ ! શરમ !
લોકનાં લોહી પીવાના એ દરખાસ્તુ !
તહને શરમ હો !

પહેલો ઉમરાવ: બાદશાહ દરખાવતાંતા શૂળી :
શાહબાનૂએ ફરમાવી ગંધેસ્વારી.

ત્રીજો ઉમરાવ: વાંચોને એનો લાગ્યલેખ
આખરૂ મૂઠ્ઠા, ને જીવ ઉગર્યો.

બીજો ઉમરાવ: સરહિન્દ તેહસિલનો એ તેહસિલદાર,
ઉપરાઉપરી બાદશાહને કહેતો,

વારે-તહેવારે પરવાનગી માગતો
 કે હિન્દુના કર ધમણા ઉઘરાવું,
 મહેસૂલ યોગણું આણી આપું.
 બાણે લોક તે ઝાડ છે,
 ને ફળે-ફૂલે છે છંચે ઋતુઓમાં.

ત્રીજો ઉમરાવ: પણ દયા ડાકણને નહિ ખાય ?
 સદ્તનતનાં વજ્રબન્ધોને
 દયા ઢીલાં નહિ પાડે ?

પહેલો ઉમરાવ: શાહબાનૂના ન્યારા છે મનોરથો.
 બાદશાહબેગમ તો ઉચ્ચારે છે કે
 જહાંગીરશાહ જહાનના ન્યાયમૂર્તિ છે,
 નૂરજહાન જહાનની કરુણાપ્રતિમા છે.
 શાહોના શાહ અકબરશાહની પેઠે
 શહેનશાહબાનૂં જે સ્હમરે છે કે
 સાચી ઉદારતા શહેનશાહતનું સંગઠન છે.

ત્રીજો ઉમરાવ: સળકયા હો સોનારૂપાના પડદા.
 લટકતી મણિમાળામાંથી,
 જૂવો, મણિમૂર્તિઓ પધારે.

બીજો ઉમરાવ: આસ્માનની અટારીએ બાણે
 બે સૂરજ ઉગ્યા આજ,
 એવાં શોભે છે બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ
 બાદશાહી ઝરખાની કાંગરીકોરે.

(બાદશાહી હાથીડનાં વાગે છે. રત્નપરોવી સોનારૂપાની સળી-
 ઝોના, ઝરખાના અન્તર્દારના, પડદા સકેલાઈ મહીથી રત્નમૂર્તિઓ સમાં

બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન, જાણે પરીદેશના રાજરાણી
અન્તરિક્ષેથી ઉતરતાં હોય એવા, બાદશાહી ઝંખામા પધારે છે. ચન્દ્રમાથી
ચન્દ્રબિન્દુ નીર્જરે એવા અતિ ઝીણા મોતી ને મણિઓના અછાખાનો
અન્દર્ભગુ થયેા ખૂરખો નૂરજહાનના ચન્દ્રવદને આચ્છાદાયેલો છે

ઉમતાવો કુરનસ કરે છે ; લોકસાગરમા ભરતી ડોલે છે ; લોક-
સંઘમાથી કેટલાક ધૂટણિયે પડી દર્શનવન્દના કરે છે.

શાહનૌબત વગાડતો હાથીનો નિશાનડકા આવે છે)

નૂરજહાન : આલમના બાદશાહને નમન નમે છે

જગતના હાથીઓ :

નરલોહના ને પશુલોહના.

આરોગ્યને સિંહાસને પધાર્યે

શાહબખતી ઇચ્છે છે બાદશાહની.

(આગળના પગ ગોઠણિયે ઢાળી શંદદ આલે ઉછાળી શાહ-
ખતીને સલામી ભરી મેઘમાળા સરિખડો પાંચસો હાથીઓનો સંઘ
સિધાવે છે.)

લોકસંઘ : જય સૂર્યનો ને ચન્દ્રનો.

(લોકગર્જનાથી ગગન ગાળે છે, દૂરદૂરની જમનાની કુન્દેમા
ની દરતા પડધા જાગે છે.)

નૂરજહાન : સલ્તનતનો લોકસંઘે રહમજૂ છે.

રહમજે છે કે બાદશાહ સૂર્ય છે,

બાદશાહબેગમ ચન્દ્ર છે :

સૂર્યપ્રભાથી ચન્દ્ર પ્રકાશે છે.

જહાંગીર : જગત્સ્વામી જહાંગીરશાહનાં યશોગાન
 જગત્કવિતામાં તો ગવાશે
 નૂરજહાનના સ્વામી તરીકે.
 નૂરજહાનના સોન્દર્યનૂરથી
 જહાંગીરશાહ ઝળકે છે આજ
 ને ઝળહળશે ઇતિહાસમાં યે.
 તું મહારી અમૃતકંટોરી :
 ઝમાનાને ય અમર કરે છે.

નૂરજહાન : એ અજબ જાદૂ કરનારો છે
 જહાંગીરનો જાદૂગારો રાજદંડ.
 રણુવગડે રઝળતું મૂકાયેલું રત્ન
 ઓળખ્યું, પારખ્યું, ઝડપ્યું બાદશાહે,
 સ્થાપ્યું બાદશાહી ઝરખાને તખ્તે,
 ને કરાવ્યાં લોકસંઘને એ રાજદર્શન.
 શા શા કાંટા જહાંગીરને નથી વાગ્યા
 નૂરજહાનની નૂરપૂશણો વીણુતાં વીણુતાં ?

જહાંગીર : ચન્દ્રકિરણોથી વીધાવું હોય
 તો આવજો, ઓ મુસાફર ! ચન્દનીમાં.
 સો-સો કાંટાઓ વાગવાના ને ખસવાના
 એક શુભે શુભશનના ચૂંટનારને.
 જો, નૂર ! જો ; જો પહોળે, પાછળ ;
 લહરીએ લહરાતો જમનાનો જલપટ.
 ઇતિહાસના મહાસાગરમાં
 તહાફે નામ લેધને સંચરે છે :

સ્થાપશે તુજને, ઓ સૌન્દર્યમૂર્તિ !
 આ યુગની સુન્દરીઓને સિંહાસને.
 ત્રિકાળમાં જમનાજલ ઉચ્ચારશે કે
 જમનાતીરે જીવી ગયાં
 સારસડાં સરિખડાં બે રસબેડલાં :
 પ્રાચીનમાં રાધિકાજી ને શ્રી કૃષ્ણ,
 અર્વાચીનમાં નૂરજહાન ને જહાંગીર.

નૂરજહાન એક હોડલામાં બે બેસી
 જઈશું આપણે કાલના સાગરમાં :
 સંગાથે સંગાથે, તરતાં કે ડૂબતાં.
 પ્રેમપંખીની આપણે તો બે પાંખો.

(હોડાપણને ને જ્ઞાનને જલીર પગલે ખાન આઝમ આવે છે,
 દુરનસ બનવી ઉભે છે)

શા સન્દેશ છે ? ખાન આઝમ !

જહાંગીર : એમના તો શુભના જ હોય સન્દેશ.

ખાન આઝમ જગત સૂર્યતેજથી તેજવન્તું છે,
 સદતનત બાદશાહના તેજથી તેજસ્વિની છે.
 નદીઓનાં ગીર પર્વતરાજમાંથી છે :
 મહારામાંનું શુભ બાદશાહદીધું છે.
 બોધાણનાથ અવાઈ રાજ દેવ થયા.
 નર્મદાતીરે મન્ત્રસ્થાંભ માંડયો,
 ને નવકોટીનો તનુજ નર્મદા ઓળંગે તો
 કપરા શાપ લાણ્યા.

શાહજહાનનો સન્દેશ છે, જહાંપનાહ !
 અબ્બાજાનને ચરણવન્દના કહાવી છે.
 દક્ષિણની ડુંગરમાળમાંથી તૈલંગ,
 પશ્ચિમઘાટને સાગરકાંઠે લમતાં લમતાં
 બંગાળનાં નદ ને સરોવરઘટાઓમાં :
 લગામતોડયા વછેરા સમોવડા
 શાહઝાદા શાહજહાન હવે
 થાક્યા છે, નમ્યા છે.

જહાંગીર : સુગલાઈનો વેલો જ છે એવો.
 ચગતાર્ધ વંશના શાહઝાદાઓને
 લગામનાં બન્ધન ન હોય.
 અય અફ્સના ઉગતા છોડ !
 શેરને લગામ રહી જાણી છે
 કે રહડે સુગલાઈના શાહઝાદાને ?

તૂરજહાન : બહુ ચરણવન્દનાઓ આવી ગઈ.
 નમવાની નિશાની કાંઈ ? ખાન આઝમ !
 ખાન આઝમ : હા, બાદશાહબેગમ ! નિશાની લેજી છે :
 ચારે શાહઝાદાઓનાં પાઠવ્યાં છે ખાન.
 બાદશાહી રજા છે ? રજૂ કરે ?

જહાંગીર : લાવો-લાવો મહારી આંખોનાં ફિરણોને,
 મહારા સિંહાસનના ખાલ સિંહોને.

(દુરનસ કરી ખાન આઝમ બહાર જાય છે ; પ્રકૃત્વેલા ફૂલછાંટ
 સરિખડા ચારે શાહઝાદાઓને તેડી લાવી પેશ કરે છે. બાદશાહની ને

બાદશાહમાનૂની શાહઝાદાઓ ચરણવન્દના લે છે, આદર વાગ્યે ઝોદમાં લાતાય છે)

નૂરજહાન : શાહઝાદાઓ તો, જાણે રૂપરૂપના મણિ !
સન્ધ્યાની શાહી તરણીહના
જાણે હીરા ને માણિક, શની ને પોખરાજ !

જહાંગીર : હડાપણના દરિયાવ ખાન આઝમ !
હમે મળવા સરજ્યા નથી હવે,
બાદશાહ ને શાહઝાદા શાહજહાન.

ખાન આઝમ : એટલું ઓછું ન આણે જહાંપનાહ.
કિસ્મતની કમાન કાલે વળે કદમખોસીમાં.

નૂરજહાન : શાહજહાનને કહાવજો, ખાન આઝમ !
બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ
ચરણવન્દના સ્વીકારે છે, આશિષ કહાવે છે.

(ચારે ય શાહઝાદાઓને પંપાળતાં પપાળતા)

દાદાજનની સંગાથે, શાહઝાદાઓ !

પધારશોને કાશ્મીરની કુંભેમાં ?

તહમારા જેવજેવડી ત્યહાં

કમળપૂતળીઓ રચાવીને પરણાવીશું.

ઔરંગઝેબ : હું આવીશ, અમ્મીજન !

ને પરણીશ કમળપૂતળીને.

પણ ઇસ્લામમાં પૂતળીને પરણાય ?

જહાંગીર : ખાન આઝમ ! કાશ્મીરની તૈયારી રાખજો.

લોહરગઢના ખવાળગાહ મહેલમાં
ખે રાત્રિ સ્વપ્નાં લોગવી વિચરશું
પછી પૃથ્વી ઉપરની સ્વર્ગકુંજોમાં.

ખાન આઝમ : ગુરુ અર્જુન સાહેબને
લાવ્યા છે લાહોરથી.

જહાંગીર : એમનો યે આજે ઇનસાફ ?—

ખાન આઝમ : ધર્મગુરુ છે, શિષ્યોના શિરછત્ર છે ;
ન્યાયધ્વજ બાદશાહ ન્યાયાસને વિરાજે
તો ન્યાયતુલા સમતોલ રહે
દંડના તનખા લરવાની ના પાડે છે.

(તેજ જેવા શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરેલા કેવળ છુટ્ટા શીખગુરુ
અર્જુન સાહેબ આંખડીમાં ગગનમંડળ માપતા આવે છે.)

જહાંગીર : નમસ્કાર, ગુરુ સાહેબ !

ગુરુ અર્જુન : સત્ શ્રી અકલ, શહેનશાહ !

જહાંગીર : દંડ લરવાની ના પાડો છો ? ગુરુ સાહેબ !

ગુરુ અર્જુન : બાદશાહના ખજાના લરવાને

અમ ગરીબો કને તનખા ઝહાંથી ?

જહાંગીર : ગુરુ છો, સન્ત છો, ધર્માચાર્ય છો :

બાદશાહના દુશ્મનને દેવા તનખા છે,

બાદશાહને દેવા તનખા નથી : એ શુ ?

ગુરુ અર્જુન : દુશ્મન કે મિત્ર, રંક કે રાય,

હિન્દુ કે મુસલમાન :

રાહુ સરખા છે સત્ શ્રી અકલને.

વર્ણુ ને જાત તો વસો છે ઓઢલાં ;
 મહોટેરો તો છે માનવી નાંહીનો.
 એક છે, અવિનાશી છે
 સહુનો યે આતમરામ.
 શાહઆદાને નહિ, શાહના દુશ્મનને નહિ,
 રકને સહાયતા કીધી'તી.
 પાંખતૂટ્યા પંખેરને ચણુ નાંખી'તી
 અકબરશાહના કીધા અહેશાન વાળવા.
 અમે છીએ રાગદ્વેષથી પર.
 જગત્ગુરુ નાનકશાહના વંશજનો
 ધર્મ જ છે રકને રોટી દેવાનો.

ખાન આઝમ : તારણતરણું તીર્થધામ સ્થાપ્યું,
 હરમન્દિર માંડ્યું, અમૃતસરોવર બન્ધાવ્યું ;
 અન્ય સાહેબ ગૂંથી સંઘને સમખેર્યા.
 વડિલ બન્ધુ પૃથ્વીચન્દ્રને ટાળી
 ગાદી પામ્યા છે ગુરુદેવની.
 ગુરુજીએ ખુદ સદ્બોધ શો લીધો ?

જહાંગીર : બાદશાહના બંડખોરને ટીકો કરવાનો !
 ગુરુજી ! બે લાખ રૂપામ્હોરનો દંડ.
 બંડખોરને ટીકો કીધાની એ કીંમત.

ગુરુઅર્જુન : ટીકો કીધો'તો અકબરશાહના યુવરાજને.
 સંન્યાસીઓને શું કામ છે દૌલતનું ?
 શાહને જોઈએ તે શાહનું છે ;
 પોતે લે ; બાદશાહના હાથ લાંબા છે.

ગુનોહ કીધો નથી કે દંડ ભરે.
 ગુરુદેવનો સકલ ભંડાર છે
 રંકને, નિરાધારને, એકપંખાખાને કાજ.
 શીખોના શાહને દંડનાર શાહ કોણ ?
 અમારો બાદશાહ એક છે :
 સત્ નામ સાહેબનું.
 અમે એના સત્પન્થના સત્નામીઓ.
 સત્ શ્રી અકલ !

(સત્ શ્રી અકલનો પ્રહ્લનાદ પોકારે છે, જમનાજનો ઘાટ ગાળે છે.)

ખાન આઝમ : ગુરુજી ! ગુણગરવા છો, ભૂલો છો :
 શિષ્યો ઉધરાવશે દંડનો કાળો.—

ગુરુ અર્જુન : શપથ છે ગ્રન્થ સાહેબના,
 શપથ છે ગુરુદેવ નાનકશાહના,
 બાદશાહને દંડ ભરે કેા ગુરુ કાળે તો.
 સાહેબની મરણ કિસ્મતને ઘડે છે.
 કુરખાનીમાં આનન્દ છે રાન્નોને,

જહાંગીર : ખાન આઝમ ! એ જ કિલ્લો,
 લાહોરનો લોહગઢ ઘો ગુરુજીને.
 ખૂશરૂના સામેલાને ત્યાં શૂળી દીધી'તી.
 ઉપર વજૂની લોગળ ભીડજો.

ગુરુ અર્જુન : સત્ નામ સાહેબનું:
 જગત તો છે આ આખપંખાળ.

(શુરુ અનુર્જનશાહને લેકને જે ઉમરાવો નય છે. એક ધનુષ્ય ઉપાડી જે સેનાનીઓ ને એક અમીર આવે છે.)

અમીર : ખુલ્લનદખખતી હો બાદશાહ સલામતની.
ગુજરાતે ઘડેલું છે આ મહાધનુષ્ય.
શાહબાપુના દૂધભાઈ મીરઝા કોકાના કુંવરે,
મીરઝા શમ્સીએ પાઠવ્યું છે.

જહાંગીર : કમાન છે જાણે વજ્રદંડ.
એ ચાપનો ચઢાવણહારો કોણ ?

અમીર : શહેનશાહી દરબાર વીરનો સાગર છે.
હરેક જંગબહાદુર સહડાવશે એ ચાપ.

(કાખૂલીસ્તાનના સગસરીરી એક ખાન આવે છે, ચાપ સહડાવવા મથે છે, શરમિન્દા પડે છે. મીરઝા મહમ્મદ અખાડામાં આવે છે.)

મીરઝા મહમ્મદ : કાખૂલીસ્તાનમાં બન્દૂક પેઠી, તીર ખૂટ્યાં.
પત્થર ફોડો, પણ પોલાદ ન વીંધાય
તમ પર્વતવાસીના પર્વતઘાવથી.
લાવો એ લોહકમાન.

(મહાધનુષ્યની શી ગચાણી એક ધરતીમા રોપી ખીજને વાળી
ઐટલી સમીપે ચાણે છે કે જાણે ચાપલગ થશે. ટંકાર કરી બાણ માડે
છે, છોડે છે, લોકમેદિની ને જમનાજલ ઓળગી સહામી પારનાં આડીકુડમા
બાણ સમાઈ નય છે.)

જહાંગીર : એક હઝારી છે, મીરઝા !

દોઢહાડીનો કમરબંધ બાંધજો.

આસફખાન: બાદશાહ સલામતની ખુશખબર છે ?

ચતુરે કીધું ચાપનું ચઢાવણ.

શાહ નિરખે સમશેરના ઝટકાનું જોર.

નૂરજહાન : બાદશાહ દેશે બાદશાહી બક્ષીસ

સમશેરિયાને સમશેરબાઝીનું.

આસફખાન: લાવો એ ગોળીભૂવો શેર.

(ચારપાછ ઉપર ચાર સેનાનીઓ ગોળીવિખાચેલો સિદ્ધ લાવી
આખાડા વચ્ચે મૂકે છે.)

આસફખાન: વડલે વડવાઇઓ લટકે એમ

શેરને લટકે છે ગાઠ કેશાવલિ.

એ કેશાવલિની આરપાર

એક ઝટકે કાપશે કોઈ

સિંહનો ગરદનસ્થાંભ ?

મીરઝા મહમ્મદ : અળાંકવજની સમશેર આપો તો.

આંખાનાં થડ વધેર્યા છે :

એમ વધેરું શેરનું દેહથડ.

(રાજસભા ફુતફલની આખે નિહાળી રહે છે બાદશાહ નાહ્યા-
ગીઝ પોતાની સમશેર ખોડી ધરે છે.)

જહાંગીર : લીજિયે, સરદાર આહમ !

નૂરજહાન : બુખારામાં થરી, બદખ્શમાં પાગી ખાયું .

કાબૂલિસ્તાનમાં મૂઠ ચઢાવી છે.

હ્યો, મીરજા ! આ બાદશાહી સમશેર :

હીરે જડેલી, ને હીરા શી અખંડવજ્રની.

(ધૂંટણિયે પડી મીરજા મહમ્મદ બાદશાહી તેજ લે છે નમી,
કુરનસ કરી, જીનીને રીંછને પગલે અખાડાના ચાકમાં ધૂમે છે, સમશેરના
પટા ખેલે છે, બાહુ છુટા કરે છે. બાજઠં ઉપર શેરને થડ શો હિમ્મત રાખે
છે. મીરજા વળી ધૂમણે ચઢે છે. ધૂમતા ધૂમતા અવળા હાથનો એક
ઝટકો શેરની ગરદનકોઠી ઉપર મારે છે, બણે વીજનો ઝળકારો વણ્ટ્યો.
કપાયેલી વડવાઈ જેવી અડધી ચાળ કપાઈ પડે છે, શેરનું થડ ઉભું રહે
છે, તડખૂચા શું શિર રગડતુ રગડતુ બાદશાહના ચરણો નીચે જઈ પડે છે)

જહાંગીર : શાહખાશ, મીરજા મહમ્મદ શેરખટોનીમ !

એ સમશેર રાખો શાહના દુશ્મનને કાજ.

નૂરજહાન : પાના ઉપર આપશે સોનામહોરો.

સદતનતનું શૂરાતન ચડુતે પૂર છે.

ઓસફખાન : (અન્દર જઈ પાછા આવીને)

કાબૂલથી પરન્દા કાસદ આવ્યો છે,

ખંડનો દાવાનળ સળગ્યો છે ત્યહાં.

(હિમરાવો આઘાપાછા થાય છે. રાજમન્ત્રણાના મન્ત્રીઓ બે
ડગલા સમીપે સચરે છે.)

જહાંગીર : કાબૂલના હુંગર વાર વાર સળગે છે:

એ ઘાસને સામટું સળગાવોને.

નૂરજહાન : શિપેહસાલાઝ મહોબતખાનજીને પાઠવો,

બાદશાહી જયધ્વજ રોપી આવે
કાબૂસને રાજદુર્ગે.

જહાંગીર : હા; બહાદૂર છે, દૂરઅન્દેશ છે
એ રાજપૂત સિપૈહસાહાર.

ખાન આઝમ : જહાંપનાહ !—

જહાંગીર : પંખીપાંખે ઉડતી સાંઠણીએ, ખાન આઝમ !
શાહબાનૂનું ફરમાન લેજાતો.

ખાન આઝમ : (જતા જતા સ્વગત)
ખીંતે આ મંડાણો જંગ
પંખાના પંચેન્દિય શા પાંચે આરે.
મહાબત અવળો ઉતરશે.

જહાંગીર : નૂર ! નિરખીને નવી સોનામહોર ?
વાંચ મુદ્રાલેખ, ને ઉછાળ
ખાસોઆમને ઝીલવાને કાજ.
સુવર્ણે સુન્દર થયું તહારા નામાક્ષરોથી.

નૂરજહાન : તું નહિ કરે એટલું જોણું :
જહાંગીરને જગત શોભાવવું છે ને ?

(નવીન સોનામહોર લઈ ચુકીને કરે છે ; મુદ્રાલેખ વાંચે છે)

અ હુકમે શાહ જહાંગીર યાદત સદ ઝેવર,
અ નામે નૂરજહાન બાદશાહબેગમ કર.

(ભાગ્યદેશે ચન્દ્રસ્થાને સુવર્ણમુદ્રા ગ્રાપે છે.)

કંઈ કંઈ સ્વપ્નાં સરજે છે

જહાંગીર ! તું ય તે.

જહાંગીર : નૂરે જહાન છે મહારા આત્માનું નૂર.

રૂપામહારે ખુદાને સભાર્યા,

સોનામહારે સૌન્દર્યને સંભાર્યું મહેં.

શહેનશાહની શાદળખતીની આ વરધે

સમર્પું છું ઐતમાદ-ઉફ-દૌલાની બાગીરો,

ને ત્રીશ હબ્બરીનો નિશાનડંકો.

લોગવજે બાદશાહી બહોજલાલીથી.

આજે તહેં ય જમાડયા સદતનતના ફકીરોને.

સુન્દરીઓના ઓ આફતાબ !

કેટકેટલી તું સરજે છે

નૂરની વાડીઓ મહારે માટે ?

તહારાં સૌન્દર્યની સરજેલી

કુંજનિકુળે ગાણી જોજે, નૂર !

કેટકેટલાં છે એ આનન્દનાં ઉપવન ?

મહેને નથી આવડતું, નૂર !

તહારા જેટજેટલું સૌન્દર્યસજન.

અનોખી સૃષ્ટિની તું છો વસનારી-

સુન્દરતા યે સુન્દર થશે તુજ નામાક્ષરે.

વરસાવ સોનારૂપાનો વરસાદ.

(નૂરુહાનના નામાશરેથી અસ્તિ સોનામ્હોરે. સોનારપાત્રે
 બદમે સગાથે, બાદશાહ ને બાદશાહમેગમ બાદશાહી અરખેથી મનુખ-
 મેદનીમા-હજાળે છે; નીચે બાસોઆમ એ ઝીણે છે; સૌબાગસક્ષમી ગણી
 ઘાઈ ઘાઈ તો માદળિયામા મૂંડે છે.)

લોકમેદિની : જય બાદશાહની પુલન્દ અખતીનો !

જય બાદશાહમેગમની બેહસ્તીનો !

જહાંગીર-નરજહાન

અંક ત્રીજો

પ્રવેશ પહેલો

ઝેલમને કિનારે કેદમાં

(ઝેલમની ભગ્નમરકાળી લેખક ઉપર રાજનગરી જેવી બાદશાહી કાવણી વિસ્તરીને પડી છે, મન્યે રાજમહેલ સમોવરો કિનખાખનો રાતો બાદશાહી તબૂ ખરો છે પાંચ રાજપૂત સમરોરિયા શિંહદ્વારે પહેરો ભરે જે લીતરના ભાગના વાઘ જેવા જંગળહાટ્ટ મહાખતખાન આવે છે, ને પ્રેમરે છે.)

મહાખત : બાદશાહજેગમ ! પધારશો ?

(અડતુ જલદજ્યુ-અડતુ જલતરતું પોચણુ જલતરગાવલિમાં ડોલતુ હોય એવી મદડોલનત ગતિથી વિચારરૂખી બાદશાહજેગમ નૂરજહાન, અગુલીરેખા ઉપર મસ્તક ડોલાવતી, ખીજર પૂરાયેલી સિંહણને પગરે પધારે છે.)

નૂરજહાન : રાજપુત્રોના સિપેહસાક્ષર

શું માગે છે આજ ?

મહાખત : માગના નથી આવ્યો, આપવા આવ્યો છું.

લ્યો આ બાદશાહી ફરમાન.

નૂરજહાન : શાનું ફરમાન ? જંગળહાટ્ટર !

જંગલું આહવાન આપતા હશે.

મહાખત : મૃત્યુનું.

જામાતૃને મારેલા કાંટાના વ્યાઝૂકનો ઇનસાફઃ
શાહઝાદાં પરવીઝનું હકપત્રક.

નૂરજહાનઃ લાવો, લાવો એ શાહી ફરમાન.
પ્રેમનાં હો કે મોતનાં હો,
બાદશાહનાં સહુ ફરમાન
બ સરોચશ્મ વન્દનીય છે મહારે.

(જ ગળહાદુર બાદશાહી ફરમાન આપે છે. ફરમાનની વ્યથાઓસી
કરી શાહજેગમ તે વાંચે છે, વિચારે છે. મહાબતખાન વિમારાલુમા
પડે છે.)

મહાબતઃ હું રાજપુત્ર છું ? કે મુસલમાનીન ?
નથી એક્ટે ચ ધર્મ પાળતો;
રાજપુત્રનો કે મુસલમાનીનો.
ત્રિલોક્યશસ્ત્રી, ક્ષત્રિયત્વના અવતાર
મહારાણા પ્રતાપનો હું ભત્રિજો
સીંહત્યાનાં કાવત્રાં રચું છું.
—પણ સૌન્દર્ય આવાં હોય ?
આ તે સુન્દરી કે નાગણી ?
સુન્દરતાની લકુરીઓમાં અત્યહારે
શાં શાં નથી ઉછળતાં ઝેર ?
સૌન્દર્યનો દીવો, ઓ દુનિયા !
તહારામાંથી ગુલ થઈ વાવ.

(નૂરજહાન દડતાથી સ્ફોટ સકારે છે; એ જોઈને)

પાંખો લીડતી બાજપંખિણી સી

કેવો સકોરે છે પાલવ ?
 જાણે સિંહણ સામને ઉતરી !
 સોનાના મુગટ સરિખડા
 કમલસંપુટ સમા! મસ્તકમાં
 શા શા તરંગો ઘોળાતા હશે ?

(શૂંઘની કળીઓ ઉઘડતી હોય એમ ધીરે ધીરે આંખડીઓ
 નૂરજહાન ઉઘી કરે છે, પરિમલ સમાં સ્થિત ને મીઠાશથી સિપેહસાહારને
 નડવરાવે છે)

નૂરજહાન: જંગખહાદુર ! એક પ્રશ્ન પૂછું ?
 મહાખત : છેલ્લી ઘડીએ સહુ સવાલ હક છે.
 નૂરજહાન: મહારો જહાંગીર છે ત્યાં સૂધી
 મહારી છેલ્લી ઘડી હજી દૂર છે.
 એક વારકો તો પાછો વાળીશ
 અજલના ચે ફિરિશ્તાને.
 જહાંગીરે બહુ પાયાં છે મહને અમૃત :
 એકાદ વિચનો ખ્યાલો ભેજે,
 મહારે મન તો એ અમૃતકટોરો છે.
 જંગખહાદુર સિપેહસાહાર !
 કેદી બાદશાહને કેદ-ડેરામાંથી
 દુરમાન પાઠવવાના અધિકાર રાખ્યા છે ?
 સિપેહસાહારની સેના તે સ્વીકારશે ?

મહાખત : (ઘણી વિચારે છે, ઉત્તર જડતો નથી. આખરે)
 વિચારવાનું વઝીરોને છે.
 સિપાહીઓએ વિચારવાનું નથી,

ફરમાનના અમલ કરવાના છે.

નૃસિંહાન : તો જોડો સુદયશસ્વી સમશેર
સારી સદતનતમાં જયડંકે નાચન્તી,
ને ડાપો, મુગલાઈના ઓ સિપેહસાહાર !
નિઃશસ્ત્ર સીજતિની ગરદનને.
ઘતિકાસ અમૃતાક્ષરે નોંધશે
મલપતા રાજપુત્રના એ વિજયરંગ.

(દુશ્મનનાં બાણોથી અવિકપિત જ મળહાદૂર મહાબતખાન
સુન્દરીનાં વચણુબાણથી કપે છે મહાસગ્રામના મામલાઓમાં અપરાજિત
મહાબત પરાજય પામે છે)

મહાબત : બાદશાહ બંણે, શાહુખાન !
ને બાદશાહબેગમ બંણે
બાદશાહો ફરમાનની એ વાર્તા
હું છૂંવા માયું છું એ કથનીઓમાંથી.

નૃસિંહાન : તો રખા છે સ્કુને
જહાંગીરશાહની પાયબોઝોની ?
મહારં રોત પણ સુવરશે.

મહાબત : (વીજળી વાગી હોય એવો ચમકે છે સ્વગત વિચારે છે)
મોતનું નગારું વગાડું છું,
તે જગત સંકેતવાની ઘડીએ
સુન્દરીને તહેના સ્વામીદર્શનની
મહારે-ક્ષત્રિયપુત્રે શી રીતે ના પાડવી ?

(અમગના ડોહતા, રૂદન શા સ્વરથી આસન)

કેદીને શું અર્થ કરવી છે ?

નૂરજહાન: મહને ચે કેદ કીધી હશે ? નહીં ?

ઝેલમના જંગમાં, જંગખડાદુર !

ખાણુના વરસાદ વરસતા'તા ત્યહારે

કંઈ બખોલે સન્તાઈ ખેઠા'તા વાઘ ?

દીઠી'તીને તેગની તે નાગણી ?

ને ખાણુનાં એ ઉડતાં સાપોલિયાં ?

બચી ગયા એમના ડંખ આખતાં :

એ સમશેરદર્શને શું ભૂલી ગયા ?

વરસાદ જેવી વરસતી એ ખાણુઝડીઓ ?

શું કહે ? બાલકને ખાણુ વાગ્યે

ઉમરાવોએ વારી,—બળજેરીથી વાળી :

નહિ તો એાર ઉતરત ઝેલમનો જંગ.

અજીત શિશોલિયા ને શક્તાવતોને

એક મુન્દરી ત્યહારે હરાવત.

શાહબાનૂના ત્રણ-ત્રણ મહાવત હણાયા :

એથા મહાવતે હાથી રણમાંથી વાળ્યો,

ને વીંધાઈ પડ્યો તે મહારા જ ખાણુથી.

દેખા દીધી હોત ઝેલમના જંગમાં,

તો મહાવતને મૃત્યુ પાનાઈ વજખાણુ

ખીજા કે બહાદુરની છાતીને ચીરત.

બાદશાહખેગમને કેદી કીધી હશે

તહમારાં સુદ્ધપરાક્રમેથી તહમે ?—નહીં ?

કે સ્વીકારી છે સ્વયં આ કેદ

મહારા જહાંગીરની દુઃખસાગિણી થવાને ?
 જંગળહાદુર ! સ્ત્રીકેદી સન્મુખ આગે
 મૃત્યુનું ફરમાન લઇ ખડા છેઃ
 ગઈ કાલના ઝેલમના પટમાં
 સામનામાં સ્હામે કાં ન્હોતા પધાર્યા ?

મહાબત : જંગવેલી જોગણીને માથે ઘેસાડી
 મદ્દવેલો હાથી ધૂમતો'તો ઝેલમમાં ત્યહારે.
 યુદ્ધની દેવી ત્યહારે તો
 મોતના રાસ રમતી'તી ત્યહાં.
 નટરાજ નહિ, પાર્વતીજી તાંડવ જેલતાં'તાં.

નૂરજહાન: તહમારા બાદશાહને ચે કેદ કીધા
 કપટથી ? કે શૂરાતનથી ?
 પોતાના શહેનશાહને કેદ કરવા,
 ક્યહારનો એ સિપેહસાહારનો ધર્મ ?
 ઓ સમશેરધારી વીરવંશજ !
 વીરત્વને લખવે છે દગાબાઝી.
 ક્ષત્રિયત્વને ને દગાબાઝીને તો પૂર્વે
 પૂર્વ ને પશ્ચિમ જેટલાં છેટાં હતાં.

(બાગેલી સિહણ સમી સુન્દરીના પજ્જતા તીક્ષ્ણા ધાવ
 સિપેહસાહારથી નથી સલા જતા. કટાણીને, ઓગળી જઈને, દડતાની
 સાંકળો તૂટતી હોય તેમ)

મહાબત : આલો અજલના ફિરિશ્તાની પાસે.
 સહમજી દયો બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ.

(સ્વગત)

શયતાનને ચે સખડે પઢાવે

એવી છે આ જગત્સુન્દરી.

નૂરજહાન: ભયંકર છે, પુરુષવ્યાધિ ! વીર પુરુષ ને.

સુન્દરી શૂરવીરથી નીડર છે સદા.

(બાદશાહી તથાની સોનવેલમાંડી રેશમકનાત એક ઉપડે છે. પાઝશામા ખૂરેલા સિહ સમા જહાંગીરશાહ વિચારગ્રસ્ત મહી ટહેલતા ફર્શન દે છે. વારે વારે ગભીરતાથી એક ગ્રન્થમાં નૂવે છે, વાચે છે, ખાના ફેરવે છે.

નગરીક જઈને, ધૂટણિયે પડીને, કદમગોસી કરીને, કર જાડીને નૂરજહાન જહાંગીરશાહને ઉભા રાખે છે.)

નૂરજહાન: જહાંગીર ! હું જાઉં છું.

જહાંગીર : (વિચારતન્દ્રામાંથી જાગીને)

કુચ્છાં ? નૂર ! કુચ્છાં ?

નૂરજહાન : (ફરીથી નયન વડે કરચુંબન કરીને)

આ હાથે બાદશાહી ફરમાન આલેખી

મહને મોકલાવી છે ત્થાં:

ક્રિયામતને કાંઠડે,

દુનિયાને પેલે આરે.

જહાંગીર: કોણ ભાખે છે એવું ?

નૂરજહાન: જંગમહાદુર સિપેહસાહાર મહાબતખાનજી.

જઈને જીજ્ઞાસને આરે ઉભીશ;

ને સ્વર્ગકાંઠે ઉભી ઉભી

વાટડી જોઈશ મહારા જહાંગીરની.

જહાંગીર વિનાનાં તો હવે
 સ્વર્ગે મ્હને સૂનાં લાગશે.
 ભાગ્યચક્ર શા ફરતા એા આરમાન !
 જે જે દાખવ્યાં ત્હેં તે દીઠાં:
 સંયોગ દીઠો, વિયોગે દીઠો;
 ને વિયોગની ઘડીની ઘંટા ચે સાંભળી.

(ચરણચુબન કરે છે. દામન આડી નયનખોસી કરે છે. ભાગ્યકળા
 વેલીને ઉપાડ્યા પેઠમ બાદશાહબેગમને જહાંગીરશાહ ઉઠાડે છે.)

જહાંગીર : (મહાબતખાન ભગી ફરીને)
 મહાબત ! તું બાદશાહ ? કે હું ?

મહાબત : જહાંપનાહ બાદશાહ.
 મહાબત તો બન્દયે બાક છે.

(બાદશાહની પદ્મલિ લઈને શિરે મ્હણે છે)

જહાંગીર : મહાબત ! તારાં ફરમાન ? કે મહારાં ?
 સદતનતનો મુગટ કોને માથે ?

મહાબત : જહાંપનાહનાં ફરમાન:
 સદતનતનો મુગટ શાહાનશાહને માથે.

(ઘૂઠણિયે પડી શહેનશાહની ચરણવન્દના કરે છે.)

જહાંગીર : તો ત્હેં લખાવેલું ને મ્હેં લખેલું,
 લાવ, મ્હને પાછું આપ
 એ બાદશાહી ફરમાન.

બાદશાહત નથી ઉથલાવી નાંખવી:
નૂરજહાનને જીવવા દે.

મહાબત : બ સરોચસ્મ, જહાંપનાહ !
શહેનશાહની આજ્ઞા, મહારો તે અમલ.

(શાહી ફરમાન બાદશાહને આપે છે.)

જહાંગીર : આ ફરમાન ફાડું છું ત્યહારે !

મહાબત : જેવી બાદશાહી બુલન્દબખ્તી.

જહાંગીર : મોતના એ ફરમાનનું મોત થાય.

શાહબાનૂની અલાબલા ઉતારી

દિશદિશમાં વેરું છું આ.

(ફરમાન ફાડી, શાહબાનૂને મુખડે ઓવારી, પનગિયાં શા ચીરદ
હવામાં ઉડાડે છે)

મહાબત : શહેનશાહી રૂબસદ છે મહને ?

નૂરજહાન : ઠીક માંડી છે, હો, જંગમહાદુર !

હિન્દુઓના મન્દિરની પેઠે.

દેવને નહવરાવે તેમ નહાય,

ને બવરાવે તેમ ખાય,

ને પોઠાડે તેમ પોઠે:

ને પૂજારી દેવને નામે પૂજાય.

અયિ વીરશિરોમણિ સિપેહસાલાર !

તહમે હિન્દુ છો ? કે મુસલમાન ?

(સહુની ઝીન્દગીમા એક અનુત્તર પ્રશ્ન હોય છે. ઝીન્દગીનો એવો અનુત્તર પ્રશ્ન પૂછતાં શરૂ કરીને આલુછાજતી શરમિન્દગી સિપેહ સાધાર દાખને છે.)

મહાબત : શહેનશાહ ફરમાવે તે.

શાહબાપૂને તો એક જ હતા

હિન્દુ તેમ જ મુસલમાન.

જહાંગીર : “હિન્દુ હમેશ હો, હો મુસલમાં કભી કભી”

જંગબહાદુર એ ધર્મ પાળે છે.

રઝા છે, મહાબતખાનજી !

રાઝીથી તો જાવ છો ને ?

(ઝમીનખોસી કરી સિપેહસાધાર જવા વળે છે. જતા જતાને)

મહાબત ! ખુર્રમ કચ્હાં છે ?

મહાબત : સિન્ધના મહારણપગથારમાં.

ધરાન જવા ધરાદો સાંભળ્યો છે,

શાહદાદા હુમાયુનશાહને પગલે પગલે.

જહાંગીર : શાહઝાદાનો બળવો શમ્યો નહિ.

નૂરજહાન : મહાસેનાની વ્યૂહરચના કચ્હારે છે ?

કાબૂલ પાઠવો છો તે મહાસૈન્ય

બાદશાહને તો બતાવશોને ?

મહાબત : હમણાં નથી, બાદશાહબેગમ !

જહાંગીર : ખાન આઝમ આસફખાનજીને ફૂટેજો

શાહદરાનો મકબરો હજી અધૂરો છે.

મહાબત : ખાન આઝમ છે અટકના દુર્ગમાં,

સિન્ધુની સનાતન પાળને તીરે.
 જહાંગીરશાહનાં જય ને જહોજસાલી
 ચારે દિશાઓને ઉચ્ચારતા
 શાહદરાના ગગનચુંખી મિનારાઓના
 ચાર-ચાર માળ માંડયા છે :
 છત્રીઓ જ અધૂરી છે, જહાંપનાહ !

જહાંગીર : જવાબગાહમાં નીંદ ન આવી,
 ને ઝેલમતીરે ડેરા માંડયા :
 તો ત્હેં હરી લીધી બાદશાહી નીંદ.
 શાહદરામાં તો સુખે નીંદરવા દેજે.

(સ્મિત ફરકાવતો સિંચેહસાહાર આરાવલ્લીના દીપકને પગલે
 સિધાવે છે.)

નૂરજહાન : શાહદરાના મકબરાની તો
 નૂરજહાન થશે મુજબરણ.
 શું વાંચતા હતા બાદશાહ ?
 ક્યાં ઉડના'તા સૂફીઓની પાંખે પાંખે ?
 જહાંગીર : ફિલસુફીની નહિ, ઇશ્કની પાંખે ઉડતો'તો.
 ત્રિસાને ગેળ વાંચતો હતો ;
 શુકુન જોતો હતો દીવાને હાફીઝમાં,
 પ્રેમની એ અખૂટ ભાગીરથીમાં.
 પરીઓની પાંખના દર્શનની પેઠે
 શુભના સુખાળવા સન્દેશ
 આવે છે ને આથમે છે.

દૂરજહાન : જહાંગીરશાહનું શુભ જ છે સદા.
 સદતનતના ઓ સોહાગમણિ !
 તહારો સોહાગ અણુઆથમ્યો રહેશે
 જહાનમાં ને જીન્નતમાં ય તે.
 તહારી જીત છે બન્ને જગતમાં.
 મહારા આયુષ્યના આધાર !
 ઝીન્દગીની બહોજલાલી
 જહાંગીરે નૂરજહાનને દાખવી:
 મૃત્યુની સદતનતની શાહાનશાહી
 નૂરજહાન દાખવશે જહાંગીરશાહને
 દુનિયામાં ને સ્વર્ગનાં યે ઉપવનોમાં.
 નિત્ય નિત્ય ફૂલડે પૂજીશ
 એના ઉમ્મરા ને ટોડલા,
 એનાં લીલર ને બાહર,
 દિલકુશાના દિલ વિશાળા ગુલઝારોમાં.
 શહેનશાહજી જતન કરશે શહેનશાહનાં.
 દુનિયાં ન દીકું દેખશે કે
 રંકને બાદશાહે બાદશાહજી બનાવી,
 તો બાદશાહજીને રંક થનાં આવડે છે.
 નૂરજહાન પ્રેમની ભિખારણુ થશે,
 ને પાડશે જગતમાં પ્રેમનો બાંગ.
 અમ ગરીબોની કબ્રને પતથરે
 નહીં હોય ફૂલ, કે નહીં હોય દીપ;
 નહીં હોય પંખીની પાંખના એજગયા

કે બુલબુલની બંસરી.

બર મઝારે મા ગરીબાં

નેહ ચિરાઈ, નેહ બુલી :

નેહ પરે પરવાને યાબી,

નેહ સિદાયે બુલબુલી.

ઝીન્દગીનો સૂરજ આથમે

પછી અજવાળાં શાનાં હોય ?

જહાંગીર : મહારો તો સન્મુખે જ છે

ઝીન્દગીનો ચન્દ્ર.

(તૂરજહાનના નમાવેલા વચનચન્દ્રને હૈયામાં લે છે. ઝીન્દગીના ચક્કરોલા ચાક્રને હળવે પગલે, હાથી ને હાથિણી સરખડા, બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ, ઉરના ને સદતનતના ભાર નીચે નાણે દયાતાવ્ય પાતાં જેવા, તખ્તના હાતરમાં સિધાવે છે.)

પ્રવેશ બીજે

અરપારકરના મહારણુમાં

(ધરપારકરના મહારણુમાં હૈયા રો એક ઝરો ને તીરે જુડ છે. એ જુડમાં ઘોડાક તળૂઓ નાંખી શાહઝાદા શાહજહાનની ડાવણી પડેલી છે. તળૂઓને ખીસે ખીસે અરબી ઘોડા બાધેલા છે. વચ્ચે એક હાથી ને એક હાથિણી ઝૂલે છે.)

ઝરાના તીરની હરિયાળીમાં જુડાયામાં સારસની જોડલી સમોવડાં શાહઝાદા શાહજહાન ને અર્જુન નાનું જોડેલાં છે. શાહજહાન વિચાર-અરત છે અર્જુન નાનું આશાનું ગીત ગાતાં ગાતાં શાહઝાદાના વાળમાં અગુલિરેખાઓ પડેલતાં પડેલતાં પપાળે છે.)

અર્જુન નાનું : આશા-આશા અમરનામિનીં દ્રુવ

ધોમ ધળે કે ઝડીઓ વરસે :
વીજ ઝમ્કે, વનદવ દરસે ;
એક એ પાંખ છાયે અન્તર્યામીની.
આશા અમરનામિની.
આશા-આશા અમરનામિની.

ગાઠ અન્ધારાં, વિરલ ઉજિયારાં;
રણવગડાના ભૂલામણા આરા:
અખંડ જ્યોતિ ત્હાં યે વિશ્વસ્વામીની.

આશા અમરનામિની.
આશા-આશા અમરનામિની.

શાહ પુરુરમ ! હતાશ શું થા છ ?

શાહજહાન : જોયાંને ફરતાં બળબળતાં રણ ?

અર્જુન મન્દ બાનૂ : આપણાં અત્યહારનાં ભાગ્ય સમાં.

શાહજહાન : આ રણમાં વાતા મહાવાયુથી યે
હોલવાતો નથી ત્હારો આશાદીપ ?

અર્જુન મન્દ બાનૂ : ધરતી ધરી ઉપર ધૂમે છે,
કાળચક્રે આસ્માન જેવું ફરે છે:
આજે અન્ધારું ને કાલો ઉગસ.
શાહજહાન !

શાહજહાન . શાહજહાન મા કહે મહને.
ખંજર શો ખુલે છે એ ખોલ.
મેવાડ છતી મુગટમાં માંડયું,
ને દક્ષિણ છતી ચરણમાં ધર્યું,
માત્ર એ જયપ્રસંગો શિવાય
ખાદશાહે લેખ્યો નથી મહને શાહજહાન.

અર્જુન મન્દ બાનૂ : આજે ઉભવા ધરતી નથી,
રણતડકો નિવારવા છત્ર નથી;
છતાં, પ્રાણાધિક પુરુરમ !
ત્હારી ભાગ્યરેખા ભાગે છે
તું શાહજહાન છે, શાહજહાન છે.
ળીજાઓ પત્થર જેવા હો યા નહિ,
પુરુરમ મ્હારો દેવદહો છે:

શાહજહાન : હિન્દને હમણાં તો દેહલી સદામ.
 આ થાકેલા અપણુ થોડીલા,
 ને એથી ચે થાકેલા આપણા સરદારો,
 અને હું ચે થાક્યો છું બળવાઓથી
 એક નથી થાકી તું, અર્જુનન્દ !
 સ્ત્રીજાતિ એટલે અવિરામ મહાશક્તિ.
 ઉગે કે આથમે, અજવાળામાં કે અન્ધારામાં.
 ઝીંદગીની પાનખરમાં ને વસન્તના,
 અખડ એક તું જગ છ લણુથાકી
 જાણે મહારા ભાગ્યની જગતી જ્યોત
 સોગન્દ છે આસ્માનો ઝંખીનના,
 એવું કરીશ કે જગતે વાંચશે રાહ
 આપણા પ્રેમના અનરત કીર્તિલેખ.
 તહારી ને મહારી ચાર આંખો સરિંગલ
 ચાર હુમારોને દેહલી પાઠવ્યા.—

અર્જુનન્દ બાનૂ : શાહજેગમ સ્ફુરજો બાન આબ્યા,
 આપણે સ્તમજ્યાં લણુશે ને ઉછરશે
 નાનાજનના દેહલીના દરબારમાં.

શાહજહાન : ત્હારે ચે બાનગાતી ન સચરી મહિયરિયે
 રણુઓમાં કૂલપાંખડી કરમાઈ જશે તો ?

અર્જુનન્દ બાનૂ : કૂલ ડોયુ ? ને પાંખડી ડોયુ ? ખુર્રા !
 શાહઅદો કે બાનગાતી ?

હા, હું તહારી પાંખડી તો ખરી.
 કૂલને નહિ શોમે રણુની જે આખ,

ને રત્નસિંહાસનેથી પાછો પરવર્યો
 શિશોદિગ્ગામોના મેવાડને સિંહાસને.
 સૌરાષ્ટ્રને સાગરતીરે ભૂલન્તા
 ચન્દ્રમૌલીને ચન્દ્રસુગટ ઉતાર્યો,
 મૂર્તિખંડકે મહામૂર્તિ ખંડીને
 મૂર્તિખંડ મધ્યા શરોઃ મોડયો,
 ગઝનવીની શહેનશાહી લેટ તરીકે.
 કહે છે કે દેવ પછી ભૂત થયા,
 લામાવી લયાવી ભૂલો પાડ્યો
 વંણુની આ ભૂલખંડામગ્નીઓમાં:
 તહો યે પ-થમૂલ્યો ગઝનવીશાહ
 ગઝનવી ખિંચ્યો જપડકે.
 એ આ થરપારકરનાં મહારથુ.
 કોઈકે જ આવશે અહી,
 કોઈકે જ જશે અહિયાંથી:
 આવીને જશે તે જીતશે.
 શાહુઝાદો શાહુઝહાન તો મહારો
 સરખયેલો છે જહાનનો શાહ થવાને.

શાહુઝહાન : (સમશેર ઉપર હાથ ચૂસીને)

મહારી સિંહણુ ! તહારો સિંહ ત્યહારે
 પગલાં પાગાં વાગે છે.

દેહલીઆગ્રા હમણાંકા નથી દીડાં.

રાજમહેલપાંથી દેશવટે છે રાજકુમાર.

અણુધું દર્શન શહેનશાહવનાં એ રાજતીર્યોનાં.

ખેંચું છું સમરાંગણની સમશેર,
 ચડાવું છું પ્રહ્લાત્રનું મહાચાપ.
 ગાખૂટ બાણ આખ્યાં કરજે ખુરૂરમને.

(કે રાજપૂત દૂતને લેઈ એક સરદાર આવે છે.)

રાજપૂત દૂત : મહારાણાના ઝગાર છે શાહઝાદાને.

શાહઝાદાન : સલામ, ચહારી ચે સદ સલામ
આરાવલ્લીના એ સિંહરાજને.

મહારાણાણના આરોગ્યરંગ—

રાજપૂત દૂત : મૃત્યુશય્યામાં છે મહારાણોજી;
એકલિંગીજીનાં તેડા આવ્યાં છે.

પણ મહારાણાને મૃત્યુ શાં ?

જતાં જતાં લેવા છે શાહઝાદાને.

કહાવ્યું છે સેવાડનાં રિસામણાં મટાડો
આરાવલ્લીનું શિખર, કોતર, કે સરોવર
શાહઝાદા માગે તે લેનનું:

ને માંડે ત્વહાં બાદશાહી પાટનગરી.

કુમાર કરણલાલે કહાવ્યું છે કે
દેહલીને સિંહાસને હારે બેઠા હતા;

તે ત્યાહી રાજનહેલ બન્ધાવીશું,

ને ચાપીશું મહી સિંહાસન.

ને સોહીશું સૂરજ ને ચન્દ્ર.

સેવાડમાં સરજીદ ન હોય:

મરજીદે જોઈશે તો માંડીશું.

સમશેરોની ઘટા ગૂંથાય,
 ભાલાની વીજળીઓ ઝબૂકે,
 આભલાં આભલાંથી અથડાય
 ને કાટકા ગગનગુફામાં ગાજે:
 ત્હો યે મેઘના મહિમા ને ગૌરવ એક.
 ભાઈ કીધા તે લેળીડા ને ભાગિયા:
 બાદશાહ ને મહારાણોજી એમ એક.
 જીતાયેલા મેવાડનાં આછાં જળવ્યાં છે ?
 ચાલો મહારાણાની મહેમાનીએ.

(શાહજહાન દિલહૂપ્યો છે, અર્જુનન્દ બાનૂ લણી નિહાળે છે.)

ને છેલ્લું વેણ મોકલ્યું છે મહારાણે:
 ‘ પાઘના અદલાબદલા કીધા,
 ને બાન્ધવ થયા છો:
 એ બેલડીને વિસારશો ? ’

શાહજહાન : ભૂલ્યો નથી, સલુંબરાજી !

મેવાડના મહારાણાને ને તહમને ભૂલાય ?
 પડતા વજ્ર શી તહમે સાંગ દેંકી;
 સમશેર મારી મ્હેં માર્ગ વાળ્યો ત્હેનો:
 પણ જતાં જતાં મ્હારું ખડ્ગ ભાગીને ગઈ.
 આપણે બન્ને ય નિઃશસ્ત્ર થયા.
 પછી કીધી ઢાલની ગદાઓ,
 ને ગદાયુદ્ધ ખેલ્યા આપણે.
 ભૂલ્યાં કેમ ભૂલાય શૂરનાં એ સ્મરણાં ?

સહુંબરાજી : તો 'હા' લણો લલા થઈ.
 'ના' લેવા નથી મોકલ્યા આટલે.
 ને 'ના' હોયે નહિ
 સંગ્રામ કે સુવાણનાં રાણાનાં ન્હોતરાંને.

શાહજહાન : ધરતી ઉપર દેવ હોય
 તો મેવાડના રાજપુત્રો છે.
 કુંવર ભીમના શોણિતકૂવારાથી
 કાલે છંટાયા છે અમ ષાળતરિયા વાઘાઃ
 ને આજે ન્હોતરો છો મહેમાનીએ.

સહુંબરાજી : એ તો શૂરાની સદ્ગતિ થઈ.
 કુંવર ભીમનો પાળિયો
 શાહજહાને હોયે મહાવીરું.
 ઉઠો, ભા ! જોડીપો જોડો છે.
 રાણોજી વાટ જૂવે છે શાહજહાની.

શાહજહાન : આરાવઢીને શિખરેથી
 બોલાવે છે શિશોદિયાના દેવો.
 વોડે પાખર નાંખો, ખાનસાહેબ !
 છાવણી સંકેલાવો, સહુંબરાજી !

(સહુંબરાજી ને સરદાર છાવણીમાં સિધાવે છે)

અર્જુનમન્દ ! નિહાળી રાજપુત્રોની ખાનદાની ?

અર્જુનમન્દ બાનૂઃ દુશ્મને દાનેશમન્દા હજી સદા.

(ધૂમડી ધૂમતો ધૂમતો રણવટોળ આવે છે : શાહજહાને ને
 ખાનજહાને ધરતીકણથી વધાવી જગત્ધૂમતો ધૂમતો રણમાં પરવરે છે.)

ખુર્રમ ! ભાગ્યચક્ર પલટાયું તહારં.

પ્રવેશ ત્રીજો

સિન્ધુપટમાં મહાસૈન્યની વ્યૂહરચના

(ભરતભૂમિની મંથાવદીની કાર સરિખડો સિન્ધુનદનો પટ પથ-
ર થયો છે. કાઠાની કાળકારમી ભેખડ ઉપર બાદશાહી છાવણીના નગરરજિ-
રામલા રેરાન ખૂ ખે ચેલા છે ; નદપટમા અટકઓળ ગતી મુગદાઈની મહા-
સેના સજ્જ થઈ બીડી છે. બીડાં ને ઘેરાં નદીના નીર આધે વહે છે-
પાછળ સિંહચુક્રો શા વાઘાં મુખ ઉઘાડી ઉભા છે. બધ ઉપર અજગર
સન્નિ હોડીપૂલ જૂલે છે, ને તંહા સેનાનીઓની ઠંઠ જામેલી છે)

ટાપકવચ ધારી વીરવેશે સિપેહસાહાર મહાબતખાન સરદારમહલિ
વચ્ચે ખરો છે : તહેનો વીજખખાળો ઘોરો ઝાલી નજદીકમાં નોકર ઉભો છે.

સિન્ધુના દ્વદયપટમાં બાદશાહી રણુધવજ, ઉચો ને ચોકાકી, આભ
માપતા જોવો, ફરફરતો હોય છે.)

મહાબત : સિન્ધુનદ હિન્દનો ઈશ્વરી કોટ છે.

શૂરરોડન્ટ ચો સરદારો !

મુગદાઈના એવા તહમે દુર્ગ છે.

સિન્ધુથી સાગર સૂધીની સહુ સારિતાઓમાં
જંગજીતી સમશેરો તહમે ધોઈ છે.

કાખૂત ને કન્દહાર તો

કલન્દર બાબરશાહનાં છે સિંહાસન;

કલન્દરશાહનાં બાદશાહી સન્તાનોથી

ખહાથમાં ચો કેમ સહેવાય ?

સિન્ધુની રેતી ને નીર ઉપરના
 અલોપ અશ્વરો ઉડેલે તો વાંચો;
 જગત્જીતતી સિકન્દરશાહની સેનાના,
 ઉત્સાહઉછળના એશિયાના વાઘ બાબરશાહના
 મંહી જયમન્ત્રો માંડેલા છે.
 સુગલ સલ્તનતનો પાયો કાબૂલગાન્ધાર
 દીઠા છે કોઈએ કદી
 પાયા વિનાના રાજમહેલ ?
 બાવ, ને રોપો રણનો જયઝુંડો
 કાબૂલકન્દહારના રાજદુર્ગો ઉપર.

(કેટલાક સરદારો પોતપોતાની હરોલ ભણી સિધાવે છે. જળથોડા
 સરિખડા ઉછળતાં હોડકાઓમાં બેસી સિન્ધુને સહામે પારથી વડે જ્યાં
 કેટલાક પર્વતવાસી સરદારો આવે છે. સિપેહસાહારને સલામ ભરી નઝદીક
 ફરતા હોય છે)

મહાબત : બાદશાહને ઇસ્તિકબાલ લેવા
 આવ્યા હશે ? ગિરિવરના ગરૂડો !

સુખી સરદાર : બાદશાહને ઇસ્તિકબાલે, જંગબહાદુર !

મહાબત : સાવજો ! શી છે કથા ખૈબરઘાટની ?

એક સરદાર : સારી સલ્તનતના સિપેહસાહાર !
 પૃથ્વી મંડાણી ત્હારે મંડાયાં હતાં
 એવા જ ઉશા છે આજે ચ તે
 ખૈબરઘાટના પહાડો
 અમને ને વટેમાર્ગને નિરખે છે
 અવધૂત શા અવધૂતની આંખડીએ.
 અમારા જ સરિખડા છે એ

અજડ ને અણુઘડ ને વિકરાળ.
 નાંહી છે વરૂઓના વાસ.
 શિખરશિખરે બેઠેલા છે વાઘ
 ગુફાઓ જેવાં ગામડાઓની બોડમાં.

મહાખત : જવહા જ જીતી કાબૂલને જીરવશે.
 પણ મુગલાઈ જવહાઓની છે.
 પર્વતોમાં શિકારને ઘેરો છે
 એમ ઘેરજો અફઘાનના દુર્ગ.

મુખી સરદાર : એમ જ ઘેરીશું શિકારને.

મહાખત : (સમીપના રાજપૂત સરદારો ભણી વળીને)
 રાજપુત્રો ! બ્રહ્માવર્તે કુરુક્ષેત્રમાં
 કૌરવપાંડવનાં દળ ઘેરાણું'તાં:
 વીસર્યા તો નથી ને
 એ વીરોનાં વીરત્વ ?
 ગાન્ધારીના પિતાનો હતો ગાન્ધાર દેશ.
 ચન્દ્રવંશીઓને તો છે ત્યહાં
 મામાના મોસાળનો દાવો.
 ને જ્યહાં જ્યહાં સૂરજ અજવાળે
 ત્યહાં ત્યહાં હોય સૂરજવંશીની સમશેરછાંયડી.
 ક્ષત્રિયો ! ક્ષત્રિયવટ ત્યહાં ખેલજો.

(ઉડતા પળી જેવો એક દૃત આવે છે; સિપેહસાહારના લોહ-
 હસ્તમાં એક ચીઠ્ઠી આપે છે, ઉડતો અદ્રશ્ય થાય છે.)

(ચીઠ્ઠી વાંચીને સ્વગત)

એક જ અક્ષર: ' ચેતજે. '

કેના હશે એ હસ્તાક્ષર ?

ખાન આઝમ આસફખાન લખે છે

આવા મોતીના હાણુ શા હરદે.

પરવીઝ મોતને જોળે પોઢયો:

સુલતાન ખુર્રમ ! તહારા હાથે લાંબા

ને અણુદીઠા ચાલે છે, હો !

હવે રહી શાહજહાન ને શહરિયારની

સિ હાસન કાળે વઢતી ચાર આંખો.

ખાદશાહની બહુ તો જીવનઅવધી

હકીમજી માંડે છે છ માસની.

ખાન આઝમ રહમજે છે ફેગટ છે

આ સંહાર ને યજવાના શ્રમ બધા.

દેહનું ચેતન છે પ્રાણ:

એમ શાહબાનૂનું ચેતન્ય છે ખાદશાહ.

પિતાના ડહાપણના વારસ

એ દૂરઅન્દેશનો સાચો ચે હોય

પ્રારબ્ધના પડદા પાછળનો દૃષ્ટિપાત

—ને ખાને હદ કરે છે હવે તો:

ક્ષત્રિયપુત્રને રણમાં ચેતવે છે !

મહારં રણુશી ગડું સાંભળશે

તો ને ત્હારે રાજપૂત હરોળો

સિન્ધુજલ ઝોળાંગવાની છે ને ?

સાબૂત રહો જંગજયવન્તી મહારી સમશેર

(રાજપૂત વીરત્વની ખેતમાથી ચીઠ્ઠી ચીરીને કટકા વેળુમાં વેરે છે કેટલાક પર્વતવીરો સેનામાં જાય છે, મુખી સરદાર ને કેટલાક સિપેહસાહારની સગાથે રહે છે.

ગણીર શખે ગાજનો બાદશાહી કુચકદમનો જયડકો એવે ગડગડે છે હાથી ઉપર ફરફરતો કાચૂલ સિધાવતો બાદશાહી ઝુંડો સિન્ધુનદની ભેખડેથી પટમા ઉતરે છે. રત્નજડી જરિયાનની ઝૂંબોમા ઝંલનતા સોનાબખતરિયા બે ગજરાજો ઉપર બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ સિન્ધુનદના વેળુગાલીયા ઉપર ઉતરે છે.)

મહાખત : તીરદાઓ ને તોપચીઓ

હોડીપૂલ ઉતરી રહામે તીરે ચહુડયા.

ગોલાંદાઓ હોડીઓ ઉપર ડોલે છે,

પોતાના શિરપેચની કલગીઓ સમોવડા.

બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ પણ

પધાર્યા સનાતન સિન્ધુપટમાં.

(સિપેહસાહાર ખુદ રણશી ગહુ વગાડે છે. આકાશફેડતો સ શબ્દ સ્તુમુલોડમવત્. સિન્ધુનાં જલ ડોલાવતો, સિન્ધુડા રાગનો, સિન્ધુના કોતરોમાં પડ્યા પાડતો, રાજપુત સિપેહસાહારના રણશી ગડાનો મહાશખ અન્તરિક્ષમા ગાજુ હો છે બન્ને તીરતુ મુગધાઈતુ મહાફળ હલમસી રહે છે. રાજપૂત સેનાની પહેલી હથેળ હોડીપૂલ ઉપર પાય માંડે છે)

બખતરીયો ઘોડો લાવ.

(વજ્રસિંહાસન સરિખડો બખતરીયો ઘોડો લેઈને સિપાહી સન્મુખ આવે છે. ડાબે હાથે લગામ પકડી ડાબો પાય પેગડામા ધરવા સિપેહસાહાર ઉપાડે છે તંદા કો સહસા જમતી એઘગર્જના સમોવડી બાદશાહી સશ્રામનોખત અધોર શખે ગડગડે છે, ને સિંહના પ્રવબાવેલા

હુંકાર સરિખડુ બાદશાહી રણશીગડુ ઘોરે છે અણચિન્તવ્યા એ
લેરીનાઈથી મહાખતખાન ચમકે છે ગિરિસરદારો નમ્રદીક આવે છે.)

મહાખત : શેનો એ શોર ! સરદારો !

—ને પેલો હોડીપૂલ ! સળગ્યો—ભાગ્યો :

પહોળે રાજપૂત સેનાની પાછળ.

(રાજપૂત સેનાએ વટાવેલો સિન્ધુજલ ઉપરનો હોડીપૂલ હવાઈના
સાહા શો સળગી ઉઠે છે, કાળના અજગરે ફોર મરડાના શો ભાગી પડે છે)

છળ, કપટ, પ્રપચ—

(બાદશાહી ગજરાજે ફરતી ગિરિસેનાનીઓની સેના ગટ માડી
ઘેરી ઉભે છે. ને એ બણીથી એક ઘોડેસ્વાર સિપેહસાહાર તરફ પખી-
વગે આવે છે.)

ઘોડેસ્વાર : નથી એ હિન્દુ, નથી મુસલમાની.

પકડો પાદશાહના એ દુશ્મનને,

મુસલમાની વેશધારી એ હિન્દુને.

એને હિન્દુ સદતનત સ્થાપવી છે.

મહાખત : (સ્વગત) ઉલટીસુલટી થઈ ગઈ રાજરમત.

(તેજબાણ સમી સમશેરો એવી ગિરિસરદારો સિપેહસાહારને
ઘેરી વળે છે; વીજપખાળે ઘોડીએ મહાખતખાન સવાર થાય છે; સો—સો
જગ જીતેલી તેજ એવી ચાર ગિરિસરદારોને કાપે છે; ને ઉડતા ગરૂટરાજ
શો હડી નય છે. જતા જતા)

ગીન્દગીની બાઝી બદલાઈ ગઈ :

માસલો વિગેશાઈ ગયો.

આંધી ચડી'તી, આથમી ગઈ.
 હા, હું જાઉં છું ; ત્યહાં; મહારે વતન ;
 મેવાડના મહારાણાજીની મહેમાનીએઃ
 ભવિષ્યનો બાદશાહ ત્યહાં છે.
 સુલતાન પરવીઝ પૃથ્વીપાટેથી પરવર્યા.
 વૃદ્ધ રીંછ મલીક અંબર જતાં
 દક્ષિણની ગુફાઓ એ સૂની પડી.
 શહરિયારનું લીધું છે વારસાકરમાન,
 પણ શાહબાનૂ ! ધૂમાડાનું ઘમંડળ છે એ,
 પાણીમાંના પરપોટા છે એ અભિલાષ.
 સદતનતના શાહાનશાહ જહાંગીરશાહમાં
 અડધી હિન્દુ શહેનશાહત તો સ્થપાઈ.
 બાદશાહબેગમ નૂરજહાન !
 તું સુન્દરી નથી, સિંહણ છે;
 તું દેવાંગના નથી, વાઘેશ્વરી છે.

(આટા ફરેલા બીજા બે ગિરિસરદારોને એક જ ભાલામા પ રોવી
 આપદ્ધત્યા તીરની પેઠે પલકમાં અલોપ થાય છે.

બાદશાહી વાષટો ફરકાવતા રતનજૂલો ઓઢેલા મદસર ડોલનતા
 ગજરાજો ઉપર વિરાજેલાં જહાંગીરશાહ ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન
 પધારે છે.)

નૂરજહાન : (સુવર્ણસોહનતા હાથીહોદામાં રતનઅચિત દેવજદ'ંડ
 શી ઉભી ઉભી)

સફ સજો, સેનાનીઓ !

ફ્રેચ કરો, જઈને જલતીરે ઉભો.

તોપચીઓ ! ચિનગારીઓ ચાંપો;
તિરંદાઝ ! તીરઝડીઓ વરસાવો ;
ગોલંદાઝો ! ગોળીઓ છોડો સહામે કાંઠે,
કરાના તોફાન સમોવડી.

પર્વતશિખરેથી બાઝ ઝડપે,
એમ ઝડપો સિપેહસાધારના સરદારોને.
હિન્દનો બાદશાહ નિરખે છે
આજે તહમારા વીરત્વની વાર્તા.

જહાંગીર : સહામસહામા વંટોળ અથડાય
એવું મર્યું છે નહાનકડું આ ઘમસાણુ.
હિન્દનો બાદશાહ આજે છૂટયો,
સૌન્દર્યનાં દેવીના દિલપીંજરમાં
સદાનો બન્દી થઇ પૂરાવાને કાજ.
નર ! આ વેળામાં સિકન્દરશાહ ઘૂમતો.
તું ચે સુન્દરીઓમાં સિકન્દર છે;
સુન્દર છે તહેવી જંગબહાદૂર છે.

નૂરજહાન : જહાંગીર બાદશાહનું વીરત્વ
મહેં ચે પીધું છે ને ?
સહારી આતમવાડીના શાહાનશાહ !
હૈયામાં ધરાનનું અમીરી લોહી છે.
કાબૂલીસ્તાનના પર્વતરાજના સમીરણોએ
પંખો નાંખ્યો હતો બાદાપણમાં.
—બાવ, સરદારો ! બાવ,
રાજપૂત સેનાનો દુર્ગ ભેદો.

(પવનપાળા ગીધરાજ જેવા, પર્વતના પવનરાજ સરિખડા ગિરિસરદારો દિશદિશમાં વેરાઈ જાય છે. સુલેટોની એક રાજપુત દૂકડી ઢાલોનો ફાટ કરીને ઉભી હતી તે ત્યાંજ કપાઈ ઢગલો થઈ પડે છે.)

જહાંગીર : શાહખાશ, નૂરે જહાન ! જંગના જવાલાસુખી !

ભારતીય સામ્રાજ્યના મહાસૈન્યની
સામ્રાજી છે આજ સેનાધિપતિણી.

(દુરસ્તઅન્દાજ નામની બન્દૂક બાદશાહબેગમ કોડે છે, જંગ વિરામે છે; આ કાંઠાના સહુ સેનાનીઓની ભરતી બાદશાહી ગજરાજે ફરતી ઉછળતી આવે છે.)

પર્વતવાસી { જય ઈસ્પહાનની ઉમરાવઝાદીનો !
સુખી સરદાર { જય બાદશાહબેગમનો.

નૂરજહાન : (સૂર્યતેજમા ઝળહળતી અબાડીમાં સામ્રાજ્યવન્ન શી ફરફરતી)

જય ભારતના સુભાગ્યનો !
શાહખાશ, મહેરા શૂરવીરો !
ગિરિવાઘોએ બાદશાહને આઝાદી બક્ષી.
સિન્ધુનાં જલપૂરના જેવી
તહમારી ભરતી ભરેલી આવી ;
શાહી દુશ્મનોને ફાડ્યા,
બાદશાહી કિશ્તીને તારી લીધી.
શહેનશાહતના એ દરવાનો !
હિન્દના ગિરિમૂરૂજના દરવાજા
સાચવો છો એમ સાચવજો સદા.
કોક જ હોદ્દી ઉતરશે એ ગિરિઘાટોને.

એ ગિરિજાગીર છે ગિરિવ્યાઘ્રોની,
 ને યાવત્ ચન્દ્રદિવાકરૌ તહામરી રહેશે.
 બાદશાહી ફરમાન છે વંશપરંપરાનું :
 કાંઈ કાંઈ ખંડણી નહિ માગે.
 આજે પડાવ અંહી જ ઢાળો,
 સિન્ધુનાં સનાતન જલને ઘાટ.
 ચાલો પછી, સંચરો કાળૂલ ઉપર :
 પૌષ્પરનો અઘોર વજ્રઘાટ ઓળંગી
 પેલી પાર દ્રાક્ષના માંડવાઓમાં.

(વેરાતાં વાદળદળ સરિખડા સેનાનીઓ સિન્ધુપટમા વેગવા
 માટે છે; પડાવ માંડવા માટે છે.

બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ ગજરાજે ઉપરથી ઉતરે છે.)

જહાંગીર : નૂરજહાન નામ આજ સાર્થક કીધું.

નૂર ! સરજનહારે તહેને જ
 શાહાનશાહ રાચી હોત તો ?
 મહેરી-પ્રકુદ્દેલી મુગલાઈની
 નૂરજહાન ! આજે તું જ છે બાદશાહણ
 લે, પહેર આ શાહાનશાહી મુગટ.

(સકલ સૈન્યસમૂદાયની વચ્ચે ઢળકતી વેલી જેવી બાદશાહબેગમ
 બાદશાહની સમીપે ધૂટણિયે પડે છે; પોતાનો શહેનશાહી મુગટ ઉતારી
 શાહાનશાહ જહાંગીરશાહ શહેનશાહબાનૂને શિરે ધરાવે છે, ને સૌભાગ્ય-
 દેશને છત્રે કેશકલાપની સેથીમા પ્રેમચુબનના આશીર્વાદ આપે છે.)

તૂ મન શવી, મન તૂ શવમ્;

નૂરજહાન : હૂ મોજઅ્ ધમ્, યકદિલ શવિમ્

જહાંગીર : ઇશ્વરના એ આશીર્વાદ હો
 અનન્તનાં સહુ રક્ષકપતીઓને

પ્રવેશ ચોથો

ચરમે શાહી

(ચરમે શાહીતુ ગિરિઝરણ ઉછળતુ-વસમસતુ-ખળખળતુ વહે છે. ત્હેના તીર ઉપરના ફૂલછોડને ફૂલરુ ફૂલડે એ અનામી નામને શોધતા ફકીરખાદશાહ ભટકે છે. કુલવનને સરોવરછડલેથી ખાદશાહબેગમનો પરિમહેલ લીલમકુલેમાંથી ડોકિયા કરે છે. પર્વતશિખરે પૂર્વ દિશાને પારણિયે ઉધાની પહેલી કુકુમપગલીની રેખાઓ રમતી હોય છે. શીતલતા ને શાન્તિના ગગનમહેલમાં ફકીરખાદશાહ ઉપર પ્રસાતનાં પ્રકૃતિહાસ્ય વરસી રહ્યાં છે.)

ફકીરખાદશાહ : દૂંદું છું ફૂલડે ફૂલડે અનામી નામ તહારે.

(નયન રહામું ફૂલ ધરે છે, ફૂલની પાંખડીઓમાં લખેલી કવિતા વાંચી રહે છે)

દિલની પાંખડીઓ ઉપર કોરેલું

તહારું એ અનામી નામ.

સૂર્યનાં કિરણો એ લખે છે,

ચન્દ્રની ચન્દ્રિકા એ ચીતરે છે હવામાં.

વિશ્વની કંઈ ગુફામાં જઈને સન્તાપો છે,

ઓ અહ્ભુતસ્વરૂપી પ્રેમદેવ !
 કે કોટીનયણી માનવજાત શોધે છે તહને
 ત્યહારે કોકને જ લાધે છે તું ?
 હિમાદ્રિમાલાની કાંગરી-કાંગરીએ
 કારેલું છે એ અનામી નામ.
 હરિપર્વતને હાંકે,
 ગુલમર્ગ-ખિલનમર્ગના જટાકલાપમાં,
 દિલ ગૂલર ને વૂલરની
 દેવખેલખેલન્ટી સરોવરઉર્મિઓમાં
 એ આલેખેલો છે જલમન્ત્રઃ
 પ્રિયતમનું પરમ કલ્યાણક પ્રેમનામ.
 અન્તર્યશ્તુ ઉઘડ્યાં હશે
 તો સીંચી આંખે યે વાંચશે એ.

(કૂવપાખડીઓમાં લખેલા દેવરાખેલો વળી વાચે છે. પછી પાછા
 જલજરણા ભણી વળીને)

અશ્મે શાહી ! તહારી ધારાઓ ગણુવા દે.
 એ ધારાઓમાં અલેક્ષે છે;
 એમાં છે મૂળાશરો
 મહારી, એની, ને જગતની જીવનકવિતાના
 તહારી યે પાંખ લીડી દે;
 ઉતર નીચે મહારા ખોળામાં;
 આથમતી ચન્દ્રિકામાં ઝોલાં ખાતી
 ઓ ચક્રોરી ! તહારી પાંખનાં પીંછાંમાં છે

જગતની એ ધવિત્રતાનું નામ.
 કાશ્મીરની કુંજ-નિકુંજના પુષ્પેપલ્લવે
 પ્રેમ ! તહાઈ જ નામ માંડેલું છે.
 કહેશે! કોઈ, કેસર એ શું છે ?
 ફૂલનાં દિલ મંહીની જવાલાની રેખ.
 નહિ તો આભરંગી ફૂલખ્યાલાઓમાં
 અગ્નિરંગી એ કિરણલેખાઓ કર્યાંથી ?
 શંકરાચાર્યે ગાયું લલાટે કાશ્મીરમ્.
 કાશ્મીર એટલે ફૂલડાંનાં દિલમાંની દાહ,
 હૈયામાંના વહ્નીની વરાળ.

અનામી નામ તહાઈ, અનામી નામ તહાઈ:
 લખ્યું આકાશઅવનીમાં અનામી નામ તહાઈ:
 હો ! અનામી નામ તહાઈ.
 દૂડું છું ફૂલડે ફૂલડે અનામી નામ તહાઈ.

ગિરિકન્દરાનાં ઊંડાણો નીતરી નીતરીને
 દિલ સરોવર ભરાય છે
 ને લહરે છે જલલહરીએ.
 એ જલતરંગે નાચતા ઓ શિકારાઓ !
 પ્રેમપદારથ ભરી ભરીને
 જગતખાગારોમાં વેચવાને બળ્યો છો ?
 મેઘમાલાનાં તોરણ નીચે ઉલેલા
 ઓ પૃથ્વીવૃદ્ધ કલન્દર હરિપર્વત !
 સુણળે, સંભારળે, ને અશ્રુ સારળે—

તહારે ચરણે ઢળી-ઉછળતી જલલહરીઓની
રસકવિતાઓના ગેળી યોલ.

જગતની જાહવીને નીર અનામી નામ તહારું;
શશીમુખડે, સૂરજહાડે અનામી નામ તહારું;
એ અનામી નામ તહારું.
ફૂંડું છું ફૂલડે ફૂલડે અનામી નામ તહારું.

અન્દનીમાં નહાતી ઓ ફૂલવેલી !
તહારા પદલવની ગાલપાંદડીએ
જલકણનાં મણિઓ સોહાય છે.
ઘડીકના છે એ સોહાગ.
ખરી પડશે, અલોપ થશે અનાધારમાં-કચ્છાંક.
મહારા એ જીવનની પાંખડીએ પાંખડીએ
ઉચ્ચાં હતાં એવાં મણિઓ :
ઓસનાં દીપાંની પેઠે એ ખરી પડ્યાં.

(આલના સાગરમાં ઊડે નિરખીને)

ફૂલોનાં કામળાં હૈયે અનામી નામ તહારું .
ગિરિની વજ્રગતીમાં અનામી નામ તહારું :
ગગનધ્રુમ્મટની કારે એ અનામી નામ તહારું.

હા ! પ્રેમ એ શું છે ?—ને શું શું નથી ?
ચક્રાર શોધે છે એને અન્તરિક્ષમાં,
હું શોધું છું એને ઘરતી ઉપર.
પ્રેમ પૃથ્વી ઉપર છે ? કે આસ્માનમાં ?

અહ્યાંડભરમાં અહ્ય વિરાજે છે :
 કેટલાએ ઝોળખ્યો ? પારખ્યો ?
 કે વ્યાખ્યા કરી વર્ણવ્યો એ વાણીપરને ?
 વિશ્વકાંઠા ભરી એમ પ્રેમ ઉછળે છે :
 કેાણુ ઝોળખશે ? પારખશે ?
 કે વ્યાખ્યા કથશે એ વ્યાખ્યાપરની ?

(નિવાસ નાખી પૃથ્વી ઉપર નજર ઢાળે છે.)

મહાજલના મહોદ્ધિ માંહિ ઉછળે એક સૂનકાર :
 ભયું અહ્યાંડ ભરછક, તહો ય ઉછળે ત્યાં ય સૂનકાર.

સૂનકાર ! સૂનકાર ! સૂનકાર !
 અનવધિ અહ્યાંડભરમાં સૂનકાર !
 ચન્દ્રવિહોણી જેવી રજની,
 પ્રેમવિહોણું એવું જીવન.
 પ્રભાત ઉગે છે, સન્ધ્યા આથમે છે :
 આયુષ્યભર શોધી અને શોધીશ,
 પૃથ્વી ઉપર ઉડી એ પ્રેમપંખિણી,
 ને જઈને યેઠી નન્દનવનને ગોખ.
 મહાર્ આયુષ્ય એની એક નિમાઝ છે,
 મહારી કવિતા એની એક ખાંગ છે,
 વિશ્વની આ વિશાલ મરિજદમાં.

(ઉપાની મૂર્તિ જેવી, પ્રેમની પૂતળી સમી, ઉત્સવવસ્ત્રોમાં સજ્જ
 દેહલીઆગ્રાની બાદશાહબેગમ નૂરજહાન જીવનસગમનુ ગીત ગાતી ચશ્મે
 શાહીના ઝરણુકૂલમાં ધધારે છે)

નૂરજહાન : જગતે આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.
 આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રમાયઃ
 હો ! જીવન જીવનમાં ઢોળાય.
 જગતે આરે પ્રેમપંખીના વિ.

ફકીર બાદશાહઃ એમ નહિ, એા છાયાસુન્દરી !
 આવ; શીખવાં છે પ્રણયરહસ્ય ?
 ત્યહારે આમ ગા, એા પ્રેમહાથિણી !

રસના આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાયઃ
 આયુષ્યભરના આત્મઆત્મના રસના રાસ રચાયઃ
 હો ! આત્મન આત્મનમાં ઢોળાયઃ
 રસને આરે પ્રેમપંખીના વિ.
 લલે નારી હો, ભૂલકણુ નર હો;
 ચકવા—ચકવી વિરહી લલે હો;
 એ ય સુપર્ણા સયુગ્મ સખાઓ એક ડાળ સોહાયઃ
 હૃદયના અમર ઉત્સવો ગાયઃ
 રસને આરે પ્રેમપંખીના વિ.

નૂરજહાન : એ તો ખરું, ફકીર બાદશાહ !

પણ—

ગગોત્રીથી ગગા પ્રગટી જલલહરે લહરાયઃ
 જમનોત્રીથી જમનાજન્મી કંઈ કંઈ વમળે બહાય,
 પ્રયાગતીર્થે પુણ્યજલોનાં પૂરમાં પૂર પ્રોવાયઃ
 પુણ્યોદ્ધકના જીવનસંગમે પૃથ્વી પાવન થાયઃ
 જીવનનાં અભુક્ત ગીત ગવાયઃ

ધરતીને ખોળે સ્વર્ગ સ્થપાય;
જીવનનાં જયનાં ગીત રચાય.
આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રમાય:
જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.

(ફકીરખાદશાહ સમીપે સચરી વન્દન વન્દીને)

પરિમહેલે સૂના છે, સાંઈપાદશાહ !
ફકીરખાદશાહ : શહેનશાહ ને શહેનશાહણુ વિનાના
સૂના છે દેહલીઆગ્રાના રાજમહેલો ય તે.
પરીઓ નથી રહી પૃથ્વીપડમાં હવે.
ગુલબુલો ઉડી ગયાં, પરન્દાં રહ્યાં.
કલન્દરો સફરે સિધાવ્યા-શોધમાં.

નૂરજહાન : રસમસ્તોના શાહ હાફીઝની પાછળ પાછળ.

ફકીરખાદશાહ : મા ઉચ્ચાર એ અદૃશ્યની જીભનું નામ.
ગેળના દરવાઝા ખોલનારી એ સીતારી.
ગગનની ગહનતાનો એ ફિરિશ્તો હતો.

નૂરજહાન : એ ગેળમાં નિરખી-નિરખીને

ઘેલા થયા લાગે છે.
કેટકેટલીક વાર લાણી ગયા એ દીવાન ?
હું છે કે એકસો ને એક વાર વાંચે
તેને પ્રગટે રસમસ્તીનાં વાવાઝોડાં,
ને અફ્સાને ચિરાય જગાઈ જાય.
વર્ષે વર્ષે પારાયણ કરે છું હું
જગમસ્તાનોના એ પરમ રસશાસ્ત્રી.

આલમનું માનવી-માનવી પીએ છે
 ધરિનની કવિતાનો એ દ્રાક્ષાસવ.
 પરભેલા કોકે જ એ નથી પીધો.

ફકીર બાદશાહ : શહેનશાહણુ શું શોધ છે તું
 દીવાને હાશીઝમાં ? કે કાશ્મીરની કુંભેમા ?

નૂરજહાન : જીવનના કોયડાનો ઉત્તર.

એક ને અદ્વિતીય એ,
 કલન્દરી ને બાદશાહીથી પર,
 જીવનમહેલની ખૂદાઈ ચાવી,
 પ્રેમ, સાંઈબાદશાહ ! પ્રેમ.

સારી મુગલાઈની બહોજલાલી સમર્પુ. —

ફકીર બાદશાહ : પ્રેમ નહિ, વિલાસ શોધ છે, છાયાસુન્દરી !
 પતંગ ને શમેચ્છુ વાતો કરતાં'તાં ;
 શુભ ને બુદ્ધબુદ્ધે ગુફ્તગો માંડી'તી ;
 સાંભળી છે એ ગેબની વાતો ?
 શહેનશાહણુ ! તું શોધ છે હજી,
 પામી નથી એ.

અમૃતની તૃષ્ણા છે, પીધું નથી ;

આત્માની ભૂખ લાગી નથી.

માણ્યે મોહ ઉતર્યા છે કોઈના ?

લોગવ્યે તૃપ્તિ થઈ કોઈને ?

એ બહોજલાલીને જલાવી દે,

એની બાળ ઘોળીને પી બા.

પ્રેમ હતો બાળર બાદશાહને

હુમાયુન શાહઝાદાને કાજઃ
 પ્રેમ હતો મનસૂરને ખુદા તાઅલ્લાનોઃ
 જીવન હોમ્યાં એમણે પ્રેમયજ્ઞમાં.
 તહમારા તો વૈભવ છે-વિલાસ છે.
 લક્ષ્મીઉછાળ વૈભવો સુખ હોત
 તો ફકીરોનાં સુખને કોણ પારખત ?
 બાદશાહી વિલાસો પ્રેમ હોત
 તો ગરીબોના પ્રેમને કોણ પિછાનત ?

નૂરજહાન : ને વિલાસ એ પ્રેમ નથી શું ?

ફકીર બાદશાહઃ વસો ને અલંકારમાં
 સુન્દરીની સુન્દરતા છે
 એટલો વિલાસમાં છે પ્રેમ.

નૂરજહાન : વિલાસ એટલે પ્રેમની ભાષાઃ
 આંખડીએ ને અંગઅંગોએ ઉદ્ગારેલાં
 અબોલ ઉરનાં એ વાણીપર પ્રેમગીતો.

ફકીર બાદશાહઃ કોઈ ગીતે ત્હારા ઉરલાવ ગાયા પૂરા ?
 ગીત ગાય છે, પણ આધું-આધુંઃ
 વાણી ઉચ્ચારે છે, પણ અધૂરું.
 ભાષા બોલે છે ને સન્તાડે છેઃ
 સુન્દરીના સાથુની પેઠમ.
 ચન્દ્ર ઉપર વાદળાં લટકે છે;
 ચન્દ્ર સોહાય, પણ ઢંકાય.
 વિલાસ એટલે, શહેનશાહણ !
 ઢંકાયેલાં લજ્જાયેલાં, દેખાતાં-ન દેખાતાં,

પાંદડીઓમાં ફૂલ ઝૂલે છે એવાં,
પ્રેમસુગન્ધનાં રસપદ્મવેાઃ રસ નહિ.

નિહાળો દિલના પાણીપગથારે

પેલી સોન્દર્યની કિશ્તી:

મંદી સુન્દરી છે, વીણા વગાડે છે.

સાંભળ્યા એ અર્ધરકુટ શબ્દો ?

દિલની વીણા એવું અર્ધરકુટ બોલે છે.

તહારે કાળે આવે છે એ કિશ્તી.

રેશમીસોનેરી એ ઝૂલેા ને ઝાલરો

ઢેખાડે છે, કે સન્તાડે છે ?

આસ્માનની ઝાલરો યે એવી છે:

તખ્તે ઇલાહીએ વિરાજતા પ્રહ્લાંડરાજવીને

સૂચવે છે, સન્તાડે છે, સોહાવે છે.

સુન્દરી ! પ્રેમ એટલે આત્માના પરિનલ.

નૂરજહાન : સાંઘળાદશાહ ! પ્રેમ એટલે જીવન.

સ્નાનનાં યે નહિ, મૃગજળે નહિ

સોળે કળાના ચન્દ્રની પેઠે

આ સોળસોળ વર્ષમાં તો,

સોળપાખડી કમળ સરિખડી,

પ્રેમજીવનની સોળે મહાતિથિઓ

ખીલી-પ્રકુલ્લી રહી છે અમારે

ગાળે છે એની પૂર્ણિમાના ઉત્સવ.

સાંઘજી ! શોધ એ પ્રેમ નથી,

સુમુક્ષુતા એ જ્ઞાન નથી.

પ્રેમ એટલે આશા નહિ,
 પોકાર નહિ, જવાલામુખી નહિ :
 વનવનને ખાળતો દાવાનળ નહિ.
 દૂંઢવું એ પ્રાપ્તિ નથી કે તૃપ્તિ નથી.

ફકીર બાદશાહ : જડચું હોય તે દેખાડે,
 દીકું હોય તે દાખવે.
 ઝીન્દગી એટલે દૂંઢન.
 સુન્દરી ! પ્રેમ એટલે
 ખાંગ, આરઝૂ, અલિલાષ,
 યુગયુગની ગાયત્રીમન્ત્રની પ્રાર્થના.

નૂરજહાન : સુન્દર, રસિકડું, કવિતાનિર્ઝરતું
 પ્રેમ એટલે જીવન :
 જહાંગીરશાહની જાહોજલાલો જેવું.
 કવિતાની પાંખે ઉડતો નથી
 એ પ્રેમ નથી ; પ્રેમાલાસ છે.
 આપને મળજો આપની નૂરજહાન :
 આયુષ્ય ઉજ્જવળ થજો, સાંઘબાદશાહ
 આશાના અન્તરિક્ષમાં ઉડવાં નથી :
 અમારે રસરમણાઓ રમવી છે.

જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.

(જીવનસંગમનુ ગીત ગાતી બાદશાહણ કુજમડપોમાં સિધાત્રે છે)

ફકીર બાદશાહ : રસને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય :
 એ ય મુવણી સયુજ સખાઓ એક ડાળ સોદાય :

હૃદયના અમર ઉત્સવો ગાય :
રસને આરે પ્રેમપંખીના વિં

પાદશાહોના વિલાસ એટલે પ્રેમ ?
કચ્છારે ઓળખશે દેવપ્રકાશનાં પ્રેમવર્ચસ
વિલાસકુળોનાં આ વનપંખેરૂઓ ?
—ગુલબદનનાં પ્રેમનામી છાયાપૂજારીઓ ?
તહો ચે, રસજ્યોત ઓ શહેનશાહણ !
તહને ઝાંખી થઈ છે પ્રેમદેવની.
એટલું છે તહમારું અમરત્વ.
ચશ્મે શાહી ! તું જ બોલે છે
પ્રેમના તો સનાતન બોલ.
બોલ ને બોલજે સદા ચે
એ અનામીનું નામ જગતભરમા
' પ્રેમ ' ' પ્રેમ ' ' પ્રેમ 'નો પરમ ટહુકાર.
પ્રેમ-પ્રેમ એક જ છે
તહારા મહારા ને જગતના
જીવનની અખંડ જપમાળ.

(શૂલપાદડીઓમાંના દેવમન્ત્રો વળી ઉડેલે છે. એક ભૂલુ પરેલુ
ચત્રાર પુષ્પોમા પોઢયુ હલુ તહને જાલે છે, જગાડે છે, ને એ ચત્રાર
સ ગાયે વાતો માડે છે)

ચક્રોર ! તું અહિયાં કચ્છાંથી ?
કેમ તજ્યા તહારા એ ગિરિવાસ ?
ફૂલડાંને તહે અન્દકડીઓ જાણી ?

કે ચરમે શાહીની નિર્મળ સારણને
સુધાઠરની સુધાસેર પરમાણી ?

(ક્ષણેક વિભાસે છે.)

ચક્રેર ! તહારી આંખોમાં જોવા દે.

(પાંદડી શુ પોપચુ ઉઘાડે છે.)

એક-એક કીકીમંડળમાં

કેટકેટલા ચન્દ્રલોક છે ?

ચન્દ્રદેવને એમ પૂરી રાખે

તો લોક ચન્દની કચ્છાંથી પામે ?

સૂરજને સંઘરવા સૌને કોડ છે,

સુરજને સન્તાડવા કોઈને હક નથી.

ચક્રેર ! જા તહારા ચન્દ્રલોકમાં.

ત્યહાં છે, ત્યહાં કચ્છાંક,

ચન્દ્રલોકના ચન્દનીમહેલમાં

તું ને હું દૂંઢિયે ધીએ તે,

તહારાં ને મહારાં પ્રેમસિંહાસન.

(ચક્રેરને ગગનમંડળમા ઉડાડી મૂકે છે.)

આરમાનમાં ઉધા ઉઘડે છે. નૂરજહાનના પ્રેમગીતનો ટહુકો, હજી
ભરી ગાજતા ડો ટોકિલખોલ શો, વાદળજળમા ને ઉધાનાં કુકુમકિરણોમા,
જાણે રાત્રિના ઉડી જતા પાલવછેડલામાથી નીતરતો હોય એવો, તરતો
તરતો આવેથી આવે છે.)

હો ! જીવન જીવનમાં દોળાય

આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રચાય.

જગતે આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.

જગતે આરે—

પ્રવેશ પાંચમે

કાશ્મીરમાં જીવનમહોત્સવ

(શાલામારના બાદશાહી બાગમાં શુભાગજ્ઞમહેકન્ટા જલકૂવારા ઉડી રહ્યા છે. સ્ફટિકશિલાઓ ઉપર સોનેરી ગાલીચા ને પ્રકૃતિઉજગ શા કૂલપાનનાં સિંહાસન, કેસરચન્દનના થાળ, રત્નજડિત ન્હાનકડા કટોરા ને વિશાળ ચરાબદ્ધન, વિધવિધના ફળ કૂલ ને કૂલપાખડીઓ પડેલાં છે. ફરતી આરસશિલાઓ ઉપર સૌન્દર્યની દીવીઓ સમી રૂપવન્તી દાસીઓ ઉભેલી છે. પાછળ ગિરિઝરણના ધોધની ધારાઓ શિલાબન્ધ ઉપર થઈ ઉછળે છે, ને એજલધોધની થે પછવાડે કુન્ડમાનના ઊંડાણમા કમલપુષ્પનો ગૂથેલો હિન્ડોલો ડોલે છે)

વૈજયન્તી કમલમાલાઓ ને પ્રકુલ્લ કમલમુગ્ધ ધારણ કરીને પુષ્પનાં ચરણા ચોળી ચોરસા ને ઇન્તર બદલ પહેરીને પરસ્પરને કર-હિન્દોલો ડોલન્ટા નૂરજહાન ને જહાંગીર પધારે છે.

આથમતી સન્ધ્યાના સોનામેતેરી રંગો આજ ચોર ખીલ્યા છે)

દાસીઓ : પરમ પ્રભા ઝીલનારા !

વિરલાં છો પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !

ઓ પ્યારા ! ઓ પ્યારાં !

પ્રભા ઝીલનારાં !

નૂરજહાન : પ્રાણેશ ! પધારે જગતની સાંદર્યકુળે.
ઝીન્દગીની જાહોજલાલીમાં ઝૂલાવી મહને.
દુનિયા શું દાખવશે એથી અદ્ભુત ?

જહાંગીર : જહાંગીરની યો જગતપ્રભા !
સુન્દરીઓના યો સૂર્ય !
કાશ્મીરની ગિરિકુળેમાં મહને
સદા યે નવયૌવન જન્મે છે.
પૃથ્વીમાંથી આ કૂવારા ઉડે છે
એવી પ્રગટે છે ધારાઓ
મહારાં સકલ અંગે અંગમાંથી.
નૂર ! તહને હીઠે ખુદા સાંભરે છે.

નૂરજહાન : ફૂલફૂલ્યાં આપણાં પરિધાન સમી
દિલની પાંખડીઓ પ્રકુલ્લે છે.
જાને જીગર ! પ્રેમીઓના આ પ્રાણદેશે
પાણી પુખ્તો ને વનફલ
પ્રેમનાં જ પ્રગટે છે અહીં.
અજળ ઉડે છે આ સાંદર્યદેશમાં
આત્માના અમ્મર ફવારા.
વાદળી જેવું વરસે છે મહારું યે અન્તર
ઝીણી ઝીણી સહુસધારાઓ
મહારા અન્તરના આધાર ઉપર.
અદ્ભુત છે, પ્રાણેશ !
સાંદર્યકુળેની આ અળાંડ વસન્ત.
જહાંગીર : ને અન્નપુત્ર છે સાંદર્યનાં દેવી,

મહારાં બાદશાહબેગમ.

ખુદ ખુદાએ સરજી નથી

પૃથ્વીપાટે આ રસપ્રતિમાની બેડલી ?

કાશ્મીર છે અખંડ વસન્તનો શુભઝાર :

બાદશાહતના રાજમહાલયનો રંગમંડપ :

પ્રારબ્ધીઓની અણુકરમાતી પુષ્પશય્યા.

સૃજનપીંછીનાં કારમાં કિરણોથી

કિસ્મતે ચીતર્યું છે સૃષ્ટિનું આ પાનું.

આ સ્વર્ગખંડનાં સૌન્દર્યદર્શને

હૈયાની કળીઓ ઉઘડી ફૂલ થાય છે.

અયિ નૂરે દુનિયા ! ત્રિરાત્રે જહાન !

સૌન્દર્યના સૂર્ય !

અગર ફિરદોસ બર રૂએ ઝમીનસ્ત,

હમીનસ્તો હમીનસ્તો હમીનસ્ત.

દુનિયામાં બેહશત હો તો કાશ્મીર છે :

દુનિયામાં રસદેવી હો તો નૂરજહાન છે.

બાદશાહબેગમ નૂરજહાન

એટલે બેહશતનું સૌન્દર્યપુષ્પ.

દિલતખ્તે જીવનજ્યોતિ સમી તું :

નૂરજહાન. ને એ દુનિયાનો રસકિરીશતો

ગહારે તો મહારો જીવનાધાર જહાંગીર.

અમીદુપો તું, આયુપનુ અમી તું,

(લતા જેવી જહાંગીરને ગજસકન્ધે લટકી રહે છે. એક દાર્શનિકોરો ને રાનાગદાન લાવે છે.)

જહાંગીર : જીવનનો કટોરો ભરેલો હતો ;
ઝીણાં છિદ્રમાંથી વહી તે જતો.

નૂરજહાન : નહીં ખૂદશે કાલ ખૂદ્યે ય તે,
જીવનનો કટોરો અખેપાત્ર છે.

જહાંગીર : અધિ મૂર્તિમન્ત જગત્પ્રભા !
તહારાં સૌન્દર્યનો, તહારી દેહકવિતાનો,
તહારા પ્રેમાત્મનનો અમૃતકટોરો
ખેશક અદાયપાત્ર જ છે.
આ જામને ચૂમવા કરતાં,
લાવ, તહારા મુખના જામને
લાખનલાખ ચુમખન કરે.
દુનિયાનો એ દેવખ્યાલો છે.
આ રત્નકટોરામાં ઝેર છે,
એ વદનકટોરીમાં અમૃત છે :
ગહને ને તહને અમ્મર કરશે.
જીવનજ્યોતની છેદ્દી આખ—

(બુજ્જપાશમાં લેધ પ્રેમનમન કરતી નૂરજહાનનાં રત્નઅખોટકો ને શીશપુલ ચુમખનકડીઓથી વધાવે છે. પછી છાડીને)

નૂરજહાન : શુભે, શુભ-શુભનું અત્તર
 શુભતી પાંખડીઓમાં રમે છે ;
 ચિરાયે ચન્દ્રનું અમૃત
 ચન્દનીની હીરાજ્યોતમાં ઝબકે છે .
 માનવીની ઝીન્દગીનું અત્તર
 માનવીની જીવનપાંખડીઓમાં,
 આદમજાતની આત્મોર્મિઓમાં વિરાજે છે

જહાંગીર : ઝીન્દગીની તિથિએ તિથિએ ખીલતી
 ઓ મહારી સૌન્દર્યની ચન્દ્રકલા !
 સોળ વર્ષની આપણી સોળે તિથિઓ
 લગ્નોત્સવની પૂરી થઈ આજઃ
 જીવનનું પંખવાડિયું પૂરું થયું
 ને પ્રેમની પૂર્ણિમા ઉગી.
 બહુ માણ્યાં, જગત બહુ જોયુંઃ
 એક માત્ર બાકી છે હવે
 પ્રારબ્ધની પાછળ જોવાનું.
 પધારો, પીઓ અને પાવ
 જીવનનો ભરેલો આપણો જામ.

(ખાદશાહને ધક્કે ફમની ઉધરસ ચઢે છે. નૂરજહાન જાણી
 ગીરની રહોડમાં સચરે છે.)

દાસીઓ : સૌન્દર્યની ચન્દ્રકલા મુગટમાં ધારી, લાલા !
 ધર્યાં શિરે ચન્દનીના ઝવારા,
 ઝવારા, ઝવારાઃ
 પ્રભા ઝીંતનારા !

(ચન્દનીના જ જાણે હોય એવા જલકૂવારા ઉડી રહે છે. પૂર-
જાહાન અને જહાંગીર પુષ્પસિંહાસને બેસી શીરાઝી દ્રાક્ષાસવનો એક
રત્નકોરો ભરી પરસ્પરને પાય છે.)

જહાંગીર: પાવ, બાદશાહબેગમ !

પાવ એ જીવનનો જામ

આખે હયાતથી છલાછલા ભરેલો.

મંહી ફખાવવો છે મહારે

આવતાં મોતનાં પગલાંનો આવાજ.

દારીઓ: વિરલાં છો પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !

ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !

પ્રભા ઝીલનારાં !

(એક ફૂલપાત્રમાં દેવરગી વનફૂલડા ભરી શયદા હસતી-દોડતી
આવે છે.)

શયદા: પચ્ચાસ, બાદશાહબેગમ ! પૂરા પચ્ચાસ.

જહાંગીર: તારા મુખમાં મીઠપ, શયદા !

એક વનક્યારેથી પચ્ચાસ ફૂલરંગો !

સુલાન અદલાહ ! કાશ્મીર પુષ્પભૂમિ છે.

જે આ શાલામારનો ફૂલફવારો !

આંખડી ઉડી નિરખે ત્યહાં ત્યહાં ઢળ્યાં છે

વનઝેતાં જલ ને જલછાંટી હરિયાળી:

હિમાલયને હૈયે ને અંગુલિઅંગુલિએ

જાણે લીલમની વીંટીઓ

ને લીલમના હાર પહેરાવ્યા !

(જયધ્વજ ધારેલો વીરવેશે બાદશાહી ફૂત આવે છે)

ફૂત : જય જહાંગીરશાહીનો !

નૂરજહાન : સામન્તવીર ! ઘોડીલાનાં શીશુ બખ્તરે છે,

વજ્રટોપની કલગી ચે

ડાલે છે લહરીલહરીમાં.

શા માટે કરવી પડી હતી

પવન ને ઘોડીલાની એ શરત ?

ફૂત : શાદબખ્તી બાદશાહ બેગમની.

મુગલસેના જીતી કાંગરાનો કિલ્લો.

જહાંગીર : એક હર્ઝારીની મનસબદારી,

ને એ ચાર બોલનાં ચાર ગામ.

ઇસ્લામના બાવન ઘેરા ફેગટ હતા :

એ મોઝાઓ અથડાઈને ફૂટી ગયાં,

એ સમશેરો લાગી કિલ્લાને કાંગરે,

એ લાલાઓએ ન વીધ્યા ગિરિના ગઢ :

આજે ફરકયો ત્યહાં જહાંગીરનો જયધ્વજ.

રૂપાયોરસે ત્યહાં મઢેલા છે

વજ્રેશ્વરી દેવીના મન્દિરપગથાર.

ત્યહાં તો છે જવાલામુખીની ઝાળ,

ફરતા છે લીધણુમુખ ગિરિદુર્ગો,

ગરૂડના માળા સમા ગગનમાંથી લટકન્તા.

ચક્ષુના યજ્ઞમાં દુર્ગા ત્યહાં સતી થઈ.

હિમાલય રક્ષતો'તો એ હિમકુમારીને

મુગલાઈ આજ હિમાલયને જીતી.

નૂરજહાન : કૈલાસને છુટ્યો મહારો જહાંગીરશાહ.
 ઉંચ્યામાં ઉંચ્યે ગિરિશિખરે છે
 આને બાદશાહીનો જયધ્વજ.
 શયદા ! ઠાલવ ફૂલનું પાત્ર વધામણાંમાં.
 સામન્તજી ! રાજતંબુએ આવજો :
 ફૂલડાં છે એટલાં મોતી આપીશ.

(પચ્ચાસ જતનાં શયદા વીર સામન્તને ફૂલ આપે છે. સરદાર
 કુરનસ કરી સિધાવે છે)

શયદા ! બોલાવ કાશ્મીરી કંચનીઓને.
 જહાંગીર : રાચ્યે ! કંચનમૂર્તિઓ જ છે
 કાશ્મીરનાં રમણીરનો તો.

(સૂર્યતેજની જ ધરેલી હોય એવી બે રૂપમૂર્તિઓ પધારે છે.
 સંગીતપરિવાર ફૂલછોડવામાં છૂપાયેલા સાજ ખેલે છે.)

કંચનીઓ : હો ! સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

દિલને રમાડે, દષ્ટિ રીઝાવે,
 આત્માને અમૃત પાય;
 યુગયુગનાં આયુષ્ સરજે, ને
 વિશ્વ સકલને બહાય:

સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
 ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
 સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

અંગ ત્રિભંગ, અનંગ સરિખડો,
 ફૂલડાં જો વદનવિલાસ:

નયન હસે નેહનીતરતાં ત્યાં,
હૈયાનાં હૃદયે હાસ

સજની ! ત્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ.
ત્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ,
સજની ! ત્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ.

ફલ ઉચું એક દિવસે સરોવર
ફેરતું અજાણ પરાગ,
પર્વતશિખરે ઉડતો મધુપ એઃ
ક્યાંથી જાગ્યા અનુરાગ ?

સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
સાજન ! ક્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

વીજળા ઉડે, કાંઈ મેઘ ઝીલે, તે
ફેરકાવે રસભીની પાંખ;
પ્રીતગપ્રિયનાં પ્રારબ્ધ ઘડે જ્યાં
ચાંદસૂરજની સાખ:

સજની ! ત્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ.
ત્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ,
સજની ! ત્યાં છે સૌન્દર્યના દેશ.

જહાંગીર : નૂરજહાનનાં નયનોમાં છે સૌન્દર્યના દેશ:
નૂરજહાનના નૂરપરાગમાં છે સૌન્દર્યનાં સ્વર્ગ.
નૂરજહાન : જહાંગીરનાં ઉરચુલ્ભારમાં છે
મહારાં સૌન્દર્યના સોભાગ્ય.

સ્વર્ગદૂતે વધાવું છું મહારા જહાંગીરને.
 હિમાલયને શિખરે રોપાયો બાદશાહી જયધ્વજ.
 દેહલીનો દરવાજો લોહરગઢ,
 ને સારા હિન્દના દરવાજાની
 દેવડીઓ કાબૂત કન્દહાર ને ગઝનવી.
 બાદશાહે સર કીધા વાઘના એ વાડા.
 ત્યાં વિજયધ્વજની પુનઃસ્થાપનાનો
 આજનો આપણો વિજયોત્સવ—

જહાંગીર : એ તો છે જ, સૌન્દર્યપૂતળી !
 અને એથી યે અધિકો છે
 આજનો આપણો મહોત્સવ.
 નૂરજહાન-જહાંગીરનો આજ
 જીવનનો જીવનમહોત્સવ છે.
 ભૂલી જા, અય નૂરે જહાન !
 ભૂલી જા સંસારની ચિનગારીઓ અંહી.
 મા લાવશો કાશ્મીરની રસકુંભેમાં
 કોઈ એ દુન્યવી વાતો.
 એવું જ માનવા ઘો
 રસોપાસકોને અંહી કે
 હિમાલયનાં શિખરો સમાં આયુષ્યશિખરો એ
 કાલસ્થિર ને ચિરંજીવી છે.
 ઓ જગત્વાસીઓ ! આ સૌન્દર્યકુંજમાં
 જીવો, ને ઝીલો જગતની પરમ પ્રભા.

નૂરજહાન : બુલબુલ ઉડે છે બાગમાં, ઉડતો સદા :
તમ મનુષ્યજીવ ગીત કંઈ વલ્લભે સદા.

દુન્યવી શોક ને અન્તાપ,
જગતની હારજીતના વાયુ
મા આવશે કેસરનાં આ ઉગ્રાનોમાં,
મા અલકાવશે આ સ્વર્ગકુંજોને.

જહાંગીર : આકાશવિશાળ હિન્દુસ્થાનના
વૈભવસમૃદ્ધ કેટલાક પ્રાન્ત જીત્યો—
ખોયા, ખોયા, ને જીત્યો ;—
પણ એ નૂરે જહાન ! તહેને જીત્યો
એ જ મહારી ઝીન્દગીનો દિગ્વિજય.
પૃથ્વીકુંજોમાં દેવાંગના સાંપડી મહને,
પછી શા હોય, હૂરગાદી !
સ્વર્ગના યે અભિલાષ મહારે ?

નૂરજહાન : આ દિલ સરોવરનાં જલમાં
બાદશાહી ડિશની તરે છે,
મહારા દિગ્વિજયનાં જલમાં એમ
બાદશાહની મૂર્તિ તરે છે.
જહાંગીરે સારી જહાનને જીતી,
તો જહાનનું સૂડકુંજુબુ નૂરે
જહાંગીરનું જ હોય ને ?

(બાદશાહને દમ મહે છે)

જહાંગીર : (દમ લેતા લેતા)

આયુષ્યને આરે ઉભાં ઉભાં
 નૂરે જહાન ! જુવાન થવાની
 આપણે રમત નથી રમતાં આજ ?

નૂરજહાન : ના, મુજ આયુષ્યસદતનતના શહેનશાહ !
 જગતનાં પ્રેમીઓ સહુ
 જોળનદેશનાં જ વાસી છે.
 દુનિયાનાં સહુ જહાંગીર-નૂરજહાન
 યૌવનવસન્તનાં જ ફૂલડાં છે.
 યૌવનનાં અમૃત પીધાં આપણે.
 આઘા છે હજી આયુષ્યના ઓવારા.
 કાશ્મીરનાં સરોવરો સૂકાતાં નથી ;
 દિલનાં ઝીલ્લરો ચે, દરિયાવ શાં,
 અખંડ જલહિન્ડોલે ડાલે છે.

(રત્નકટોરે ભરે છે.)

જહાંગીર : એમ થાય છે, નૂર ! કે
 તહને સન્મુખ સ્થાપી ખુદાને પ્રભું.

દાસીઓ જહાનના નૂરને આ જહાંગીર ! ઝીલ્લને, હાં !
 રોખ્યા ઝીન્દગીના રંગફૂવારા,
 ફૂવાગ, ફૂવારા :
 પ્રમા ઝીલ્લનારાં !

(રંગજેરળી જલફૂવારાઓની, નાનાવિધનાં ઈન્દ્રધનુષ્યો જેવી,
 ધારાઓ હડી ગદે છે ; જલધારાઓ ઉપર ફૂલગેદો નાચે છે.)

નૂરજહાન : પરસ્પર અધરામૃત પાઈને
 પરસ્પરને ઇતિહાસમાં અમ્મર ડીધાં
 જહાંગીર-નૂરજહાને.

આથમ્યા-અણુઆથમ્યા રહેશે મદા,
 પ્રેમીઓના અમર છે પ્રીતવાયદા:
 સૂર્યને ચન્દ્રીએ દીધા કોલ, તે
 બે ! કરે છે અનન્તને આંગણ અદા.

(જાતી ગાતી, ને ઓવારણાં લેતી, ને પુષ્પો છાંટતી દાસીઓ
 ફૂલોડમાં વેરાતી ન્તય છે. બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહખેગમ નૂર-
 જહાન, અખડ યૌવનની મૂર્તિઓ સરિખડા, પરસ્પરને કરહિન્ડોલે
 લી પકના હી ચકતાં કુજરાના કમલહિન્ડોલા ભણી સંગરે છે.

ફૂલના છોડ પાછળથી જાણે ફૂલડા જ ઉચ્ચરતાં હોય એવો ધીમો
 ગીત-વનિ સફરે છે.)

વિરતાં છો પ્રેમી, ઓ પ્યારા !
 ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારા !
 પ્રભા ઝીલનારા !

પ્રેમદર્શન

(રાત્રીતીરે શાહદરાના મકબરામાં હીંગમોતીની સ્તંભવતી જગ્યા-
નની ચાદરઢાંકી જહાંગીરે બાદશાહની કબ્ર છે. રત્નજડી મોનાડપાની
નીલીએ ફરતા રત્નદીવડા કંઈક જેળી પ્રકાશ દોરી રહ્યા છે. 'વેતવચ્ચ-
ધારણી, પ્રેમની પૂવરણ, માણજમાયેલી રાજહસી સરિખડી, મહેન-
શાહબાત્ત નૂરજહાન કરમાયેલી કમલપાંદડીઓ પરતીકપડતી ક્ષોય એવે
પગલે પધારે છે.

મોરખી છે શહેનશાહબાત્ત પ્રેમસમાધિની રજોડી હડાડે છે: મદા-
મૂલી જગ્યાનની ચાદર ઉપર નિજગૃથી ફૂલચાદર બિછાવે છે: મોના-
ડપાનાં ગજાજમની ધૂપદાનિયામાં ધૂપ પ્રગટાવી કદમમા ધરે છે. ।

નૂરજહાન : મહારો દિલ્લિહિલાવર બાદશાહ !
તદારા ગુણુરતનો આલખને મુશ્કેલી
કલન્દરશાહ સાચ્યા હતા.
આને-અમારા બાદશાહી દિલ્લો
લાગતી લગ્ય કલા આથમી,
પ્રેમની પરમ અવસ્થા હુ

ત્રહાં-સ્વર્ગમાં ચે વહાલા ! સ્વીકારને
 સનેહસોહાગણનાં આ જીવનસમપોણ,
 પ્રેમની પૂજારણની આ પ્રેમપૂજા.
 અખંડ છાંટને ત્રહાંથી
 તહારાં પ્રેમામૃત, મહારા પ્રાણેશ્વર !
 ને લીલી રાખને સદા આપણી ઉરકુંજો.

(ક્યને ફૂલડે વધાવે છે; ત્રણ વાર સીજદો ભરે છે; હરેક
 સીજદે ત્રણ-ત્રણ વાર ખાખોસી કરે છે.)

ફૂલવને હરિ ! સૌની દિલની દાહને:
 ખૂલવને હરિ ! સૌની આતમઆહને.

43062

